POLAR BOKEN

2009 – 2010

POLARBOKEN

2009 – 2010

Utgitt av
NORSK POLARKLUBB
Med bidrag fra Komiteen til Bevarelse av Polarskipet «Fram».

OSLO 2010

Redaksjonskomité:
SUSAN BARR
IAN GJERTZ
FRIDTJOF MEHLUM

Omslagsbildet:
Vulkanen Beerenberg, Jan Mayen (Foto: Fridtjof Mehlum).

ISSN 0332-7620 Polarboken
Trykk: Livonia Print, Latvia

Innhold

Den internasjonale isbjørnavtalen
– forhistorien og framtiden. *Av Thor S. Larsen* 5

Tolk på Svalbard i 1952. *Av Natascha Heintz* 18

Fangstfamilien Nøis fra Andøy.
Av John-Eldar Pedersen 25

Gamle fangsthytter på Jan Mayen får nytt liv.
Av Susan Barr 47

Det tragiske endeliktet til fangststasjonen Antarctichavn
i Nordøst-Grønland. *Av Ivar Ytreland* 59

Feltliv på Svalbard sommeren 1928. *Av Natascha Heintz* 65

Tragedien i Svenskhuset.
Av Ulf Aasebø og Kjell-Gudmund Kjær 75

Polarskipet *Antarctic*s stolte historie (Del 2).
Av Fred Goldberg 86

Norske fangstmenns overvintringer del 10: 1946-73.
Av Odd Lønø 102

Rødnebbternas trekk kartlegges med ny teknologi.
Av Fridtjof Mehlum 159

Norsk Polarklubb 163

Den internasjonale isbjørnavtalen – forhistorien og framtiden

av Thor S. Larsen

Den internasjonale isbjørnavtalen blir ofte betegnet som en "solskinnshistorie" i moderne naturvern. Avtalen kom på plass i en tid da mange isbjørnbestander rundt om i Arktis var truet på grunn av hardt jaktpress. Dette var en tid med mange interessekonflikter og der politiske motsetninger mellom Sovjetunionen og Vesten gjorde avtaleforberedelsene vanskelig. Men det faglige samarbeidet over landegrensene var godt, både innen forskning og forvaltning. Gode personlige kontakter og gode tillitsforhold mellom forskere og representanter for myndighetene var viktige bidrag til at avtalen kom på plass. Magnar Norderhaug og Thor S. Larsen var Norges representanter i IUCNs Polar Bear Specialist Group på den tiden og begge samarbeidet tett med Utenriksdepartementet og Miljøverndepartementet. Her forteller Thor S. Larsen om de mange utfordringene med avtaleforberedelser over åtte år.

Dr. philos. Thor S. Larsen (f. 1939) er biolog og særlig kjent som isbjørnforsker. Han var ansatt ved Norsk Polarinstitutt i perioden 1972 til 1991, og har senere arbeidet ved Noragric ved Universitetet for miljø- og biovitenskap og ved UNEP/GRID-Arendal. Larsen har skrevet flere bøker om isbjørnen og Arktis.

Starten på en prosess

Den internasjonale avtalen for vern av isbjørn – *"The Agreement on the Conservation of Polar Bears"* – som ble framforhandlet og undertegnet i Oslo i 1973 – har en lang forhistorie. Det hele startet i september 1965 da USA inviterte til *"The First International Scientific Meeting on the Polar Bear"* i Fairbanks i Alaska. Møtet samlet 46 delegater fra USA, Canada, Danmark, Norge, Sovjetunionen og Sveits som diskuterte forskningsresultater, status og bestandsutvikling for isbjørner i ulike deler av Arktis.

Delegatene uttrykte uro over manglende vitenskapelig kunnskap for effektiv forvaltning av isbjørn og ba om at de arktiske landene utviklet forskningsprogrammer i sine områder og i tilstøtende farvann for å sikre en mest mulig effektiv forvaltning.[1] Et forslag om et forskningssamarbeid over landegrensene ble avslått av den sovjetiske delegasjonen. Russland ville at hver nasjon skulle ta ansvaret for forskning i egne områder, uavhengig av hva andre gjorde.[2]

1 Se http://pbsg.npolar.no/en/meetings/TOCs/00.html

2 Rapport fra den norske delegasjonen.

Thor Larsen med isbjørnunge på skulderen under overvintringsekspedisjon til Svalbard i 1968-69. (Foto: Thor Larsen, Norsk Polarinstitutt).

Den internasjonale naturvernunionen (International Union for the Conservation of Nature – IUCN) tilbød å legge forholdene til rette for utveksling av informasjon om isbjørnforskning og -forvaltning. Dette ble godt mottatt og møtedelegatene diskuterte også en mulig internasjonal avtale for vern av isbjørnbinner med unger og for vern av isbjørn i internasjonalt farvann. Møtet anbefalte at et nytt internasjonalt møte om isbjørnen skulle holdes i 1968, og foreslo at IUCN eller en tilsvarende internasjonal organisasjon påtok seg ansvaret for å samle og distribuere informasjon om isbjørn.[3]

En spesialistgruppe for isbjørn

Som en internasjonal naturvernorganisasjon med både statlige og ikke-statlige medlemmer var IUCN allerede anerkjent for sitt profesjonelle arbeid, ikke minst gjennom sine kommisjoner med fagfolk og mange spesialistgrupper.[4] IUCN arbeidet mye med bilateralt og internasjonalt naturvern og hadde ingen annen politisk agenda enn å støtte naturvern for felles beste. Institusjonen var ikke tynget av nasjonalt byråkrati eller plaget av nasjonale uenigheter om suverenitet og utnyttelse av fellesressurser. Nasjonale myndigheter satte ofte pris på IUCNs profesjonalitet og politiske nøytralitet og IUCN var derfor det ideelle valg for å følge opp utfordringene fra møtet i Fairbanks. Dette ikke minst i en tid der spenningen mellom Sovjetunionen og land i vest kunne skape problemer for samarbeid og hvor for eksempel Sovjetunionen og USA var skeptiske til FN-organisasjonene.

IUCN startet derfor forberedelser til etableringen av en isbjørnspesialistgruppe (Polar Bear Specialist Group – PBSG) under sin Survival Service Commission (senere Species Survival Commission). Etter å ha forhørt seg med ulike nasjonale og internasjonale interessenter sendte IUCN ut personlige invitasjoner med tilbud om medlemskap til eksperter de ville ha med i den nye spesialistgruppen. Dette var en ny praksis, fordi vanligvis overlot IUCN til fagfolk, men iblant også til nasjonale myndigheter, å nominere og velge medlemmer til kommisjoner og spesialistgrupper. Men denne gangen ville IUCN unngå at myndigheter, og spesielt Sovjetunionen, skulle oppnevne byråkrater til PBSG, ikke minst fordi disse kunne bli styrt av nasjonale politiske føringer.[5]

Isbjørngruppens første møte i 1968

Isbjørngruppens første møte ble holdt i slutten av januar i 1968 i IUCNs hovedkontor i Morges i Sveits. Det var bare to deltakere fra fire av de fem arktiske nasjonene (Danmark kunne ikke delta), pluss et lite sekretariat fra IUCN. Etter at IUCNs visepresident hadde tatt seg av den offisielle åpningen ville medlemmene diskutere om møtene skulle være lukkede eller ikke. Verne- og forvaltningsspørsmål kunne være politisk sensitive, ikke minst på grunn av politiske spenninger mellom USA og Sovjetunionen på den tiden. Men det var viktig for deltakerne å kunne ha åpne og ærlige diskusjoner om forsknings- og forvaltningsspørsmål uten å måtte bekymre seg for om uttalelser kunne betraktes som politisk sensitive. Gruppen bestemte derfor at møtene skulle være lukket og med det ble IUCN-ansatte bedt om å forlate rommet – til deres store irritasjon. Bare en russisk-engelsk oversetter deltok i møtene som fulgte.[6] Av samme grunn ble det ingen protokoll eller referat fra det første møtet i PBSG, med den begrunnelsen at mye av det som ble diskutert var ansett for å være konfidensielt.[7]

De fleste deltakerne var allerede aktive i isbjørnforskning og kjente hverandre fra den vitenskapelige litteraturen, fra møter eller fra samarbeid i felt. Det bidro til at diskusjonene som fulgte etter at dørene ble lukket var oppriktige og åpne. Man utfordret hverandre om bestandsstørrelser og trekkruter, om vekstpotensialet i bestandene, om jaktpress i ulike deler av Arktis, og om framtidige prioriteringer for forskning og forvaltning. En av de viktigste – og mest kontroversielle – sakene som ble diskutert, var om verdens isbjørner tilhørte en felles populasjon på stadig vandring rundt Polbassenget, eller om det kunne være flere atskilte bestander, hvorav noen kunne tilhøre to eller tre nasjoner. Russerne argumenterte for det første alternativet, mens de andre deltakerne var mer overbeviste om at det var flere atskilte isbjørnbestander. Hvis det var bare én felles isbjørnbestand i

3 Se http://pbsg.npolar.no/en/meetings/TOCs/00.html

4 Se http://www.iucn.org/

5 Thor S. Larsen, personlige observasjoner og samtaler med IUCNs hovedkontor.

6 Thor S. Larsen, personlig observasjon.

7 Se innledningen til Proceedings of the 2nd Working Meeting of the PBSG, 1970 under http://pbsg.npolar.no/

Arktis, slik russerne hevdet, ville det bety at nasjonal lovgivning og forvaltning måtte harmoniseres, og at et internasjonalt forvaltningsregime måtte avtales i multilaterale møter. Men dersom isbjørnene tilhørte atskilte bestander ville forvaltningen av hver bestand være et nasjonalt, eventuelt bilateralt, anliggende.

På den tiden var det ingen som hadde gode estimater over antall isbjørner. Ifølge litteraturen var totalbestanden antatt å ligge mellom 5.000 og 19.000 isbjørner[8], men tall så høyt som 25.000 ble nevnt på møtet[9] - noe som bare bekreftet at estimatene stort sett var spekulasjoner. Det ble snart klart at framtidig forskning måtte prioritere bestandsberegninger, studier av trekk og trekkmønstre, utbredelse og avgrensninger, kartlegging av hiområder og beregning av bestandstilvekst. Informasjon om totalfangst og fangstsammensetning var avgjørende for å kunne beregne fremtidig bærekraftig fangst.

Sovjetunionen hadde forbudt all isbjørnjakt så tidlig som i 1956, og de russiske deltakerne på møtet argumenterte for at de andre arktiske nasjonene skulle følge etter. Det ble imidlertid ikke ansett som et alternativ i land der isbjørnjakt var en del av kulturen og viktig for urbefolkningens økonomiske levegrunnlag.

8 Se bl.a S.M Uspensky 1965. Distribution, number and conservation of the polar bear. Biulleten Moskovskogo Obschchestva Isypatelei Prirody, Odtel Biologicheskil m.a. 70 (p.t. 1,2): 18-24, samt R.F. Scott, K.W Kenyon, J.L. Buckley and S.T. Olsson 1959. Status and management of the polar bear and the Pacific walrus. Trans. N. Am. Wildl. Conf. 24: 366-373.

9 Thor S. Larsen, personlig observasjon.

Møtet konkluderte med at mer forskning var nødvendig. Behovet for en internasjonal konvensjon eller avtale for vern av isbjørn ble også diskutert igjen under det første møtet i PBSG.

Rammeverket for en internasjonal avtale

Da isbjørngruppen møttes igjen i februar 1970 ble nye data presentert og diskutert. Ny forskning på isbjørn hadde startet opp i mange områder, og forskere hadde videreført og utvidet sitt samarbeid i felt og i laboratoriene. Kanadiere og amerikanere jobbet sammen på begge sider av sin felles grense, norske forskere hadde allerede jobbet med kanadiere og amerikanere i Alaska og i arktisk Canada, og amerikanske og kanadiske forskere hadde blitt med oss nordmenn på feltekspedisjoner til Svalbard. Snart fulgte dansk-norsk samarbeid på Øst-Grønland og på Svalbard.

Metoder for levendefangst og merking av isbjørn ble utviklet og raffinert i midten av 60-årene. Forskere jobbet med genetiske analyser for å avsløre bestandsforskjeller og snittet isbjørntenner for å lese alder på årringer. De tok prøver for analyser av miljøgifter (POP) og tungmetaller og drev med fysiologisk forskning. Telemetriteknikker ble utviklet, og isbjørner ble talt fra fly og skip for beregning av bestandstetthet og totalantall. Undersøkelser av hiområdene og tellinger av binner med unger ble gjort regelmessig i Sovjetarktis, på Svalbard, i Canada og i Alaska. Gjenfangster fra merkinger tydet på at isbjørnene faktisk tilhørte flere atskilte populasjoner, for

Isbjørnsafari fra skuta "Fortuna". En turist har skutt en isbjørn. (Foto: Thor Larsen, Norsk Polarinstitutt).

eksempel: (1) Svalbard – Frans Josef Land og tilstøtende drivisområder (muligens med forbindelser til Østgrønland), (2) Hudson Bay i Canada, (3) Arktisk Canada – østlige Alaska og (4) vestlige Alaska – østlige Sovjetarktis.

Den sovjetiske delegasjonen ba IUCN om å appellere til regjeringene i de fire andre arktiske landene om å forby all isbjørnjakt i fem år. Dette utløste heftige diskusjoner rundt bordet før deltakerne vedtok en endret ordlyd i det russiske forslaget. I stedet for et totalforbud mot isbjørnjakt ble det foreslått at forvaltningsplaner burde revurderes *"... med sikte på å drastisk begrense jakt på isbjørn fra neste jaktsesong og i stadig større grad de neste fem årene."*[10] I oppfølgingen av et annet sovjetisk forslag diskuterte møtet muligheten for en internasjonal konvensjon for forskning og forvaltning av isbjørn. En slik konvensjon kunne utvikles av IUCN i samråd med PBSG og gruppens medlemmer skulle også rådføre seg med sine respektive myndigheter.[11]

Medlemmene av isbjørngruppen var ikke instruert hjemmefra om hva de kunne si, eller om hvilke standpunkt de skulle ta i sensitive spørsmål. Men fordi de fleste av dem var ansatt i offentlige forsknings- og forvaltningsinstitusjoner hadde de ofte uformelle samtaler med relevante departementer og etater om sensitive spørsmål som kunne komme opp under møtene. Det var også en tradisjon med uformell rapportering til myndighetene etter møtene i isbjørngruppen. De norske medlemmene av PBSG

10 Se http://pbsg.npolar.no, Proceedings of the 2nd Working Meeting of the PBSG, 1970.

11 Se http://pbsg.npolar.no, Proceedings of the 2nd Working Meeting of the PBSG, 1970.

hadde nær kontakt med flere sentrale personer i Utenriksdepartementet og også i Miljøverndepartementet etter at det var etablert i 1972. Tankene om en internasjonal isbjørnkonvensjon eller – avtale ble godt mottatt der. Reaksjonen i Canada var også positiv. Da gruppen møttes for tredje gang i februar 1972 kunne medlemmene meddele at myndighetene i alle de fem arktiske nasjonene var interesserte i en konvensjon eller avtale. IUCN hadde allerede startet forberedelsene til et avtaleutkast, og temaet ble derfor et prioritert punkt på dagsordenen. IUCN inviterte PBSG, i egenskap av fagorgan for IUCN, til å gi innspill til utkastet og å gi råd til IUCN om videre forberedelser. Alle var innforstått med at når tiden var inne måtte myndighetene i en av de arktiske nasjonene påta seg vervet som vertskap og kalle inn til møter og forhandlinger som var nødvendige for formalisering av en avtale.

En internasjonal isbjørnavtale blir en realitet

IUCN sendte inn et revidert avtaleutkast til den norske regjeringen den 13. november 1972 (og antakelig også til de fire andre arktiske nasjonene). Dokumentet var nå endret fra *"protokoll"* til *"interimsavtale",* som juridisk sett var en mer nøyaktig beskrivelse av hva man ville oppnå. Begrepet *"protokoll"* brukes vanligvis om en revisjon eller et supplerende dokument til en eksisterende avtale. Endringer ble også introdusert *"... for å unngå mulige konsekvenser som kunne påvirke rettslige krav til internasjonalt farvann" (engelsk "high sea") og "... for å unngå potensielt kontroversielle spørsmål om "eget territorium" og spørsmål om eierskap av isbjørnbestander."*[12]

Det ble en omfattende utveksling av synspunkter om bruk av bestemte ord og definisjoner. Hvordan skulle begrepet *"high sea"*, som var ment å dekke områder som er internasjonalt farvann, forstås? Canada minnet om at man måtte ta hensyn til pågående diskusjoner og forhandlinger knyttet til en FN-konvensjon om havretten, som det ble forhandlet om på den tiden. Det mindre presise uttrykket *"på sjøen"* ble foreslått. Et alternativ var spesifikasjoner av områder utenfor territorialfarvannene. Norge foreslo *"utenfor territorialfarvannet"* eller *"på havet utenfor deres territorium"*, mens Sovjetunionen foreslo *"i regionene der de lever (dvs. isbjørnene)"*. Det var klart at partene i en isbjørnavtale måtte unngå begreper og definisjoner som kunne skape juridisk presedens og problemer for FN-forhandlingene om en havrettskonvensjon.

Selv om urfolk ikke deltok i isbjørngruppen eller andre møtefora på den tiden ble urfolks rettigheter til fortsatt isbjørnjakt også diskutert. Man ville hindre andre land fra å bruke havnene i Arktis som utgangspunkter for jakt på isbjørn, eller at salg eller eksport av isbjørnskinn og andre produkter fra isbjørn kunne skje i land utenfor Arktis. Slike spørsmål måtte tas opp og løses når de formelle møtene ble holdt.

I januar 1973 kunne IUCN fortelle at den amerikanske regjeringen hadde

12 Videresendt fra den norske ambassade i Bern til UD 15 november 1972.

Isbjørn i drivisen ved Svalbard. (Foto: Fridtjof Mehlum).

foreslått å forhandle om en isbjørnavtale parallelt med en konferanse som skulle forberede en internasjonal konvensjon knyttet til handel med ville dyr, i Washington D.C. 12. februar - 2. mars 1973 – hva som senere ble *"The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)"*.[13]. Dette ble kontant avvist av Sovjetunionen. Samtidig hadde Miljøverndepartementet her i Norge, og spesielt ekspedisjonssjefen i departementets internasjonale avdeling, utvist stor interesse for å få på plass en internasjonal isbjørnkonvensjon eller -avtale. Norge meddelte derfor til IUCN et ønske om å påta seg vertskapet for å få i stand en avtale. Tidlig i 1973 kom en offisiell forespørsel fra IUCN om Norge ville påta seg vertskapspliktene.

Sovjetunionen foreslo at IUCNs utkast til en interimsavtale burde videreutvikles til å gjelde en permanent avtale. Eventuelle referanser til at avtalen var av midlertidig karakter, burde unngås. Norge foreslo en klausul som ville tillate en forlengelse av avtalen etter fem år. Norge inviterte de andre fire arktiske nasjonene til møter i Oslo 13.–15. november i 1973 og ba samtidig IUCN om å bistå som sekretariat og med å forberede arbeidsdokumenter for møtene.

Norge håpet at en midlertidig isbjørnavtale kunne være et første skritt mot å utvikle et mer omfattende mellomstatlig

13 Memorandum fra IUCNs assisterende generaldirektør til Polar Bear Specialist Group, 23 januar 1973. Denne konferansen ledet opp til "Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora" (CITES). Det ble oppnådd enighet om konvensjonens tekst på et møte for representanter for 80 land i Washington DC, 3 mars 1973, og 1 juli 1975 var CITES rettskraftig. Se også http://www.cites.org/eng/disc/what.shtml.

miljøsamarbeid i Arktis, gjerne i nært samarbeid med IUCN.[14] Norges visjon var å få på plass avtaler for store bilaterale eller flernasjonale verneområder. Slike ideer hadde vært drøftet uformelt med noen av delegatene, bl.a. fra Sovjetunionen og USA, før de formelle møtene om isbjørnavtalen. Men de ble umiddelbart avvist, og dermed ble ikke disse sensitive spørsmålene lagt på bordet under forhandlingene om isbjørnavtalen.

Konferansen i Oslo i november 1973

Når man forhandlet bilaterale eller internasjonale avtaler på den tiden med Sovjetunionen som en interessent, hendte det ofte at russerne kunne hinte om sine synspunkter og posisjoner i uformelle private møter eller "under fire øyne" før de formelle møtene startet. Under en privat middag arrangert for den sovjetiske delegasjonen og noen av medlemmene av isbjørngruppen dagen før de formelle møtene begynte i Oslo, gjorde sjefen for den sovjetiske delegasjonen det klart at de faktisk ønsket velkommen en avtale som den som var foreslått. Sovjetunionen var ikke særlig bekymret for isbjørnene som sådan – arten hadde allerede vært totalfredet der helt siden 1956 – men de ville ha en avtale som fortalte det internasjonale samfunnet at det var de fem arktiske nasjonene, Sovjetunionen, Norge, Danmark, Canada og USA, som hadde suverene rettigheter over Arktis og dets ressurser (personlig observasjon). Av samme grunn ble disse fem land derfor omtalt som *"de arktiske statene"* under møtene.

Det ble tidlig klart at delegatene måtte være observante når de jobbet med å finne riktig ordlyd til avtalens paragrafer. Avtaleteksten måtte ikke komme i konflikt med eksisterende nasjonale eller internasjonale lover eller avtaler, eller med lover eller avtaler som var under forberedelse. Et av de store hindrene var juridiske aspekter knyttet til isbjørnvern i internasjonale farvann. Isbjørnen tilbringer mye av livet i drivisområder definert som internasjonale farvann og en avtale ville ikke være effektiv med mindre den ga isbjørnen beskyttelse der også. Samtidig var delegatene opptatt av ikke å skape en juridisk presedens som kunne skape problemer eller svekke arbeidet med en FN-konvensjon om havretten, som hadde vært under utarbeidelse siden 60-årene.[15] Problemet ble til slutt løst ved å unngå å nevne eller forsøke å definere territorialfarvann. Avtalens paragraf sier kort og godt at isbjørnfangst er forbudt overalt – med unntak av bestemmelsene i paragraf III.

Paragraf III slår fast at isbjørnjakt og -fangst fortsatt kan drives av lokalbefolkninger som bruker tradisjonelle metoder i utøvelsen av sine tradisjonelle rettigheter i samsvar med nasjonal lovgivning. Denne paragrafen var spesielt viktig for USA og Canada som har en stor inuitbefolkning, og for Grønlands urfolk. Tradisjonell jakt og fangst har alltid vært viktig for slike folkegrupper

14 Memorandum fra Miljøverndepartementet 8 mars 1973.

15 Den tredje FN-konferansen om "Law of the Sea" ble avholdt i New York i 1973. "United Nations Convention on the Law of the Sea" (UNCLOS) ble rettskraftig i 1982. Se http://www.un.org/Depts/los/index.htm.

og deres rettigheter har vært nedfelt i nasjonal lovgivning. Begrepet *"lokalbefolkningen"* ble valgt fordi *"lokal"* ikke har noen henvisninger til rase eller kultur.

Kort tid etter signeringen av avtalen, og i flere år etter dette, argumenterte nordmenn som bodde og arbeidet på Svalbard for at de burde bli anerkjent som lokalbefolkning, og at de derfor burde få lov til å fortsette med isbjørnjakt. Den norske regjeringen godtok ikke slike krav. Mannskap som var på værstasjonene en eller et par sesonger, eller folk som valgte å være fangstmenn framfor å fortsette livet på fastlandet, eller folk som bodde i de to bosettingene på Svalbard for et par år, ble ikke ansett for å ha tradisjonelle rettigheter knyttet til isbjørnjakt.

Den internasjonale isbjørnavtalen – *"The Agreement on the Conservation of Polar Bears"* – ble undertegnet av Norge, Danmark, Canada og USA den 15. november 1973. Den sovjetiske delegasjonen hadde ikke fullmakt til å signere på det tidspunktet, men undertegnet avtalen senere. Mellom 16. desember 1974 og 26. februar 1976 ble avtalen ratifisert av Canada, Norge og Sovjetunionen og med det trådte den i kraft 90 dager senere, dvs. den 26. mai 1976. I desember i 1977 ble avtalen også ratifisert av USA og Danmark.[16]

Med avtalen på plass, undertegnet og med tiden også ratifisert var den bare bindende for partene som hadde forhandlet og undertegnet den, dvs. for de fem arktiske nasjonene. Andre land kunne ikke signere avtalen. For å hindre andre land fra å drive isbjørnfangst eller handle og eksportere isbjørnskinn og andre produkter sier derfor avtalens paragraf VIII: *"Hver avtalepart skal treffe tiltak som på en hensiktsmessig måte fremmer etterfølgelse av bestemmelsene i denne avtale av statsborgere i stater som ikke er part i denne avtalen."* Det var imidlertid ingen reelle grunner til bekymring. Selv om mange land drev med lukrativ safarijakt i Afrika og andre steder ble slike virksomheter aldri utvidet til trofejakt på isbjørn i internasjonale farvann.

Videreføring av avtalen.

Tidlig i 1980 startet Norge, som depositar for avtalen, forberedelsene til et rådgivende møte med tanke på en forlengelse av isbjørnavtalen. Norge ville igjen teste interessen for en utvidelse av det internasjonale samarbeidet til å gjelde mer omfattende naturvern i Arktis.[17] Begrunnelsen for dette ligger i avtalens paragraf II: *"Hver avtalepart skal treffe hensiktsmessige tiltak for å beskytte økosystemene som isbjørner er en del av ..."*. Fordi isbjørnen er en nøkkelart på toppen av næringskjeden i arktiske økosystemer var det ikke bare rimelig, men også sårt tiltrengt at forskning og forvaltning også omfattet økosystemer, land og drivisområder. Den amerikanske regjeringen hadde tidligere signalisert at avtalen kunne tjene som et springbrett for utvidet miljøsamarbeid, for eksempel om sjøfugl og andre dyrearter.[18] Norge

16 Se http://www.nwmb.com/english/events/ae/3c947bc2f7ff007b86a9428b74654de5/ 2a%20Polar%20Bear%20Agreement%20&%20Interpretation%20(1973).doc.

17 Brev fra UD til Miljøverndepartementet 8. februar 1980.

18 Memorandum fra Miljøverndepartementet

Isbjørn ved selvskuddkasse. (Foto: Thor Larsen, Norsk Polarinstitutt).

sendte derfor ut et foreløpig programutkast til avtalepartene i slutten av oktober i 1980, som i tillegg til isbjørnspørsmål også foreslo gjennomgang av vernestatusen for annen arktisk fauna.[19] Canada, som tidligere hadde uttrykt interesse for utvidelse av miljøsamarbeidet, tok nå forbehold om at forhandlingene bare skulle dreie seg om isbjørn. Selfangst var et følsomt tema i Canada. Det viste seg også at amerikanerne var mer tilbakeholdne enn forventet. USA ville at samarbeidet ikke skulle gå utover teksten i avtalens paragraf II.

Det gjorde det ikke lettere at Sovjetunionen hadde nektet ethvert internasjonalt samarbeid om andre arktiske miljøspørsmål helt siden isbjørnavtalen ble forhandlet frem i 1973. Kort tid før det rådgivende møtet startet hadde Sovjetunionen gjort det klart at samtalene skulle være strengt begrenset til isbjørnavtalen. Den sovjetiske delegasjonen avviste enhver diskusjon om et utvidet samarbeid.[20] Det viste seg at både USA og den kanadiske delegasjonen heller ikke ville diskutere miljøvern utover denne avtalen. Derfor besluttet Norge at IUCN, som nøytral part og i egenskap av sekretariat, kunne introdusere behovet for utvidet miljøsamarbeid. Dersom et slikt punkt på dagsordenen ble avvist kunne IUCN ta opp kampen igjen på et senere tidspunkt.[21]

IUCNs skriftlige uttalelse, som ble distribuert til møtedeltakerne, refererte til "The World Conservation Strategy" publisert av IUCN, WWF og UNEP i 1980[22], som spesifikt nevnte *"...muligheten for å utvikle avtaler mellom de arktiske nasjonene om vern av regionens vitale biologiske ressurser, basert på prinsippene og erfaringen fra isbjørnavtalen..."*. IUCN utfordret deltakerne til *"... i det minste å bevege seg mot et program for å gjøre opp status for ... nasjonale verneareid, status og trender knyttet til arktisk sjøfugl og pattedyr, kritiske økologiske områder, forurensningseffekter, status for verneområder, og liknende ..."*[23]. Men på grunn av sterke sovjetiske, amerikanske og kanadiske motforestillinger ble det umulig å diskutere en utvidelse av miljøsamarbeid. Norge signaliserte en vilje til å ta opp utvidet miljøsamarbeid i Arktis i andre møter og på et senere tidspunkt. Men under det rådgivende møtet i Oslo 20.–22. januar 1981 ble de fem statene ihvertfall enige om å forlenge isbjørnavtalen på ubestemt tid.

I mars 2009 møttes avtalepartene i Tromsø nok en gang. Nødvendigheten av en samordnet sirkumpolar handlingsplan for vern av isbjørn ble understreket, spesielt i lys av bekymringer knyttet til klimaendringer, økende virksomheter knyttet til olje- og gassutvinning, skipsfart og turisme i Arktis. Partene var enige om behovet for koordinering av strategier for vern og forvaltning og ba isbjørngruppen om å identifisere temaer som burde være med i nasjonale handlingsplaner og som kunne dra nytte av internasjonalt samarbeid. Partene understreket også betydningen av lokal kunnskap om økologi (*"Traditional Ecological Knowledge"*) og understreket at slik kunnskap bør brukes sammen med vitenskapelig forskning. Partene ble enige om å møtes minst hvert annet år for å diskutere isbjørnavtalen og eventuelle nye tiltak.[24]

Erfaringer fra 1973 og frem til i dag

Avtalen om vern av isbjørn er unik på mange måter og blir ofte referert til som en "solskinnshistorie" i internasjonalt naturvernsamarbeid. Det var den første internasjonale avtalen mellom de fem arktiske nasjonene. Prosessen som ledet frem til avtalen, var nøye forberedt gjennom mange år av IUCN og PBSG som hadde kompetanse og erfaring som skulle til, og som spilte viktige katalysatorroller for å få i stand avtalen. Gode personlige relasjoner mellom medlemmer av PBSG og folk i etater og departementer tillot god uformell utveksling av synspunkter og råd før og etter gruppens møter. Avtalen trådte i kraft før det var for sent, dvs. før isbjørnbestander i enkelte land var på kritisk lavt nivå som følge av overfangst.[25]

I dag er det lettere å forstå Sovjetunionens bastante avvisning av enhver utvidelse av internasjonalt naturvernsa-

til UD og andre norske statsinstitusjoner 27 februar 1980.

19 Brev fra UD til ambassadene i København, Ottawa og Washington D.C. av 20 oktober 1980.

20 Telefaks fra ambassaden i Moskva til Miljøverndepartementet 16 januar 1981.

21 Thor S. Larsen, personlig observasjon.

22 IUCN, WWF og UNEP 1980: World Conservation Strategy. IUCN, Gland, Sveits.

23 Erklæring for det konsultative møtet, av IUCNs generaldirektør, Dr. Lee M. Talbot.

24 http://www.polarbearmeeting.org/content.ap?thisId=500038172

25 Isbjørnen var i en kritisk situasjon på Svalbard før avtalen ble undertegnet i 1973. Inntil 1970 ble isbjørnfangst for det meste drevet med bruk av selvskudd som ikke skilte mellom enslige bjørner og binner med unger. I gjennomsnitt ble mer enn 300 bjørn skutt hvert år mellom 1945 og 1970 og bestanden ble etter hvert kraftig redusert.

marbeid i Arktis utover vern av isbjørn. Etter andre verdenskrig var Arktis en arena for spenninger og politiske konflikter mellom øst og vest og med militær opptrapping. Sovjets manglende vilje til utvidet internasjonalt samarbeid kan forklares av den militære øst–vest-flanke, som varte til tidlig 1990-tallet og hvor Svalbard og Barentshavet var spesielt viktige på grunn av disse farvannenes adgang til det vestlige sovjetiske Arktis. Skepsisen til utlendinger var stor og de var ikke velkomne til å besøke det sovjetiske Arktis, uansett hvor gode samarbeidsforhold de hadde til sovjetiske kolleger. De politiske endringene startet med Mikhail Gorbatsjovs "glasnost" sent i 1980-årene. Etter Sovjetunionens sammenbrudd har russisk Arktis gradvis blitt åpnet opp for internasjonalt samarbeid. Utenlandske forskere arbeider nå sammen med sine russiske kolleger i felt og vestlige bedrifter deltar i leting etter og utvikling av russiske forekomster av olje, gass og andre mineraler. Russland deltar aktivt i internasjonale institusjoner som Arktisk Råd og deres seks arbeidsgrupper. Medlemsstatene i Arktisk Råd inkluderer i dag også Island, Sverige og Finland. De arktiske urfolk tok ikke del i forhandlingene om isbjørnavtalen i 1973 og 1981, men deres institusjoner er nå permanente deltakere i Arktisk Råd og er meget innflytelsesrike der.

Ingen kunne forutse fremtidige miljømessige konsekvenser for isbjørnene når avtalen om vern av isbjørn ble signert i 1973 og reforhandlet i 1981. Nyere forskning har vist at mange deler av Arktis er alvorlig forurenset av langtransporterte luft- og havforurensninger i form av tungmetaller og organiske miljøgifter (POPs). Dette kan ha vidtrekkende negative effekter på arktiske økosystemer og på isbjørnens reproduksjonsevne via bioakkumulasjon.[26] Klimaendringer kan gi mindre drivis som kan påvirke isbjørner på mange måter.[27] Mindre sjøis kan gjøre det vanskeligere for isbjørnene å jakte sel. Drektige binner skal i land senhøstes for å grave ynglehi, men når farvannene rundt de tradisjonelle hiområdene er isfrie kan det bli vanskelig å komme i land. Drektige binner som er igjen på land når isen forsvinner om sommeren har liten eller ingen tilgang til mat. Selv om de kan leve på fettreservene i månedsvis, vil de ha en dårlig kondisjon når de graver seg inn i hiene sent på høsten.[28] Manglende fettreserver kan dermed begrense binnas muligheter til å ale opp to unger fra sin egen kropp over ca. fire måneder, fra ca. en halv kilo til ca. 10 kg hver. Dødeligheten hos ungene kan derfor øke i hiet eller etter at den lille familien har gått ut i drivisen. Det er derfor flere faktorer som trekker i samme retning, og som kan få konsekvenser for bestandsveksten.

Miljøendringer i Arktis gjør at kravene under isbjørnavtalens paragraf II, at avtalepartene *"... skal treffe hensiktsmessige tiltak for å beskytte økosystemene som isbjørner er en del av..."* er mer gyldige og viktige enn noen gang. Avtalens paragraf II sto sentralt da partsmøtet i Tromsø i 2009 ville at IUCNs isbjørngruppe skulle identifisere temaer som skal være med i nasjonale handlingsplaner og hvor internasjonalt samarbeid er viktig. Ordlyden i paragraf II var faktisk forut for sin tid – den er en tidlig versjon av hva vi i ettertiden beskriver som økosystemtilnærming – *"The ecosystem approach"*. Konvensjonen for biologisk mangfold (CBD) beskriver dette som *"... integrated management of land, water and living resources that promotes conservation and sustainable use in an equitable way..."* og som *"... recognizes that humans, with their cultural diversity, are an integral component of ecosystems."* Det er dette det dreier seg om, også når det gjelder vår tids forvaltning av isbjørnen – selve symbolet på Arktis.

26 Bio-akkumulasjon skjer når predatorer får i seg miljøgifter som allerede er lagret i byttedyrene. Dette fører til at stadig større mengder av miljøgifter tas opp og lagres i fett, muskler og annet vev. Konsentrasjonen av miljøgifter øker derfor med hvert ledd i næringskjeden.

27 Se: Derocher, A.E., Lunn, N.J., and Stirling, I. 2004. Polar bears in a warming climate. Integrative and Comparative Biology 44:163-176.

28 Se: Stirling, I., and Parkinson, C.L. 2006 Possible Effects of Climate Warming on Selected Populations of Polar Bears (Ursus maritimus) in the Canadian Arctic. Arctic 59: 261-275.

Tolk på Svalbard i 1952

av Natascha Heintz

Natascha Heintz (f. 1930), er en av landets fremste paleontologer. Hun har gjennom mange år hatt sin arbeidsplass ved Paleontologisk museum ved Universitetet i Oslo. Hun er spesialist på fossiler av tidlige virveldyr og har arbeidet mye med dette på Svalbard.

Det var året 1952 og vindene fra den kalde krigen feiet over jorden. I Korea raste krigen på tredje året. I Øst-Europa hadde kommunistene fått et fullstendig grep om samfunnene. Et jernteppe delte verden i to. Og i Kreml var det fremdeles Stalin som hersket.

I denne atmosfæren ble en noe forkommen russisk gruvearbeider en vårdag 1952 fulgt opp til sysselmannsgården i Longyearbyen. Han snakket bare russisk, men fikk likevel gjort det klart at han ønsket å få bli hos nordmennene. Han kom fra Grumantbyen og hadde tatt seg derfra til fots mot Longyearbyen. Han var blitt påtruffet av noen nordmenn som var på tur i Bjørndalen og som etter hvert fulgt ham til den norske bosetningen. Det var ikke lett å kommunisere med ham, men ett var helt klart. Han ville ikke tilbake til den russiske gruvebyen.

Den russiske gruvearbeideren ble satt på første båt til fastlandet. Av hensyn til forholdet til russerne ønsket ikke sysselmann Balstad å ha ham boende i Longyearbyen. Det som etterhvert skjedde var at russerne fremsatte krav om å få mannen utlevert. De hevdet han hadde begått straffbare handlinger på Svalbard og for dette skulle han stilles for russisk rett. Fra norsk side ble det imidlertid påpekt at Svalbard var norsk område, det var norsk rett som gjaldt og mannen måtte stilles for norsk domstol. Derfor måtte man fra norsk side få klarlagt hva saken egentlig dreide seg om og få avhørt eventuelle vitner. Da sysselmann Håkon Balstad etter sommerferie på fastlandet skulle tilbake til Svalbard, ønsket han å få med seg en egen tolk til kontakten med russerne. Han ville i denne saken ikke være avhengig av russernes tolk.

Det var på dette tidspunkt min familie kom inn i saken. Min far, Anatol Heintz, var professor og i 1952 var han bestyrer av Universitetets Paleontologiske museum i Oslo. Han hadde selv kommet til Norge i 1919 sammen med sin mor og søster som flyktninger etter revolusjonen i Russland. I min tidligste barndom var jeg mye hos min farmor og tante og dette førte til at jeg lærte russisk, som den gang ble mitt andre daglige språk. I begynnelsen av september 1952 ble min far forespurt om han kunne påta seg oppgaven å være tolk for sysselmannen i kontakten med russerne i den overnevnte saken. Min far kjente Svalbard godt, han hadde vært der på vitenskapelige ekspedisjoner både før og etter siste krig. Men denne gangen følte han at han ikke hadde anledning til å

Bærumsjente norsk-russisk tolk på Svalbard

Natascha Heintz fant 140 millioner år gammel forstenet øgle og snakket russisk som treåring

Hvordan ville *De* forestille Dem en pike som allerede i tre-årsalderen plapret russisk på si', som i ti-årsalderen leste bindsterke verker om menneskets utvikling, og som nå i dag — 22 år gammel — er museumsstipendiat, student i paleontologi, kjemi og zoologi, og dessuten sånn i all enkelthet og uten frykt sier «all right» til en snartur til Svalbard for å være tolk i en eller annen norsk-russisk forhandling? *Vi* forestilte oss henne i hvert fall som noe tørt, pjusket og belest noe, av den typen som bare regner tiden i millioner år etter jura-tiden, og sine medmennesker etter deres mer eller mindre slående likhetspunkter med Neanderthalermannen, Det Manglende Mellomledd, eller vår felles slektning chimpansen.

Så var hun altså — ja, De har gjettet riktig — slett ikke slik. Tvert i mot var hun usedvanlig søt og naturlig, og tilbakeviste til fulle den gjengse fordelingshypotesen at kvinner med hjerne ikke fra naturens side er velsignet med ytre og mer verdslige pré.

Natascha Heintz.

En av de siste dager i september dro jeg fra Malmø med «Inger 2» av Bergen, forteller hun. — Vi var åtte dager i sjøen, og hadde blikkstille og solskinn hele tiden. Men den formiddagen vi passerte Sørkapp var det selvfølgelig tett tåke, og det var en kjempe-skuffelse. Inn Isfjorden måtte vi navigere med radar, og jeg så ikke kaien i Longyear-byen før vi var et stenkast fra den. På veien til sysselmanns-gården stavret vi oss frem i kull-mørke, og jeg tenkte at hva i all verden var det jeg hadde rotet meg opp i. Jeg så ikke et hus, ikke et lys utenom gatelyktene. Det var som å rote seg frem gjennom en lang mørk kull-sjakt.

Men neste morgen var det strålende klart, og jeg fikk veltende over meg hele den arktiske skjønnhet på en gang. Selv om det var sent på året, fuglene hadde dratt sydover og selflokkene mot nord, og det ikke var et grønt gresstrå å se, var alt blendende vakkert.

— Hva gikk arbeidet ditt ut på?

— Jeg var som sagt tolk i noen norsk-russiske forhandlinger, men jeg har selvsagt ikke lov til å fortelle hva disse gikk ut på. Det var for resten anstrengende å følge med p to sprog samtidig, men det gikk br

Forts. på 4. side.

Turen til Svalbard for den 22 år gamle bærumsjenta Natascha Heintz vakte oppsikt i lokalavisen Asker og Bærum Budstikke, som dette artikkelutsnittet viser.

være så lenge borte fra sitt arbeid, for det tok som kjent mange dager å reise til og fra Svalbard den gangen. Derfor foreslo han til departementet at de kanskje kunne bruke meg som tolk. Jeg var student og for meg var det adskillig lettere å være borte en tid.

Så ble jeg innkalt til sysselmann Balstad i Oslo og det ble til at jeg skulle være med nordover. Det er ingen grunn til å legge skjul på at jeg var både meget spent og adskillig nervøs for om jeg virkelig ville klare tolkejobben tilfredsstillende. Selve turen til Svalbard gledet jeg meg svært til. Jeg var vokst opp med beretninger og bilder fra Svalbard og hadde allerede i adskillige år håpet at jeg en dag skulle få komme dit.

I dag virker vår reiserute ekstra lang, men den gang fikk man ta det som var tilgjengelig. Vi reiste med tog til Malmø og der gikk vi ombord i kullbåten *Ingerto*. På den tiden var dette den største kullbåten som gikk på Svalbard og som hadde flest lugarer til passasjerer.

Det var stort oppbud på Østbanestasjonen i Oslo da sysselmann Balstad med sin kone Liv og sønnen Stein skulle ta farvel med familie og venner. Blant de mange fremmøtte husker jeg spesielt Helge og Anne-Stine Ingstad. Han sa jeg kunne glede meg til å få oppleve

Svalbard. ”Det er et spennende land”, var hans ord.

Vi gikk neste ettermiddag fra Malmø og meningen var at vi skulle gå rett til Longyearbyen, uten noen anløp i fastlands-Norge. Da kunne vi gå utaskjærs, og det betydde sparte utgifter til los. Det ble forandringer i planene og vi gikk inn til Harstad. Det var en del gruvearbeidere og noen stigerfamilier som skulle nordover, foruten en del last. Jeg husker jeg sto på dekk og fulgte med hvordan vi gled ut fra kaien. Da kom en av stigerkonene opp til meg og begynte å prate. Hun ville vite hva jeg skulle gjøre på Svalbard, skulle jeg kanskje arbeide på kjøkkenet? Men nei, jeg skulle bare en kort tur nordover. Jeg var i følge med sysselmannen og familien og skulle være med som tolk på en tur til russerne. Hun sendte meg et meget talende blikk, sa ingenting, snudde seg og gikk demonstrativt bort. Det var den gang ennå meget store sosiale forskjeller i Longyearbyen-samfunnet.

Jeg hadde håpet vi skulle få et glimt av Bjørnøya på veg nordover, men øya var som svært ofte hyllet inn i tåke. Dessuten ble jo dagene merkbart kortere alt ettersom vi kom stadig lengre og lengre nordover. Vi nådde frem til Hornsund på dagen, men også der dekket skyene utsikten og før vi var inne ved kai i Longyearbyen var det forlengst helt mørkt. Jeg hadde på turen nordover ikke sett noe av Spitsbergen med sine spisse fjell.

Det var mye folk på kaien da *Ingerto* klappet til. Fra sysselmannskontoret var sysselmannsfullmektig - senere sysselmann - Odd Birketvedt og kontorets politifullmektig der med jeep. Vel oppe i sysselmannsgården ringte telefonen. Det var behov for politiassistanse, det var bråk på en av brakkene oppe i Nybyen. Jeg husker Balstad snudde seg mot meg og med et smil spurte om jeg ikke hadde lyst til å være med oppover, så kunne jeg få se “Longyearbyen by night”. Selvsagt ville jeg gjerne være med og det jeg fikk oppleve var noe som hendte av og til i Longyearbyen den gang. Bråket skyltes at det var dagen for den månedlige brennevinsflasken. Av de fire karene som delte rom på en av brakkene, hadde de tre allerede hatt en real fest. Sistemannen ville derimot fordele “moroa” litt og hadde låst inn flasken med noe innhold i klesskapet. Men så ville de andre tre prøve å få opp skapet og dermed var bråket i gang. Det hele ble ordnet i all minnelighet før vi dro tilbake.

Det var på forhånd avtalt at vi skulle til russerne 4. oktober. Det var Birketvedt som skulle reise, Balstad selv ville ikke være med. Forhandlingene skulle holdes i russernes anlegg i Colesbukta, som var skipningshavn for gruvene i Grumantbyen. Mellom de to stedene gikk det den gang jernbane.

Jeg var på forhånd blitt satt inn i hva saken gjaldt. Russerne hevdet at gruvearbeideren som hadde rømt til Longyearbyen hadde begått straffbare handlinger. Han hadde i utgangspunktet stjålet en frakk fra en av de andre arbeiderne. Da eieren av frakken ville ha den tilbake, hadde det blitt slagsmål og han som skulle ha stjålet frakken hadde forsøkt å bruke kniv. Var det i forsvar eller som angrep, se det var ikke så lett å vite. Det ble sagt at det var for å angripe. Både tyveriet og ikke minst det senere slagsmålet var selvsagt ulovlige handlinger. Og det ble

fra russernes side hevdet at de ville føre frem vitner som kunne fortelle om sakens gang.

Vi skulle reise med sysselmannsskøyten *Sysla* og det var lagt opp til at vi skulle komme tilbake samme kveld. Vi hadde fått mange instrukser, selvsagt først og fremst Birketvedt, som skulle foreta vitneavhørene. Like før vi skulle gå spurte imidlertid Balstad meg om jeg hadde med nok lommetørkler. Det var da svært til omsorg, syntes jeg, særlig da jeg slett ikke var forkjølet. Men forklaringen var en helt annen. Jo, for når russerne ville skåle så var det best å være høflig. Men så kunne man late som om man hostet litt og dermed ta opp et lommetørkle og spytte det meste av skålen i det. Og når alle lommetørklærne var godt våte, var det bare å gå på toalettet og vri dem opp.

Været var grått og med lavt skydekke da vi dro av gårde. I denne belysningen så Grumantbyen oppe i fjellsiden svært mørk og trist ut. Mens vi fortsatte utover Isfjorden så vi toget komme tøffende fra Grumant mot Colesbukta, et merkelig syn her opp i det øde landskapet. Det tok et par timer å komme til Colesbukta og da vi la til kai var allerede russerne der for å ta imot oss. Vi ble vennlig mottatt, men ingen av russerne presenterte seg der og da. Det som i første omgang gjorde størst inntrykk på meg var en flokk raggete kuer som vandret omkring i søla. Her og der lå det noen fang med høy som de spiste av. Det var laget gangveier av treplanker, og på en slik gangvei balanserte vi opp til det huset hvor forhandlingene skulle foregå. Det var ikke mange hus i Colesbukta den gang og de var alle forholdsvis lave. Det hele ga nærmest inntrykk av en landsby et

Sysselmann Håkon Balstad med konen Liv og sønnen Stein.

eller annet sted langt ute på landet. Men det må jo ha vært en brukbar havn, i og med at Colesbukta var skipningsstedet for kullene fra Grumantbyen. Det huset vi ble ført til var antagelig stedets hovedkontor med bl.a. et større rom hvor vårt møte ble holdt. Det hele virket meget slitt og nærmest uflidd. Det sto et stort bord midt i rommet og det var her vi ble anvist plass. At bordet bugnet av flasker med ymse innhold, lovet ikke særlig godt. Men før vi skulle starte, hadde jeg bedt om å få bli vist et toalett. Det var en skrekkelig opplevelse for en ung, norsk kvinne. Bare av den grunn ville jeg helst ikke drikke noe hele dagen!

Det hele startet med at jeg ble spurt om hvor gammel jeg var. De syntes jeg så ung ut. Var jeg virkelig myndig dvs. 21 år. Både Birketvedt og jeg kunne bedyre at jeg faktisk var 22 år. Jeg syntes det var en

merkelig måte å ta imot meg på. Jeg var jo engasjert av de norske myndighetene for å gjøre denne jobben. Jeg har senere tenkt at hvis jeg faktisk ikke hadde vært myndig, ville russerne antagelig ha sagt at de ikke ville godta meg som tolk. Dermed kunne de bruke sin egen tolk til alt. Nå insisterte Birketvedt på at han bare ville bruke meg og det måtte russerne godta.

Birketvedt ville gjerne i gang med selve forhandlingene så fort som mulig, men russerne insisterte på at først skulle det spises - "nado zakusit" sa russerne. Det falt i min lodd å fortelle den for russerne både uforståelige og noe merkelige sak, at Birketvedt var avholdsmann. Og når det gjaldt meg selv, spilte jeg på min unge alder og sa at det eneste jeg tålte var litt vin. Så ble det mat og te. Jeg ble forsøkt proppet med søtsaker av forskjellige slag av en ung, hyggelig mann som deklamerte dikt hver gang jeg skulle oversette noe av den mer alminnelige samtalen ved bordet. Men Birketvedt var utålmodig, nå ville han i gang. Hvor var vitnene som han skulle avhøre. Jeg kan huske det ble en på samme tid litt rar og amper stemning. Hastet det nå virkelig så, vi skulle jo først mottas som venner og gode naboer.

Men hvor var så vitnene, de som var blitt bestjålet og fornærmet, ville Birketvedt vite. Etter mye om og men, ble det klart at her var ingen vitner og russerne hadde ikke til hensikt å etterkomme det norske pålegget om å få avhøre noen. Birketvedt forsøkte da å gjennomgå saken slik den var blitt fremstilt fra russisk side, da de hadde begjært å få utlevert den rømte russeren. Men det lykkes heller ikke. Russerne unnvek å svare på spørsmål. De fremsatte derimot beskyldninger mot ham som hadde rømt av typen "Han var et dårlig menneske". "Men slik blir man ikke dømt for i Norge" sa Birke-tvedt. Han var med god grunn i ferd med å bli temmelig irritert og oppgitt. Det var jo helt klart at her kom man ingen vei, det hele var bare spillfekteri. "Ja, når det var slik at ingen vitner er til stede" avsluttet Birketvedt "så er det ingen grunn til at vi skulle bli her noe lengre". Så han ville med dette avslutte møtet og vi ville dra tilbake til Longyearbyen og rapportere saken til sysselmannen – "gubernater Balstad". Da fikk russerne fart på seg, nei vi måtte da ikke dra slik med en gang. Jeg vet ikke om Birketvedt et øyeblikk øynet at man kunne komme litt videre med de egentlige forhandlingene. Hvorfor skulle vi ellers bli? Jo, for vi måtte jo spise middag! Det var nok vel ment, men det føltes som ikke lite av et antiklimaks. Og på nytt var det stor oppdekning, masse mat og nå skulle det skåles. Vi klarte å unngå det, lommetørklærne ble ikke brukt, men vinen nippet jeg forsiktig til. Da middagen vel var over, var det selvsagt forlengst blitt mørkt ute. Og nå lurte russerne på om vi ikke ville overnatte i Colesbukta og bli til neste dag. Da ble jeg redd, for det ville jeg bare ikke. Min russiske kavaler, var fremdeles like innpåsliten, og standarden på det hele var slik at bare det avgjorde det. Skulle vi bli der, ville jeg dele rom med Birketvedt, så han kunne beskytte meg. Men jeg fikk ikke noe inntrykk av om han var villig til det. Så det ble "njet, njet" og atter "njet" fra min side. Og det godtok russerne uten noen sure miner. Men da måtte vi først få gaver. På meg ble det esker med sjokolade og søtsaker

og en sterkluktende parfyme i en flaske som så ut som et av tårnene på Kreml. Ellers var det bl.a. noen flasker vi skulle ta med til "herr gubernater".

Det var et stort følge som fulgte oss til båten, for alle russerne som hadde vært til stede på dagens forhandlinger var med. Det slo meg da at egentlig visste vi ikke hvem de var og hva de hette, for vi var jo ikke blitt presentert for den enkelte da vi kom. Så vidt jeg forstår hadde ikke konsulen selv vært til stede og det var hans stedfortredende som hadde ført ordet under forhandlingene. Men på den annen side var nok russerne noe forbauset over at ikke sysselmann Balstad selv hadde kommet.

Odd Birketvedt i politimester-uniform fra perioden 1956-60, da han var sysselmann. (Fra Kjersti Birketvedts arkiv).

Da vi så kom ombord, kom overraskelsene ganske så fort. Den første var bare hyggelig. Jeg hadde under dagens møte uttrykt min store begeistring for noe druesaft de hadde servert, for ikke å snakke om noen meget velsmakende pærer som de fortalte kom fra Krim. Nå stod det en stor glasskrukke med druesaft og en hel, liten kasse med pærer til meg. Den andre overraskelsen syntes i alle fall Birketvedt slett ikke særlig om. Russerne hadde holdt stor fest for "Sysla"s mannskap mens vi var i land. Og da hadde man hverken benyttet seg av Balstads råd om lommetørkler eller pålagt seg selv noen begrensninger. Resultatet var at alle ombord bortsett fra skipperen sov. Vel ombord spurte skipperen om vi ikke like godt kunne bli liggende ved kai til neste morgen, det var lugarplass både til Birketvedt og til meg så det skulle ikke være noe problem. Denne gangen var det Birketvedt som sa tvert nei. Vi skulle og måtte til Longyearbyen med en gang nå i kveld. Vel, da var det ingen annen råd enn å få vekket maskinisten og etterhvert hørte vi den velkjente lyden av at maskinen var i gang. Sakte gled vi ut fra kaien i den mørke natten.

Det gikk ikke fort innover Isfjorden den kvelden, men etter hvert viste lysene oppe i fjellsiden at vi passerte Grumantbyen og endelig så vi lysene fra Longyearbyen. Da vi nærmet oss kaien, ba skipperen oss om å gå opp på dekk og stå klare til å hoppe i land, mens han sakte gled langs kaikanten. Vi gjorde som vi hadde fått beskjed om og da vi ruslet oppover mot sysselmannsgården så vi at "Sysla" svingte utover og la seg til for natten ute på fjorden. På veg inn hadde

jeg lagt merke til at "Ingerto" var gått og dermed skjønte jeg at jeg måtte vente til neste kullbåt kom.

Vel oppe i sysselmannsgården ble vi møtt av Balstad og frue. Han var ikke særlig forbauset over hvordan det hadde gått. Det var tydelig at han ikke hadde hatt noen tro på at russerne ville stille med vitner. Deres holdning denne gangen var helt i tråd med det man hadde opplevd tidligere. Jeg tror det var for å muntre oss litt, for egentlig var Birketvedt og jeg ganske nedslåtte over dagens møte, at Balstad sa han ville ordne så vi skulle få et tur med "Sysla" innover Isfjorden dagen etter. Hva det resulterte i har Liv Balstad beskrevet i sin bok "*Nord for det øde hav*".

Mitt oppdrag som tolk var avsluttet, men selve Svalbardturen bød ennå på noen overraskelser. Det var kommet beskjed til sysselmannskontoret om at et av Forsvarets catalinafly var på øvelsestokt i nordlige farvann og skulle komme til Longyearbyen dagen etter. De skulle bl.a. observere hvor iskanten lå, den skulle visstnok være meget langt mot nord den høsten. Dagen etter landet catalinaflyet i et hav av sjøsprøyt ute på Adventfjorden. Sjef ombord var major Anonsen og han og hans mannskap fikk en meget hjertelig mottagelse i sysselmannsgården. Og slik gikk det til at jeg dagen etter fikk bli med på deres flyvning nord om Svalbard for å se etter iskanten. Vi fløy nord for Moffen, så svingte vi østover på nordsiden av Nordaustlandet. Deretter krysset vi frem og tilbake på østsiden av Spitsbergen i et par timer, før vi da det så vidt var begynt å mørkne, landet i Adventfjorden. Men noe is hadde vi ikke sett på hele den turen.

— Men som om ikke dette var nok, fikk jeg et par dager etter anledning til å følge med samme catalinafly ned til Tromsø med bagasje og en kasse pærer fra Krim. Men mine erfaringer med flyreiser endte ikke der. Dagen etter skulle major Anonsen fra Tromsø til Oslo. Dette var så pass sent på året at sjøflyene hadde sluttet å gå til Tromsø. Det var først fra Bodø at det var regulær flyforbindelse til Oslo. Derfor fikk jeg følge med et lite militærfly fra Tromsø til Bodø. Siste etappe fra Bodø til Oslo gikk med ordinært rutefly. Det skyet etterhvert til og da vi landet på Fornebu var det allerede mørkt. Jeg hadde fått mange nye inntrykk, ny kunnskap og ikke minst andre perspektiver på mange ting. Men best husker jeg at vinden fra den kalde krigen, tross all vennlighet, føltes sterk og meget nærværende.

Fangstfamilien Nøis fra Andøy.

av John-Eldar Pedersen

John-Eldar Pedersen (f.1946) fra Andøy ble kjent med Hilmar og Helfrid Nøis i 1968. Da var Hilmar hovedperson og æresgjest ved etablering av Polarklubb på Andenes. Samtidig ble det startet et lokalt polarmuseum basert på utstyr og gjenstander fra fangstlivet på Svalbard. Bekjentskapet omfattet etterhvert også Edvin, Julius og Arne Nøis. Dette la grunnlaget for interessen hans for Nøis-familiens liv og virke på Svalbard. Resultatet har blitt en omfattende samling av foto og opplysninger om denne del av fangsthistorien og fangstfamilien Nøis. I 2009 etablerte Pedersen en fotoutstilling om fangstfamilien Nøis hos Andøy Natursenter, som en markering av 100-års jubileum for Hilmar Nøis' første overvintring og Edvin Nøis' fødsel.

Navnet Nøis

Nøis-familien kommer fra bygda Nøss på Andøya. De fleste i familien brukte Nilsen, Pettersen og Klausen som etternavn. Navnet Nøis var bygdenavnet til tidlig på 1900-tallet, da ble dette endret til Nøss. Daniel var den første som tok i bruk navnet Nøis som etternavn, senere også flere andre i familien, bl.a. Hilmar, Petter, Julius og Edvin. Under fangstperioden på Svalbard brukte mange i slekten navnet Nøis som tillegg til det ordinære etternavn, men sløyfet dette på fastlandet.

De var mange

"En ting er påfallende når en går igjennom den offisielle oversikten over de som opp gjennom årene har overvintret i fangsthytter på Svalbard. Det er den sterke dominans Nøis-familien fra Andøya har. Etter hvert skal hele 14 menn og 4 kvinner fra denne familien komme til å overvintre som fangstfolk. Sammen skal de komme til å sette et sterkt preg på det spesielle fangstmiljøet på Svalbard. Alle andre fangstfolk må regne med at en eller flere av Nøis-karene dukker opp når høsten kommer. De er dyktige folk som hele tiden er med i kampen om å komme først. Seige. Slitevillige. Og kjent for alltid å gjøre opp for seg. Derfor får de kreditt der andre får nei". (Fra Kjell Fjørtofts bok "Kongen av Sassen").

Det korrekte antall overvintrere tilhørende Nøis-familien er imidlertid adskillig større enn hva som er oppgitt av forfatteren Fjørtoft. I perioden fra år 1900 og frem til 1965 viser oversikten at det var minst 22 menn fra familien som fangstet på Svalbard. Daniel Nøis var pioneren. Han overvintret første gang som 20-åring i 1900-01. Hilmar som fangstet fra 1909 til 1963 ble den mest kjente med sine 38 overvintringer.

Det har vært tre generasjoner med overvintrere tilhørende Nøis-familien: 1. generasjon: Daniel, Martin P., Johan N., Anton A., Petter P, Johan A.N., Gustav, Nikolai, Andreas. 2. generasjon: Hilmar, Julius, Johan, Nils, Edvin, Schjølberg, Trygve, August P. 3. generasjon: Johannes Kaps, Normann og Arne.

Andre nærstående familiemedlemmer som overvintret var Sverre Skoglund, Martin Klausen, Anton Ditlev Anfinnsen (f.1869) og Konrad Johansen, Målselv (Hilmars søskenbarn) og Albert Nielsen (Helfrids bror). Muligens var også Karl Pettersen og Sigurd Pettersen slekt eller familie, undersøkelse om dette pågår.

Gjennom tre generasjoner har altså Nøis-karene og kvinnene satt sitt preg på Svalbard. I en periode på 65 år står familiemedlemmene for nær 150 overvintringer, noe som utgjør om lag 15 % av all overvintringsfangst på Svalbard i denne perioden.

Andre Andøy-folk som overvintret sammen med Nøis-karene var Håkon Aronsen, Andreas Hansen, Toralf Hansen, Hans Skarstein, Karl Pettersen, Sigurd Pettersen og Julius Dahl.

Fra Forfjorden i Andøy finner vi 15 personer som har overvintret som fangstfolk.

Fangstfolk fra Andøya sto altså for opp mot 20 % av den totale overvintringsfangst på Svalbard mellom 1900 og 1965, noe som ruver i Svalbards fangsthistorie.

Ingen er over og ingen ved siden av denne langvarige og familiebetonte fangstvirksomhet. I tillegg kommer flere års overvintring som gruvearbeidere. De hadde en grundig kjennskap til fangstlivet på Spitsbergen, og var nøye med å overføre sin kunnskap til neste generasjon.

Kvaliteten som fangstfolk må ha vært tilfredsstillende, noe som bekreftes ved at f.eks. legendariske Henry Rudi valgte Schjølberg Nilsen Nøis som fangstkompis på Grønland i 1939.

Daniel Nøis, Hilmar Nøis og Edvin Nøis har alle fått Kongens fortjenestemedalje.

De var svært unge

Daniel var 19 år da hans startet sin første overvintring, Hilmar var 18 år, Julius var 19 år, Schjølberg 19 år. Arne Nøis var bare 15 år i 1961, men han gikk rett på tre fortløpende overvintringer sammen med Edvin.

Også i alderdommen fantes det kraft og styrke. Hilmar Nøis hadde sin siste overvintring på Fredheim i 1962-63, da var han 72 år.

Fangstfolkets dagbøker og memoarer

I Andøy Historielags arkiv finnes et omfattende dagbokmateriale etter Daniel Nøis.

Hilmars memoarer er samlet i 15 kladdebøker, som nylig er renskrevet. Fra overvintringen i 1923-24 finnes hans originale dagbok, resten av dagbøkene er gått tapt.

Etter Edvin finnes dagbok for overvintring på Roosneset 1936-38, notater fra 1961, samt en fire måneder lang vintertur til Fredheim i 1979. Også Edvin begynte å skrive memoarer, men de ble ikke fullført.

Dagbøker etter Martin Pettersen Nøis er nylig kommet for en dag, noe som økte kunnskapen om en rekke forhold. Dagbøker etter Nils Nilsen Nøis finnes også, men er ikke undersøkt.

I samtale med Arne Nøis 2008/2009 opplyste han at faren Edvin som døde i 1989, henimot sine siste dager hadde opplyst at han hadde gjemt dagbøker i en bistasjon. Isbjørn, brann, vann og tidens tann kan fort føre til at slikt materiale er borte nå. Basert på opplysninger fra Arne Nøis er det igangsatt søk etter disse dagbøkene, om de finnes. Også Arne Nøis gjorde sine notater som fangstmann, dessuten har han bidratt med verdifull muntlig informasjon.

Et spørsmål vil for alltid stå ubesvart. Hvorfor skrev Hilmar sine memoarer i en alder av nær 80 år? Enkelte dagbøker kan ha eksistert på denne tiden, for han nevner disse.

Noen har lansert tanken om at han selv makulerte dagbøkene, og at memoarene er et forsøk på å "forbedre" historien. Jeg avviser denne teorien, basert bl.a. på samtaler med datteren Else Marie Nøis. Hun opplyste at noe som lignet på dagbøker hadde hun aldri sett, og hun tilbrakte svært mange av ungdommens somre også på Fredheim i Sassen. En teori er at dagbøkene, eller de fleste av dem, ble liggende igjen på Fredheim etter evakueringen i 1941, og at det meste gikk tapt under krigen. Senere har kanskje Hilmar tenkt at hans memoarer kunne gi grunnlag for bokutgivelse om fangstlivet, og således bli hans siste "Svalbardfangst".

Jeg velger å tro at drømmen om "*Det store lodd*" som mye av hans liv var bygd på, fantes helt til det siste.

Fotomateriale

Norsk Polarinstitutt har mange foto som berører Nøis-familien. Hos etterslekten finnes også noe. Andøy Historielag har et antall upubliserte bilder. Nylig er det oppdaget fotoarkiv/album etter Daniel Nøis. Dette inneholder et større antall foto fra Staxruds leteekspedisjon i 1913, hvor både Daniel, Hilmar og Johan deltok.

Bjarne Nordnes som overvintret sammen med Hilmar i Hornsund 1961-62 var uheldig da hans hytte i Norge brant ned, og mye fotomateriale gikk tapt. *(Bjarne Nordnes pers. medd. januar 2010)*.

Første generasjon

(Kornelius) Daniel Nøis (1880-1971)

Daniel brukte aldri sitt første navn Kornelius. Han var først fisker, deretter fangstmann, så reder, ishavsskipper og islos.

Pioneren Daniel Nøis deltok på sin første overvintring i 1900-1901, sammen med Hans J. Furfjord. Daniel gjennomførte til sammen fire overvintringer. Med dette startet en historisk epoke hva angår en enkelt families virksomhet på Svalbard. Senere drev han sommerfangst i en årrekke, først med sin seilbåt *Polarstjernen,* klengenavn *Polara*, senere med sin neste båt *Johan Drage*. Daniel deltok også i leteoperasjonen etter Schrøder-Stranz-ekspedisjonen i 1913. I 1923 finner vi Daniel som skipper ombord i kutteren *Blåfjell,* den var leid inn for fiskeriundersøkelser, ledet av fiskerikonsulent Thor Iversen. Daniel deltok i flere statsstøttede ekspedisjoner til Svalbard.

Fra Daniel Nøis' dagbok tirsdag den 26. august 1941: *"Dagen forløp rolig men*

Daniel Nøis (til venstre) og Kåre Finbakken 1914. (Norsk Polarinstitutts fotoarkiv).

sent i går aftes fikk vi beskjed om at alle skulle bli med en båt til England og landet her skulle renskes for norske borgere idet fangstfolket også måtte bort. Jeg som var tenkt å bli sammen med Hilmar Nøis må vel også finne meg i bestemmelsene. Pent vær."

Daniel Nøis forble ugift, og siste tiden av sitt liv bodde han på Åse i Andøy. Han fikk Kongens fortjenestemedalje i 1961.

Martin Pettersen Nøis (1875-1940)

Svalbard og ishavsfangst ble etterhvert et viktig inntektsgrunnlag for mange i familien. Som fangstmann og overvintrer er Martin (Hilmars onkel) en av de profilerte fra 1. generasjon.

Han overvintret først sammen med Daniel i 1905-06, senere sammen med Hilmar, første i 1909 -10 og 1911-12, siste gang i 1927-28. Dessuten drev han *Ishavet* sammen med Daniel i en rekke år.

Da Hilmar dro på leting etter Nobile i april 1928 var Martin alene i Woodfjorden. Etter hvert ble det lite mat, og da isforholdene tillot det startet han tidlig i juli sin kjente rotur til Isfjorden. Dette var en strekning på nær 500 km., alene i en tung fangstbåt. Det er fascinerende å lese om hvordan han ble fanget av drivisen utenfor Reinsdyrflya og drev med isen helt til Moffen før han klarte å komme til land etter 22 timer. Martin kom seg trygt til Kongsfjorden og fikk transport videre til Grønfjorden. Da var han da 53 år – roturen er et karstykke det står respekt av.

Hilmar skulle egentlig en rask tur til Longyearbyen med reveskinn som skulle sendes ned med første båt. Der ble han forespurt om å delta i letingen etter Nobile, og dro på sledetur til Nordaustlandet sammen med Rolf S. Tandberg. Onkel Martin fikk aldri beskjed, og trodde etter hvert at Hilmar hadde omkommet. Etter avsluttet

leting dro Hilmar til Norge, uten å gi Martin beskjed. Dette skriver Martin i sin dagbok 1927-28: *"Jeg forstår meg ikke på Hilmar"*. Martin hadde til sammen fire fangstovervintringer på Svalbard.

Johan A.N. – Johan N. – Anton – Petter – Gustav – Nikolai

Disse familiemedlemmene hadde til sammen ni eller ti overvintringer. De drev ishavsfangst og noe overvintringsfangst.

Når det gjelder Gustav så kan han ha overvintret en sesong, ut fra en inskripsjon på hytteveggen i Ekmanfjorden 23. mai 1921.

Nikolai var i Longyearbyen 1911-12, bl.a. sammen med sin bror Johan. Nikolai døde om våren, som årsak er bl.a. nevnt "*galopperende tæring*" (tuberkulose). Han oppgis å være gravlagt på Hotellneset.

Petter overvintret første gang sammen med Daniel i 1912, hovedstasjon Bjonahamna. Senere var han både på Bjørnøya og Jan Mayen, og deltok også i fire år på Adolf Hoels undersøkelsesekspedisjoner. Fiske og ishavsfangst ga dårlig utbytte, og han så seg om etter et annet levebrød. I 1927 kjøpte han bil og begynte som drosjesjåfør på Borkenes nær Harstad.

Annen generasjon

Hilmar Andreas Nilsen Nøis (1891-1975)

Mye av Nøis-familiens historie vil naturlig dreie seg om Hilmar – fordi han tilbrakte omtrent hele sitt voksne liv på Svalbard, og han er den norske fangstmann med flest overvintringer.

Nikolai Andreas Nilsen Nøis døde i Advent City i 1912 (John-Eldar Pedersens arkiv).

Hilmar Nøis omtales med respekt av sine samtidige. Han overvintret sammen med kjente fangstfolk som Sven Olsson, Hans Sæterdal og August Stenersen. Han lærte opp Ewald Smutzler, han nøt respekt hos øvrigheten, og hadde tillit hos mange flere. Han ble tilkalt når hjelp trengtes, både til Nobile og Schrøder-Stranz ekspedisjonen. Han var kjentmann da Adolf Hoel jobbet med å kartlegge Svalbard og han var islos for sysselmann Marlow på Nord-Spitsbergen.

Situasjonen i 1928 da Hilmar dro på leting etter Nobile uten å varsle sin fangstkamerat Martin, som ble værende alene i Woodfjorden i to måneder, kan ha årsaker vi aldri får vite. Det tyder på et snev av manglende omtanke.

Fra datidens fangstmiljø i Tromsø sier rykter at Hilmar ikke var spesielt populær i byen. Slikt kan ha mange grunner, saklige eller usaklige. Kanskje er det et

resultat av at de ”store” fangstfolkene hadde en tendens til nærmest å annektere fangstområder. Med sin omfattende hyttebygging på omtrent halve Svalbard er det lett å se for seg at Hilmar mente å ha fortrinnsrett på store områder. Uansett – det forringer ikke hans ettermæle som historiens seigeste overvintrer.

Hilmar hadde til sammen 38 overvintringer. Han ble evakuert til England i 1941 og tjenestegjorde i hæren. Hilmar Nøis fikk Kongens fortjenestemedalje i 1957.

Edvin Pareli Nøis (1909 - 1989)

Det er mange av oss som fortsatt husker Edvin Nøis. Han var en MANN. Stor, sterk, seriøs. Og han klarte seg særdeles bra som fangstmann. Da tidene endret seg så forsto han at omstilling var nødvendig, og fikk seg arbeid i Longyearbyen.

I kanskje enda større grad enn Hilmar, hadde Edvin sansen for å fangste aller lengst mot nord, med hovedstasjoner på Roosneset og Gråhuken som favorittsted. 27 år gammel tok han med seg sin unge hustru Anna på fangst. Hun var sammen med ham på syv overvintringer. Det er lett å tenke seg til at de må ha funnet noe i sitt samliv som ikke er alle forunt, og Anna fulgte ham i flere år. Ikke nok med det, også sønnen Arne ble opplært til fangstmann over en fortløpende periode på tre år i tiden 1961-64.

Edvin var blant de som ble evakuert fra Svalbard i 1941, og ikke uventet ble han som soldat i England plukket ut til fallskjermjegerutdannelse. Han må ha gjort seg bemerket som soldat, for han var en av de 50 utvalgte som utgjorde Kongens

Hilmar i Bjonahamna ca 1970 Han skjøt tilsammen over 300 isbjørn. (John-Eldar Pedersens arkiv).

livvakt ved hjemkomsten til Norge. Sønnen Arne forteller at det var vanskelig å få faren til å fortelle historier fra krigen, men noen må det ha vært, det tyder Arnes skisser fra Svalbard på.

I 1979, 70 år gammel, var Edvin på Fredheim fra februar til mai. Perioden var preget av vind og streng kulde, og han klager på det ikke er mulig å jakte ryper til middag. Det han skriver tyder også på en viss ensomhet, for han var alene. Da påsken kom, med mye besøk, ble han visst passe lei av å ha folk på besøk i mange dager. Hans notater sier det rett ut.

Edvin hadde 20 overvintringer på Svalbard, herav 14 år som fangstmann. I 1964 fikk han Kongens fortjenestemedalje.

Julius Hartmann Ingolf Nøis (1906-1986)

Også Julius ble opplært av Hilmar. Først

overvintret han på Fredheim sammen med Hilmar, så sammen med Edvin. Senere alene i Storfjorden, med Dunèrbukta som hovedstasjon og Mohnbukta som bistasjon. Julius hadde til sammen åtte overvintringer på Svalbard.

I Julius sin historie finnes et paradoks. Han reagerte tydeligvis på mørketiden, noe som ga seg utslag i nerveproblemer. Allikevel valgte han flere overvintringer helt alene.

På en av disse overvintringene i Storfjorden ble familien engstelig da de ikke hadde hørt fra ham fra august til februar. Familien kontaktet Sysselmannen (Helge Ingstad), som sammen med Nøisfamiliens slektning Sverre Skoglund dro østover i februar 1935 for å undersøke saken nærmere. De fant Dunérhytta i skjønneste orden, men ingen Julius, og fortsatte nordover forbi Mohnbukta og helt til Negribreen. De fant ingen spor etter Julius, og returnerte til Dunérbukta. Da de nærmet seg hytta så de Julius, og han kom dem i møte, storligen overrasket over å få besøk. Etter å ha konstatert at alt var i orden så returnerte Sysselmannen med hundespannet, mens Sverre ble igjen flere dager, før han kom seg over til Sassen alene.

Ut fra kildemateriale så hadde Julius nerveproblemer, og det nevnes av flere at han ble fraktet til Longyearbyen av Sysselmannen og hans medhjelper.

Medhjelperen Sverre Skoglund har imidlertid en annen historie, og tilbaketransport nevnes heller ikke av Sysselmann Helge Ingstad. Det har i ettertid vært antydet at Sverre Skoglund som var Julius sin onkel, kan ha gitt feilaktig fremstilling i den hensikt å stille familiemedlemmet i et mer fordelaktig lys. Hva som er korrekt hviler i historiens mørke ifølge mine opplysninger.

Julius hadde periodisk nerveproblemer i mørketiden, og familien opplyser at bl.a. broren Schjølberg hadde et svare strev da Julius ”gikk på veggene” som det sies. Under overvintring på Roosneset og Gråhuken i 1935-36 fikk Julius igjen nerveproblemer og måtte hjelpes til lege. Edvin Nøis og Sverre Skoglund fulgte ham til Longyearbyen. På turen var de innom Bjørnnes 1. februar 1936. Julius kviknet til, og senere tok han arbeid i gruva.

Min subjektive oppfatning er at episode 1 og 2 kanskje blandes av flere. *(Kilder: Odd Lønø i Polarboken 2005-06. Brev fra Sverre Skoglund, Muntlig: Arne Nøis).*

Det oppgis i Rossnes (1993) at Julius bygde sitt eget hus/bistasjon på Rurikneset i 1936. Rurikneset kan være identisk med Kapp Dufferin. Bistasjon eller tufter er ikke lokalisert i området. *(Ref.: Per Kyrre Reymert, Sysselmannen 2009).* Hilmar har i sine memoarer oppgitt at bygningsmaterialer som var fraktet til Dunérbukta ble fraktet tilbake og benyttet til bistasjoner nær Elfenbenbreen. En teori er at Julius hadde planlagt en bistasjon sør for Agardhbukta, som ikke ble realisert. Deretter ble bygningsmaterialene hentet og brukt slik som Hilmar beskriver.

Fra 1939 begynte Julius som sjømann, og seilte i handelsflåten under hele krigen. Vi vet lite om denne perioden. Han fortsatte som sjømann det meste av tiden inntil pensjonisttilværelsen.

Da flyttet også han til Middagsfjellet i Andøy. På den ene siden av et lite

fiskevann nær veien bodde Julius, på den andre siden bodde Hilmar og Helfrid. Mellom dem bodde Edvin Nøis. Det er fortsatt mange av oss som husker bilen Julius kjøpte som pensjonist. Den grønne Volvo 142 var nok noe av hans kjæreste eie. Den ble betalt kontant. *(Julius Nøis, pers. medd.).*

Nils P. Nilsen Nøis (1898-1983)
Johan A. Nilsen Nøis (1902-1987),
Schjølberg Nilsen Nøis (1904-1980)

Hilmars yngre brødre ble opplært av ham til profesjonelle fangstfolk i ungdomsår mellom verdenskrigene. Nils treffer vi først som matros under skipper Daniel Nøis, men i 1923 bestemte han seg for å overvintre som fangstmann sammen med Hilmar. Han fortsatte sammenhengende som overvintrer frem til 1930. I 1939 finner vi Nils på Grønland, i hans fangstparti deltok visstnok også Gaston Micard, en fransk greve. Nils tok med sin kone Dagny på tre overvintringer i perioden 1927-1930. Nils slo seg ned på Myrland i Andøy, også han som småbruker. Han hadde åtte overvintringer.

Schjølberg overvintret første gang i Sassen sammen med Hilmar i 1925-26, siste registrering som fangstmann på Svalbard var i 1937-38. I 1939 overvintret han på Revet, Grønland – sammen med Henry Rudi og Kåre Rodahl. Schølberg hadde til sammen seks overvintringer.

I 1927-28 overvintret Johan sammen med broren Nils i Sassen. Han la senere sitt utkomme i etablering av gårdsbruk på Andøya. Først bygde han fjøs på småbruket i Middagsfjellet i Andøy, deretter våningshus. Inntektsgrunnlaget var viktigere enn bekvemmelighet. Johan hadde fem overvintringer.

Tredje generasjon

Johannes Kaps Norman Nøis (1922 – 1985)

Kaps som ble født i Danielbua i Sassen i 1922, fikk bokstavelig talt Svalbard inn med morsmelken. Han fikk i naturlig grad sin opplæring som fangstmann hjemme i Sassen, overvintret som fangstmann første gang som 15-åring, og fangstet fra Storfjorden til Reinsdyrflya sammen med sin far Hilmar. Etterhvert utrustet han sin egen overvintring, og ikke unaturlig valgte han Woodfjorden hvor de hadde et betydelig nett av fangststasjoner.

Etter krigen var de økonomiske muligheter av fangst sterkt redusert, og Kaps valgte etterhvert å avslutte sitt fangstmannsliv og slo seg ned i Tromsø. Hans gjenlevende enke og en av sønnene bor fortsatt på Nøss i Andøy (2010). Kaps hadde seks overvintringer som fangstmann.

Arne Nøis (1946-)

Arne, Edvins sønn, overvintret fra 1961-64 sammen med foreldrene. Han hadde til sammen tre overvintringer. I et dagboksnotat fra Skansbukta finnes å lese:

"Vi er nå i Dicsonfjorden og ser etter en bistasjon, bjørnen har klora pappen av veggen og vi reparerte dette. Pappa var oppe i lia og skjøt 10 ryper, jeg gikk opp og skjøt 1, det var min første rype. 22. september 1961".

I følge Arnes dagboknotater så skjøt

Fra venstre: Johan, Edvin og Nils (bakerst), Schjølberg og Hilmar (foran). (Norsk Polarinstitutts fotoarkiv).

han to bjørner i Skansbukta som 15-åring, og seks bjørner den første vinteren på Gråhuken, da var han 16 år. Her er hans historie om en av disse:

"Jeg kikket ut av vinduet i fangststasjonen på Gråhuken, og så rett inn i øynene på en isbjørn, bare et par cm utenfor glasset - jeg like mange cm fra glasset på innsiden. Jeg røska 38-revolveren ned fra veggen og skjøt bjørnen, gjennom vindusglasset og rett mellom øynene". (Arne Nøis, pers. medd.).)

Edvin og Anna, som lå middagskvil, fikk en brå oppvåkning etter hva Arne forteller. Antagelig var det en stolt far selv om han sikkert var litt irritert over en knust vindusrute, det var jo tross alt et stykke til glassmester. Felling av 8 isbjørner før fylte 17 år – det er respektabelt!

I Arnes dagboknotater er datoene sirlig innført, sammen med datoene for de isbjørner Edvin skjøt. Arne hadde EN mer enn faren!

En annen situasjon i ungdommelig overmot var da Arne tok fangstbåten med påhengsmotor og dro til Moffen, ei lita øy omlag 20 km nord for Gråhuken, mens "gamlingan" lå middagskvil. Der skjøt 17-åringen en hvalross. Edvin var skikkelig forbannet da han kom tilbake, for dette var farlig arbeid. Mange hadde blitt skadet eller drept i nærkontakt med hvalross. Dessuten var hvalrossen fredet!

Edvin tok med Arne på sledetur til Nordaustlandet og Sjuøyane. En opplevelse Arne sier han ikke glemmer, selv om den var fri for dramatikk. Turen tok en ukes tid og de overnattet både i telt og hytter, bl.a. i hytta på Phippsøya som da var i dårlig forfatning.

Som ung mann var tegningen en av Arnes hobbyer, etter eget utsagn hadde han karakteren Særdeles Godt i tegning på folkeskolen. Hans skisser fra overvintringsperioden på Svalbard er nylig kommet for en dag. Til sammen 45 skisser viser detaljer fra dagliglivet på fangst, planskisser av bistasjoner og situasjoner med jakt, isbjørn og kaffebål.

Arne sier at Edvin var uvillig til å snakke om sine opplevelser under krigen, men noen historier er antagelig fortalt, det tyder skissene om fly- og fallskjermhopping på! Sysselmannen (2009) sier at dette er omtrent den eneste kjente fangstmannskunst av denne type, og som har en betydelig interesse.

Kvinnene

På kvinnesiden er det ingen som i sum

konkurrerer med Nøis-kvinnenes antall overvintringer.

Ellen Dorthe Johansen Nøis var Hilmars første kone fra 1913, og den første Nøis-kvinne som overvintret. 30 år gamle Hilmar tok henne med på overvintring i 1921-22, da var han vaktmann på Bohemanneset sammen med Leonard Sørensen. Ifølge avtale så kunne de også drive fangst. Hilmar gjorde dette med hovedstasjon i Sassen, men med jevnlige besøk hos Leonhard, noe som innebar uker i trekk borte. Ellen ble gravid, og da tiden for nedkomst var inne så var hun alene i fangsthytta i Sassen, som vi antar må ha vært Danielbua. 11. juni 1922 ble sønnen Kaps født. (Johannes Norman Kaps Nøis). Hilmar nevner aldri noe om Ellen i sine notater, og det meste vi vet er kjent fra andre kilder. Selv i memoarene om den særdeles strabasiøse juleturen fra Sassen til Bohemanneset i 1921 er hun utelatt. Avisintervju med Ellen forteller imidlertid at de tok turen sammen. Ekteskapet ble etterhvert oppløst. Ellen Dorthe hadde to overvintringer.

Helfrid og Hilmar giftet seg 22. august 1937. Helfrid må vel sies å ha blitt den mest kjente av Nøis-kvinnene pga. bokutgivelse om hennes overvintringer og livet som fangstmannskone. Hilmar og Helfrid ble evakuert i 1941 og bodde i Scotland under krigen. Der adopterte de en liten jente, Else Marie. Hun tilbrakte mange av sine ungdomssomre på Fredheim i Sassen frem til 1963. Som hun sier selv (april 2009), Fredheim var ”hjemme” for henne. Helfrid hadde til sammen syv overvintringer.

Anna (Edvins kone), gjennomførte like mange overvintringer som Helfrid, og til dels under adskillig vanskeligere forhold enn det Helfrid hadde på Fredheim. Dagny var med sin mann, Nils Nøis, på tre overvintringer, fra 1927 til 1930.

Svalbard: Lovløshetens, mulighetenes og slitets land

Lovløst land

Daniel Nøis var den første som møtte ”lovløse” tilstander. På overvintringen i 1905-06 dro 3 mann til Adventfjorden for å jakte rein. Der ble de anholdt av fem menn med skarpladde gevær, ledet av en engelsktalende ingeniør som mente at de hadde eksklusive rettigheter til reinjakt, og krevde kr. 900.- som erstatning. Det hele endte med at de måtte deponere fire blårevskinn for å slippe av sted fra den truende situasjon. De fikk aldri skinnene igjen.

Hilmar nevner ikke så mye om den ”lovløse” perioden på Svalbard. Det er et kjent forhold at mange tok seg til rette, stjal fra bistasjoner, ramponerte. Det var nok i liten grad fangstfolket som gjorde slikt, mest ”småfangere” på sommervisitt. Referat fra Lyngen herredsrett viser at det falt dom i en sak hvor hovedmannen, en båteier, fikk to måneder i fengsel for tyveri fra fangststasjoner (1938-39). Senere opplevde både Hilmar og andre i familien sporadisk tyveri av proviant og utstyr. For hele Svalbard var det i denne tiden vanlig å ansette vaktfolk både sommer og vinter. Selv etter forliset med *Kjækan* på St. Hansholmane torde ikke Hilmar å la det lille som ble berget stå igjen uten tilsyn. Fra århundreskiftet og til 1925 var det meste fritt frem for alle, og helt til 1941 var lov og orden noe som delvis var basert på sedvane og egen styrke.

Det var helt vanlig at overvintrerne betraktet det som ”sine” fangstfelt der de hadde satt opp hytter og bistasjoner. Dette kommer bl.a. godt frem i Georg Bjørnnes sin hyttebok på Austfjordneset hvor det skrives at jakt ikke er lov uten hans tillatelse. Hilmar hadde sikkert samme oppfatning om dette forholdet. Flere av ”de store” slo seg ned mer eller mindre permanent på forskjellige fangstfelt, et forhold som ikke var like godt akseptert av alle.

Vi vet at Hilmar fangstet i østre Wijdefjorden en sesong Bjørnnes ikke var der. Bjørnnes krevde erstatning, noe som ble gjort opp ved at Hilmar overførte sin halvpart av eiendomsretten i en bistasjon til Bjørnnes. Altså fantes det en viss uskrevet regel som ble etterlevd. Både før og etter denne episoden fikk Bjørnnes transporthjelp med Hilmars hundespann, noe som tyder på at forholdet dem imellom var det beste, og at fangstepisoden ble sett på som forretningsmessig og opp og avgjort. Antagelig hadde de et varig vennskapsforhold, for Bjørnnes dro til Andøya for å besøke Hilmar og Helfrid flere ganger etter krigen.

I det hele finner man forskjellige episoder om uenighet fangstfolket imellom, men det synes hele tiden som om de selv klarte å rydde opp. Antagelig var de veldig godt klar over at alle til syvende og sist levde i et fellesskap hvor gjensidig bistand kunne være nødvendig for å berge livet, da måtte uenighet og episoder ryddes vekk når de oppsto.

De aller fleste av fangstfolket ble

Isbjørnunger i Risøyhamn 1929. Moren skutt av Julius Nøis. (Foto: Andøy historielag).

etterhvert skarpe motstandere av giftfangst, også Hilmar. Allikevel benyttet han og Martin noe gift til isbjørnfangst i Woodfjorden 1927-28. Ordtaket om å kaste stein i glasshus kan jo passe i denne sammenheng.

Mulighetenes land

Svalbard var mulighetens land for mange, og selv etter tre ganger forlis (båtene *Kjækan*, *Odd* og *Melvik*) og ruin, hvor Hilmar Nøis sto på bar bakke, så fortsatte han ukuelig. Han hadde nok mer motgang enn medgang, men med en nøysom livsførsel klarte han både å overleve og stort sett fø sin familie. Ukuelig jobbet han med å utvikle sitt nettverk av fangststasjoner over et enormt område. Han er den fangstmann som har etablert flest fangst- og bistasjoner på Svalbard. Hilmar brukte ord som fortalte om kjærlighet til landet og glede over de små ting. ”*Aldri glemmer jeg de store viddene…*”

Ordene kan kanskje bare forstås av de som har hatt den samme følelsen og gleden over storslått natur.

Innimellom alt slitet så kan man ane konturene av en romantikers sjel. Med egne ord sier han at han elsket dette harde landet, og han vernet om de dyrene han også jaktet på. Da kjørehundene hans ble avlivet i 1941 gråt Hilmar alene. Følelser var nok ikke det som var lettest å vise i en mannfolkverden.

På sine eldre dager kommer det frem en bitterhet over feil valg. Hilmar ble aldri rik av sin fangst, og han bebreidet seg selv for ikke å ha etterkommet Helfrids tidligere anbefalinger om å avslutte fangstlivet.

Som fangstmann kan det fastslås at Hilmar var ekspert, men det vistes ikke i hans økonomiske situasjon. Fangst og fiske er alltid et lotteri, og drømmen om ”*det store lodd*” er noe av drivkraften.

Fangstrapportene viser ofte en betydelig fangst, men de gangene han kom tilbake med storfangst var prisene ofte på bunnivå.

Kunnskapen om overlevelse var garantert også på ekspertnivå. Han tok ikke mange sjanser med vilje, men utallige historier hvor livet var innsatsen forteller om de barske forhold, forhold som profesjonelle overvintrere alltid prøvde å være forberedt på. Hilmar tok alltid med seg proviant for flere dager, selv på korte turer, og han var forberedt på å bli liggende værfast. Han gikk på nye steder ingen hadde vært tidligere, og han lærte av sine feil. Det er neppe noen verken før eller senere som hadde en mer detaljert kjennskap til Spitsbergen, særlig den nordligste delen, enn Hilmar Nøis.

Når det gjelder det fysiske grunnlaget, så forteller Hilmar om sin interesse for sport allerede i unge år, noe som sikkert bidro til å utvikle hans styrke. Arbeidet som fangstmann og overvintrer krevde en styrke og seighet som var nødvendig for overlevelse, men som ble sett på som ganske så normalt.

Når man leser om roturer fra Sassen til Woodfjorden så er det nesten utrolig at det går an. Hans slektninger var av samme kaliber, både Schjølberg, Martin, Nils og Johan gjennomførte imponerende distanseroing flere ganger. De var ikke skyggeredd for det åpne ishav eller dårlig vær, men så handlet det jo om kamp for føden og tilværelsen.

Edvin, Anna og Arne Nøis på Gråhuken 1962-64. (Norsk Polarinstitutts fotoarkiv).

Da jeg ble kjent med Hilmar og Helfrid var de ”gamle” folk og jeg var ung, men kaffebesøkene i Middagsfjellet var noe jeg satte pris på, og de likte antagelig å få besøk – Hilmar var sosialt anlagt, men jeg har jo spekulert litt på hvordan han hadde utviklet den evnen, etter et langt liv i isolasjon.

Som eldste sønn måtte Hilmar bidra til å forsørge hjemmet: *”Jeg vil nevne dette så allmennheten kan se hvordan en eldste sønn måtte hjelpe sine foreldre og søsken så de slapp å sitte på marka uten tak over hodet. Da jeg kom hjem etter min første overvintring sommeren 1910 kom min bestefar fra Nøis som gården het den gang, på besøk. Han var kommet i den stilling at han kunne bli slått konkurs av et firma i Bergen for varer han ikke klarte å betale. Dette var varer til en liten landhandel han drev. Daniel Nøis måtte trå hjelpende til, og jeg måtte hjelpe med de pengene jeg hadde fått for fangsten. Etter dette ville bestefar at jeg skulle få overdratt eiendommen i Middagsfjell i mitt navn og så kunne jeg betale gjelda. Slik ble det ordnet og etter at gjelda var betalt hadde jeg igjen kr. 10.- igjen i lommeboka. I bakhånden hadde jeg fått lovnad på jobb i kullgruva hos Arctic Coal i Advent Bay. Onkel Johan Nilsen Nøis måtte låne meg reisepenger. På arbeidskontrakten ble det skrevet at min far Sedolf skulle ha et trekk hver måned på kr. 50.- Da jeg kom hjem først i juli fikk far kr. 300.-, slik var det at de eldste måtte være med på å holde heimen vedlike”. (Kilde: Hilmar Nøis’ memoarer).*

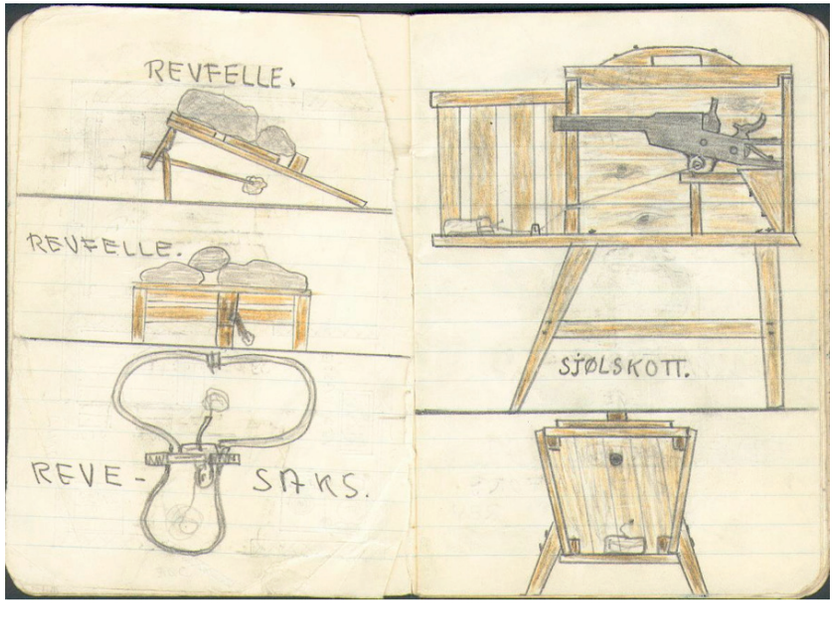
Slitet

Utdrag av Hilmars notater:
”Bjonahamn 28. juli 1909: Før vi reiste

over Tempel Bay bygde vi en liten elvebåt som Martin og jeg brukte til å frakte den skutte reinen 3 mil ned etter Sassenelven. Vi måtte bruke 12 timer til å ro opp etter elven men så gikk det bare 2 timer ned med strømmen. Daniel og Johan som jaktet bar den skutte reinen til elvebredden. Der var rein nok å ta av så det var bare de som var nærmest elven vi tok. Vi tok 14 stk. i båten og rodde ned til sjøen og over Tempel Bay til Bjonahamn. Der kokte vi frisk reinkjøttsuppe til Daniel og Johan som kom etter oss, men som først måtte gå den lange veien opp og ned Sassendalen, og siden ro over Tempel Bay. De kom om bord vel utarbeidet, men så sto også en herremiddag ferdig kokt på ovnen. Den ble nydt med glupende appetitt, og så var det en velfortjent hvil etterpå". (Kilde: Hilmar Nøis' memoarer).

Da Hilmar og Andrej Hodorka rodde fra Sassen til Woodfjorden på sommerfangst så benyttet de en noe mindre båt, en "treromsbåt" med 2 årepar.

"Da russeren Andrè Hodorka og jeg rodde på småfangst fra Longyearbyen til vest-Spitzbergen i begynnelsen av juni 1934, overnattet vi først i Selvågen, og derfra i sterk motvind til Kvadehuken hvor vi tok inn på fangsthytta. Vi ventet på bedre vær, og allerede neste dag var det sol og speilblankt hav. Vi pakket i hop utstyret og dro videre forbi Kapp Mitra og De Syv Isfjella, og vi merket både sår bak og vannblemmer i hendene før vi kom oss til Sørgatt. Jeg forsto nok på Hodoska at han ønsket at vi hadde blitt hjemme i stedet for dette slitet som slett ikke var ufarlig. Vi forlot Sørgatt straks det begynte å flø slik at vi kunne nå Nordgattet før strømmen snudde. Vår reise videre skulle gå gjennom Svenskesundet forbi Flathuken og videre austover til Biscayerhuken. Det var svært viktig under slike lange rotørner at vi kunne benytte medstrømmen, særlig strømsettingen gjennom trange sund. For hver nes og odde vi så fremfor oss begynte Hodoska å spørre om det var dette neset vi skulle stoppe ved. Jeg måtte bare hele tiden si at neida, men det var ikke så langt igjen, og på den måten fikk jeg ham til å ro videre. Da vi nådde Velkomstpynten var hendene igjen såre og fulle av blemmer". (Kilde: Hilmar Nøis' memoarer).

Tegninger av fangstredskaper gjort av Arne Nøis 1962-64.

Hovedstasjoner og bistasjoner

I 1905 bygde Daniel Nøis bistasjon på Alkhornet og i Dicksonfjorden. I Colesbukta ("Cål-bay") brukte de gammen som ble bygd av Hans J. Furfjords ekspedisjon i 1900 (Daniel deltok på denne). Dessuten brukte de bistasjoner på Heerodden, Skansbukta og Revneset.

I 1909 ble hytta i Heclahamn fra 1905 revet, flyttet til Heerodden og brukt som hovedstasjon av Daniel og Johan. Hilmar og Martin brukte gammen i "Cål-bay" som hovedstasjon.

Om 1911-12 skriver Hilmar*: "Fra Advent Bay seilte vi over til Dicksonfjorden til GangeRolv-dalen der vi bygde en fangsthytte for 3 mann. Dess uten benyttet vi bistasjon på Kapp Wijk. I Skansbukta bygde vi opp en nedfalt liten bistasjon. HST for Martin P. Nøis, Hilmar Nøis og Martin Klausen var på Kapp Nathorst". (Kilde: Hilmar Nøis' memoarer).*

Danielbua

Danielbua i Sassen var hovedstasjon for Daniel, Anton og Petter dette året, dessuten bygde de bistasjon i Sassendalen. Det har vært noe usikkerhet omkring Danielbuas tilblivelse – her er formentlig den korrekte versjon:

"Vi tok materialene over Tempelfjorden til Sassen-dalen. Der sto det bare igjen noen bordrester etter hytten til Lars Nisja og Peder Nilsen fra 1902-03. De restene vi fant flyttet vi inn imot fjellet der vi satte opp en hytte av samme dimensjoner som øvrige hytter". (Kilde: Hilmar Nøis' memoarer 1911-12).

Fredheim

Fredheim, påbegynt i 1924, ble etter hvert Hilmars hjem. Råbygget ble reist ved hjelp av Martin Skulestad fra Voss, deretter fortsatte Hilmar byggingen i fire år, alt etter som økonomien tillot innkjøp. I årenes løp har det skjedd noen endringer i forhold til det opprinnelige. Inngangspartiet mot sjøen er kledd igjen. I 1. etasje er delevegg fjernet for å få større stue.

Andre hytter

For å overleve var det påkrevd med et nettverk av hytter når plutselig storm og uvær brøt løs. Alle overvintrerne var fullstendig avhengig av sine bistasjoner, og et stort antall små husværer finnes rundt omkring på Svalbard.

Hilmar Nøis alene sto for nyoppføring av ca 40 bistasjoner, dessuten reparerte han og/eller benyttet et tyvetalls flere. Mange av disse står fortsatt, noen er borte, og andre vedlikeholdes ikke. Sydligste

stasjon var i Bellsund, nordligste på Norskøyane, den minste på Bluffodden. I 1927 var Roosneset hovedstasjon for Hilmar og Martin, og de nyoppførte syv bistasjoner.

Den mest "upopulære" var båthytta i De Geerdalen. Felles for bistasjonene var at de ga muligheten for tak over hodet, hadde ovn til å fyre med og sengebenk til å sove på. De som ikke var bygd av rekved eller jord og stein var oppført av enkle panelbord beslått med papp utvendig. "Elvetangen" i Wijdefjorden som for det meste er lagt opp av sibirtømmer gir et vesentlig mer solid inntrykk enn hva f.eks. "Verdalshytta" i Woodfjorden gjør. I 1940 avsluttet Georg Bjørnnes sin fangstmannstilværelse, og da solgte han sine hytter i Wijdefjorden til Edvin og Schjølberg. Tidligere hadde Nils Nilssen Nøis kjøpt Bjørnnes sine hytter i Mohnbukta og Dunérbukta. Hilmar brukte disse hyttene i Storfjorden det meste av tiden han fangstet i Sassen.Til sammen disponerte Nøis-karene et nettverk av hoved- og bistasjoner over enorme områder.

Om hyttebruk i 1923-24

"I Sørgatt måtte vi mure en liten bistasjon av stein og jord og der kamperte vi på godt og vondt. Ingen skulle ha trodd at det hadde bodd mennesker her på den strengeste vinteren om de hadde sett et så lite krypinn. Vi var ikke ferdig med all reparasjon av fangsthyttene rundt i terrenget, derfor reiste Nils og jeg til Fuglepynten og reparerte bistasjonen der, og så videre til Cap William i Svenskegatt". (Kilde: Hilmar Nøis' memoarer).

Sassen 1928. Dagny med ektemann Nils og svoger Johan. (Jon-Eldar Pedersens arkiv).

I 1927-28 bygde Hilmar og Martin syv nye bistasjoner i Woodfjorden/Wijdefjorden. *(Kilde: Martin Nøis' dagbøker).*

Om hyttebruk i 1938-39

"Siden vi var fire mann så måtte vi fangste også utenfor Sassen, og brukte fangstterreng fra Storfjorden til Korspynten i Wijdefjorden, Gråhuken, Woodfjorden og Livdefjorden. De sistnevnte terreng tok Albert og jeg oss av, og ordnet alle hyttene med nødvendig proviant og utstyr. I Storfjorden hadde jeg 3 hytter med Dunérbukta *som hovedstasjon, og i Isfjorden 10 hytter". (Kilde: Hilmar Nøis' memoarer).*

Mer om Hilmars hytter

Da Hilmar sluttet sin fangst i 1963 overdro han ifølge mine opplysninger Fredheim og 24 bistasjoner til Staten v/ Sysselmannen for en så lav sum at Helfrid ble forbannet. Det hjalp imidlertid lite og avtalen ble stående. Kanskje tenkte Hilmar på tidens utvikling og de endringer som hadde skjedd fra hans første overvintring i 1909 til den siste i 1963, og at han håpet denne "arven" kunne bidra til at fangsthistorien og de hardbalne menn ikke ble glemt. Eller kanskje han kort og godt trengte pengene. Dette siste kan være mest sannsynlig.

Hilmars hovedstasjon Fredheim i Sassen er et monument som brukes i dag og ivaretas av Sysselmannen. Etter flere besøk der kan jeg bare fastslå at de besøkende godt kunne vært noe mer aktiv med hensyn til renhold og orden. Under mitt besøk på Svalbard 2009 traff jeg Hilmars datter Else Marie. Hun var frustrert over hvor skittent og uflidd foreldrenes tidligere hjem var blitt.

Hilmars øvrige hovedstasjoner var Dunèrbukta, Bjonahamna, Krosspynten, Gråhuken og Roosneset. Andre hovedstasjoner han benyttet var Bjørnhamna, Alkhornet og Bellsund. Bjonahamn som opprinnelig var oppført av svenskene, var en av hans mest solide hytter inntil Fredheim sto ferdig i 1927/28.

Historien om hvordan han fikk hytta i Bjonahamna er egentlig fornøyelig. Hilmar kjedet seg antagelig, og fant ut at det var på tide med nabobesøk fra Sassen til Bellsund. I Van Mijenfjorden ble han praiet av svenskene som jobbet i Sveagruva, med forespørsel om å delta noen dager i transportarbeid med sitt hundespann. Det slo han til på, og som godtgjørelse etter tre dagers arbeid fikk han overta hytta i Bjonahamn.

Hundene

Flere har nevnt at Hilmar Nøis var den som introduserte bruk av hunder og hundespann under fangstovervintring. I hele sitt fangstliv frem til 1941 var hundespann en naturlig del av hans utrustning, og han ble ekspert på hundekjøring. Første gang Nøis-karene benyttet hunder på fangstovervintring var i 1905-06, med to trekkhunder. I 1911-12 hadde de med syv hunder som lød navnene Frøy, Suggen, Trofast, Boysen, Viggo, Pan og Frisk, altså et skikkelig hundespann. Daniel Nøis som ekspedisjonsleder var altså den første som brukte hunder i et omfang av betydning, noe som ble videreført av Hilmar og de andre i familien.

Historisk feilinformasjon

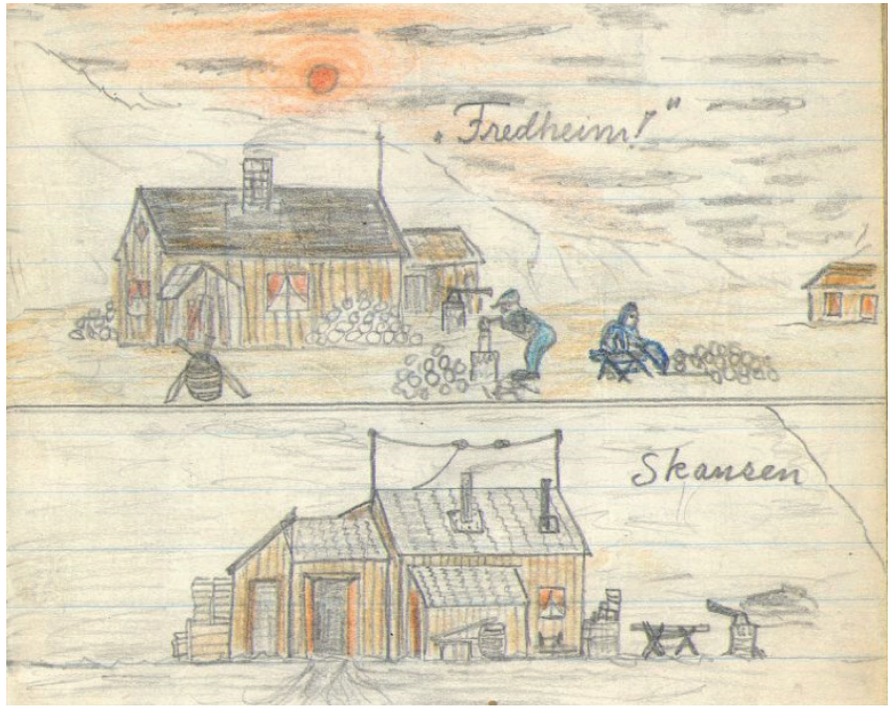
Det finnes en mengde fragmentert informasjon om fangstvirksomheten på Svalbard. Mye av dette er korrekt, men noe er direkte faktafeil. Det er beklagelig, for "det skrevne ord" blir ofte stående som en sannhet. Flere slike faktafeil finnes om Nøis-familien. Jeg vil her forsøke å rette opp noen av disse.

Registrering av de som overvintret er kanskje noe unøyaktig

I en bistasjon i Ekmanfjorden finnes en pekepinn på dette: Innskrift på veggen viser at Gustav og Hilmar Nøis var i Ekmanfjorden 23. mai 1921. Gustav kan ha overvintret, for det var relativt tidlig til å kunne ha kommet opp med fartøy for å starte sommerfangst. Registrering av Gustav Nøis som overvintrer dette år finnes imidlertid ikke, men så skal man huske at offisielle registreringer hos Sysselmannen først startet i 1925. Generell overvintringsoversikt for Julius Nilsen Nøis er også ufullstendig i forhold til familiens opptegnelser.

Antall overvintringer for Hilmar Nøis

Det er uomtvistet at Hilmar hadde 38

Skisse av Fredheim og hytta i Skansbukta tegnet av Arne Nøis.

Fra venstre Nils Nøis, Johan Svendsen og Hilmar Nøis foran Pikes hus i Virgohamn våren 1924. Gustav Rossnes hevder feilaktig at Hilmar hadde sin hovedstasjon på Krosspynten i Wijdefjorden 1923-24. (Norsk Polarinstitutts fotoarkiv).

overvintringer, men det finnes kildemateriale som angir både 37 og 39 ganger.

Nils Nilsen Nøis (ikke Johan) hadde sin kone med på 3 overvintringer

Nils Nilsen Nøis hadde sin kone Dagny med på overvintringer i 1927, 1928 og 1929. Rossnes (1993) oppgir feilaktig at det var broren Johan Nilsen Nøis som hadde med sin kone på to overvintringer (navn ikke anført).

Overvintring på to steder samtidig i 1923-24

I Gustav Rossnes' (1993) meget gode overvintringsoversikt opplyses det feilaktig at Hilmar overvintret på Krosspynten i Wijdefjorden i 1923-24. Samtidig sier Rossnes (1993) at Hilmar fangstet i Magdalenefjorden med hovedstasjon Bjørnhamna, og fangstet fra Sjubreane til Raudfjorden. Dette siste er korrekt ifølge Hilmars memoarer.

Når ble Hilmar og Helfrid kjent med hverandre

Når det gjelder Hilmars kjennskap og forhold til Helfrid, så er det i boka om henne (forfatter: Tor Jacobsen) beskrevet at de møttes på hurtigruta i 1936. Dette har festet seg som en sannhet om rask sjekking, men fakta er at de ble kjent med hverandre allerede i 1928. De hadde

Johan Nøis foran bistasjonen i Sassendalen i 1929 (John-Eldar Pedersens arkiv).

sporadisk kontakt i de etterfølgende år.

"*Det var sommeren 1928, da jeg var oppe i Vesterålen på ferie. En dag jeg var på Sortland, møtte jeg Nøis. Han hadde da allerede en lang serie overvintringer bak seg på Svalbard og var bare på et kortere besøk i Norge. Jeg syntes han var en staselig kar, og jeg slukte hvert ord når han fortalte om sitt fangstliv der oppe i Arktis. Han ymtet frempå om at han godt kunne tenke seg å ta meg med oppover. Tanken var spennende, men det ble nok ingen Svalbard-tur på meg så raskt. Det manglet jo ikke på advarsler, og selv om jeg kjente eventyrlysten krible i meg, fortsatte jeg mitt byliv i Oslo". (Kilde: Rabben 1977).*

Nøis-navnet til person utenom slekta.

I Polarboken 2005-2006 skriver Odd Lønø at Albert Nilsen Nøis overvintret i Sassen 1938-39.

Med all respekt for Odds arbeid – han hadde glemt at Albert var Helfrids bror, fra Alsvåg i Øksnes kommune. Familienavnet var Nielsen, og han brukte aldri noe annet. Det korrekte navnet er altså Albert Nielsen.

Navnene blandes

Julius Nilsen Nøis (bror til Hilmar) og slektningen Julius Dahl fra Åbergsjord i Andøy blandes av flere forfattere. I boka "*Kongen av Sassen*" oppgir Kjell Fjørtoft at Julius Nøis overvintret i Woodfjorden (1936-38). Dette er feil.

Gustav Rossnes oppgir i sin overvintringsoversikt at Julius skiftet etternavn fra Nøis til Dahl. Dette er ikke riktig. Det som er riktig er at Julius Nilsen Nøis overvintret i Storfjorden 1934-35 og i Woodfjorden 1935-36. Sesongene 1936-38 overvintret Julius Dahl i Woodfjorden. Det dreier seg om to forskjellige personer.

Nøisene har satt spor etter seg

Fangstfamilien Nøis har flere steder oppkalt etter seg på Svalbard. Ikke unaturlig er Hilmar bakgrunnen for de fleste: Nøisdalen - Nøisbåene – Nøisbreen - Hilmarfjellet – Hilmarbekken - Danielodden.

Sluttord

På mine turer til Spitsbergen er jeg stadig på utkikk etter nye opplysninger og autentisering om familien Nøis.

I april 2009 følte jeg historiens sus foran en av Hilmars gamle revefeller på brinken mellom Agardhhytta og Agardhpynten. Det var nesten som om den var slått ned i går. Ut fra Hilmars skrevne ord så opererte han med opptil flere hundre revefeller i sesongen. Man kan forestille seg hvilket arbeid og slit som fulgte med det å holde disse operative gjennom en lang vinter med snøfokk og nedising. Mange av hans feller i Sassen ble overlatt til Johan Sletten på -60 tallet. Med fornyelse og modifiseringer har mange av disse vært i bruk helt til de senere år. Den nyeste modell, Svalbardfella, er laget med utgangspunkt i de gamle fellene, og erklært som den overlegent beste felle for revefangst. Johan opplyser at lærdommen fra Hilmar la grunnlaget for hans kunnskaper om fellefangst. Johan Sletten overtok også hundegården på Fredheim. Den ble revet og materialene brukt i Bjonahamna hvor Johan i dag har en flott hytte like ved siden av den gamle "Svenskehytta" som Hilmar overtok i 1923.

Kilder:

Anonym 1927. Avisintervju med Ellen Dorthe Nøis. Bladet Tromsø 12.11. 1927

Berset, Odd (1953). Hilmar Nøis: Storjegeren fra Svalbard. J.W. Eide Forlag.

Fjørtoft, Kjell (1995): Kongen av Sassen Bay : fangstfolkenes historie. Gyldendal.

Fjørtoft, Kjell (2000): Menn av is og kulde. Aschehoug og Forum.

Jacobsen Tor (1979) Ishavskvinne. Historien om Helfrid Nøis. Gyldendal Norsk Forlag.

Karlsen, Stig Bjørnar (1985), Ishavskvinnen Helfrid Nøis ser tilbake på Svalbardtida, Vesterålen, 09.02.1985.

Lønø, Odd (2006). Norske fangstmenns overvintringer del 9, 1935-1941. Polarboken 2005-2006 s. 39-132.

Rabben, Helge (1977). Intervju med Helfrid Nøis – den store fangstmanns enke. Vi Menn 1977.

Rossnes, Gustav (1993). Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940. Norsk Polarinstitutt Meddelelser 127.

Tandberg, Rolf S., Med hundespann på eftersøkning efter "Italia-folkene", s 176, Norsk Geografisk Tidsskrift 1928-1929.

T.L. (1957) 30 år i polarlandet, Nordlys 31.08.1957.

Dagbøker/brev: Daniel Nøis dagbøker og notater; Martin Pettersen Nøis dagbøker (4 stk); Hilmar Nøis memoarer 1909-1963; Hilmar Nøis dagbok 1923-24; Edvin Nøis dagbok 1936-38 og 1979; Arne Nøis notater 1961-64; Sverre Skoglund, brev om redningstur til Storfjorden.

Muntlige kilder: Hilmar Nøis, Helfrid Nøis, Else Marie Nøis, Edvin Nøis, Arne Nøis, Vivi og Andor Nilsen, Allan Nilsen, Grethe Skoglund, Sigrun Frivåg, Oskar Nedregård, Marit Olsen, Johan Sletten.

For mer informasjon om familien Nøis se: *www.nordpol.no*

Gamle fangsthytter på Jan Mayen får nytt liv

Av Susan Barr

Susan Barr er seniorrådgiver i polarsaker hos Riksantikvaren. Hun har arbeidet med polarhistorie og kulturminnevern siden 1979 og har publisert bøker og artikler om emnene. Hun er styremedlem i Norsk Polarklubb.

Norges vestligste område i nord er den lille vulkanøya Jan Mayen, som ligger isolert i Norskehavet 550 km nordøst for Island, 500 km øst for Grønland og 1000 km sørvest for Spitsbergen. Godt plantet på Den midt-atlantiske ryggen, er Jan Mayen en utpreget vulkansk øy, hvor den flotte isbredekte vulkankjeglen Beerenberg på 2277 m utgjør nordenden, den midtre delen er bare 2,5 km bred og sørenden utgjør hanken på denne skjeformede øya.

Naturressursene er ikke mange. Store sjøfuglkolonier befinner seg der om sommeren, men ingen overvintrer selv om havhest kan påtreffes året rundt. I dag finnes det ingen pattedyr på øya (utover mennesker og eventuelle hunder), men tidligere var det en relativt tallrik bestand av polarrev og enkelte streifende isbjørn fant veien dit. Bruken av øya i dag er i all hovedsak begrenset til meteorologiske observasjoner og drift av navigasjonssystemet Loran C.

I en periode fra 1906 til 1964 ble det drevet revefangst på øya. Opprinnelig var det et stort innslag av blårev, som før krigen (1940-45) oppnådde atskillig høyere priser enn isbjørnskinn. Etterhvert ble det færre av både blå- og hvitrev og da fangstforbudet kom i 1965, var det egentlig for sent til å berge bestanden.

De tre første overvintrende fangstmennene i 1906-07 brukte en østerriksk forskningsstasjon fra Det internasjonale polaråret 1882-83 – nå kjent som Østerrikeren. De seks neste, i 1908-09, brukte også Østerrikeren, men i tillegg bygde de flere små bistasjoner rundt om på øya. Opplegget for fangstvirksomheten lignet på det som var gjengs for norske fangstmenn på Svalbard, og enkelte av fangstmennene overvintret både på Svalbard, Jan Mayen og Øst-Grønland. Imidlertid var bistasjonene på Jan Mayen i hovedsak mindre enn i de to andre områdene, antagelig fordi avstandene var kortere og materialene ikke var en del av utrustningen, men ble tatt fra drivvedhaugene på strendene. I 1921 ble det etablert en meteorologisk stasjon på øya, og besetningen på 3-4 mann både fangstet selv og fungerte – i kraft av at de var der – som et eventuelt støtteapparat for andre fangstmenn.

Det står i dag fire fangsthytter på øya fra den tidlige førkrigstiden og én fra 1949. Alle disse er blitt restaurert (én ble kopiert) med midler fra Riksantikvaren. Restaureringshåndtverker Yngvar Wennevold har stått for arbeidet hver gang, i fire somrer sammen med restaureringskollega Torgeir Haraldstad og i 2009 med

assistanse av Tormod Engen. Hovedutfordringen har vært det logistiske. Det er ikke lett å komme seg frem og tilbake til Jan Mayen, og i hvert fall ikke når oppgaven på øya krever rimelige vær- og dagslysforhold som begrenser hvilke måneder er relevante. Det er Forsvaret med noen få Hercules-flyvinger og en og annen transportbåt i løpet av året som er hovedmuligheten, men de få tilgjengelige datoene det går fly eller båt til eller fra øya klaffer sjelden særlig godt tidsmessig med tiden som trengs til det planlagte restaurerings-arbeidet.

Fredningen - sen, men god

Det var en lei sannhet at per tidlig november 2010 var ingen av fangsthyttene på Jan Mayen fredet. En forklaring på dette finnes i det faktum at forskjellige regjeringer har erklært at Svalbard skal være ”verdens best forvaltede villmarksområde”. En kan være fristet til å si at øygruppen er det mestforvaltede villmarksområdet. Men all den forvaltningen av Svalbard har ført til at Jan Mayen for Miljøverndepartementet er kommet litt i skyggen. Begrunnelsen har vært at miljøet der ”ikke er truet”. Kulturminneforskriftene som gjaldt helt frem til nå ble opprinnelig vedtatt i 1974 som en fellesforskrift for Svalbard og Jan Mayen – og passet ikke særlig godt noen av stedene. For Svalbards del ble forskriften revidert og oppdatert i 1992, men for forvaltningen av Jan Mayens kulturminner var hovedproblemet frem til nylig at bare kulturminner fra før år 1900 var fredet, mens de fleste av kulturminnene er fra 1900-tallet.

I 2007 utarbeidet Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren en Verneplan for Jan Mayen (DN-rapport 4-2007) som inkluderter oppdaterte og bedre tilpassete forskrifter for kulturminneforvaltningen. Men det varte helt frem til 19. november 2010 før planen endelig ble vedtatt av Kongen i statsråd. Nå er bl.a. også alle Jan Mayens kulturminner som daterer seg fra 1945 eller tidligere automatisk fredet.

Interessen for de spesielle kulturminnene på Jan Mayen har imidlertid vært stor på øya og det har lenge vært akseptert der at de skulle behandles som ”fredet”, selv om de ennå ikke offisielt var det.

Olsbu

Det første restaureringsprosjektet av fangsthytter som Riksantikvaren bevilget midler til skulle finne sted sommeren 2003. Olsbu i Tømmerbukta ble valgt fordi besetningsmedlemmer på stasjonen på Jan Mayen hadde fortalt at den sang på siste vers. De regnet faktisk med at forfallet var gått så langt at det bare var å gi opp hytta. Disse fangsthyttene har imidlertid en del fordeler i forhold til mange andre bygninger: De er svært enkle og ble bygget i sin tid av drivtømmer og drivvedstokker som lå i fjæra i nærheten. Det betyr at dersom råtne stokker eller borddeler må skiftes ut, så vil erstatningsmaterialene være så autentiske som mulig. Når håndtverkerne i tillegg kopierer de originale byggingsmetodene og bruker tidsriktige spiker og beslag, skal det mye til før en slik hytte må gis helt opp som autentisk objekt.

Olsbu ble bygget av fangstmann Wilhelm Matheson og stuert Meyer Olsen

Olsbu. Over: Før restaureringen (Foto: T. Haraldstad 2004). Under: Etter restaureringen. (Foto: Susan Barr 2006).

fra den meteorologiske stasjonen i 1933. Den var liten – innvendig 1,80 x 2,40 og med pulttak (skråtak) slik at høyden var 1,24 – 1,46 m. Den var laftet av høvelige stokker fra stranden i Tømmerbukta, som bærer sitt navn med rette. Hit blir stokker og planker dumpet av havstrømmene som har ført dem med fra de store elvemunningene i Sibir, eller fra bortkomne dekkslaster på skip. Enkelte vrakrester kanskje helt fra hvalfangsttiden på 1600-tallet kan av og til dukke opp også. Opprinnelig var det en grue i et hjørne av hytta, senere var det blitt montert en ovn oppå denne med rør gjennom taket. Et vindu på 25 x 35 cm og en brisk gjorde det levelig for én eller to mann å hvile der under lengre turer for røkting av fellene.

Det går ingen vei frem til Olsbu. Adgangen er til fots fra Forsvarets stasjon, opp og over toppen av øya og ned gjennom Lavastraumen, som er en labyrint av størknede lavamasser. Håndtverkerne måtte regne med å bo i telt og ha med seg det som trengtes av mat, vann, redskap og annet utstyr. Heldigvis var det mulig å få bærehjelp fra enkelte av besetningsmedlemmene på Jan Mayen mot en godtgjørelse til Hobbyklubben deres. Mat, vann og noen redskap ble lagret i Camp Vera, en mye brukt turhytte i nabobukten til Tømmerbukta. Men det å ankomme øya viste seg ikke å være så enkelt. Wennevold og assistent Trygve Aas, sammen med seniorrådgiver Susan Barr fra Riksantikvaren, gikk så lenge det var mulig å vente i Bodø på passende flyvær med Forsvarets Hercules før flyet måtte omdirigeres til andre oppdrag og prosjektet gis opp for den sommeren.

Ny start i 2004, denne gangen med Wennevold og Haraldstad. Igjen ble det veldig mye ”tull” med flyvingen, som endte for de to etter flere forgjeves turer til Bodø med transport med k/v *Tromsø* til Jan Mayen. Den ca 14-dagers forsinkelsen brakte noe godt med seg, for lettbåten fra k/v *Tromsø* kunne sette de to med utstyr i land i Tømmerbukta slik at de slapp en strabasiøs tur over øya før arbeidet kunne ta til.

Restaureringsarbeidet ble gjort på en utmerket måte. Hytta ble strippet ned til bunnen og bygd opp igjen, med utskifting av enkelte stokker eller stokkdeler og ny tetting med mose som opprinnelig. Erstatningsstokker fra stranden ble delt og hugd til med øks og trekiler; Å dele én tømmerstokk kunne derved ta 1½ times hardt arbeid, men motorsag var ikke lov å bruke. Enkelte planker til taket ble hogd til fra de kløvde stokkene. Det er usikkert om taket opprinnelig var tekket med papp, men det ble i hvert fall gjort i 1968-69. En valgte derfor å tekke denne gangen også med medbrakt papp. De opprinnelige dørhengslene var av lær, men disse var gått i oppløsning. Da lær ikke var blitt regnet med i utstyrslisten, ble en gammel gummisåle funnet på stranden og skåret over samme lest som de opprinnelige hengslene – helt tradisjonell utnyttelse av det en hadde for hånd. Grua ble satt i stand som den var opprinnelig og glasset og omrammingslistene til vinduet ble montert. Glasset var blitt funnet like helt på gulvet i hytta !

Det gikk 130 intense timer med på å få satt Olsbu i stand. Etter dette måtte de to håndtverkerne bære redskap og utstyr med seg opp og over fjellet tilbake til stasjonen – en tur som ble i overkant

spennende da de havnet i et område som antagelig ingen andre hadde prøvd å forsere hverken med eller uten tung sekk på ryggen !

Olsbu kunne ha lidd en lignende skjebne til Antarctichamna på Grønland (se artikkel i denne boken). Etter at Olsbu har stått i mange år og så blitt restaurert til fordums prakt, kom en uvanlig stor storm den påfølgende vinter og slengte svære tømmerstokker fra stranden og helt inntil hytteveggen. Noen centimeter til og hytta kunne ha blitt knust. Heldigvis står den og avtalen er at den skal brukes og vedlikeholdes av turfolk fra stasjonen. I 2007 ble en ovn montert igjen på grua av Svein Ove Flaten etter avtale med Riksantikvaren, for å gjøre hytta mer brukbar og slik at fuktighet kan tørkes ut en gang i blant.

Camp Margareth

På grunn av bl.a. problemer med Forsvarets Hercules-fly, var det ikke mulig å få håndtverkere opp til Jan Mayen i 2005 og 2006, selv om Riksantikvaren bevilget midler og gjorde forberedelser i 2006. Imidlertid klaffet det i 2007, og Wennevold, Haraldstad og Barr ankom øya i juli med fly – dansk og ikke norsk! Igjen var den logistiske utfordringen å få håndtverkerne, telt, mat, vann, redskap og annet ustyr over øya og sørover til Titeltbukta, men igjen kom Kystvakten oss til unnsetning. K/v *Ålesund* kom innom øya for å losse diesel og mens de lå der hadde de tid til å kjøre folk og utstyr med lettbåten rundt sørenden av øya og sette alt i land rett ved Camp Margareth.

Camp Margareth skal opprinnelig ha blitt satt opp av Gustav Øines i 1926 helt nord i Titeltbukta. Øines var ulønnet fangstmedhjelper tilknyttet den meteorologiske stasjonen og de tre ansatte der. I 1929 ble hytta flyttet sørover i bukta og bygd ferdig av Fritz og Roald Øien. Fritz var ansatt på den meteorologiske stasjonen mens broren Roald var ulønnet fangstmedhjelper. Hytta ble oppkalt etter Fritz’ kone Margareth Johanne Dalsbø. Den var laftet nederst og med liggende bordkledning øverst og målte innvendig 1,93 x 1,98 m. Under pulttaket var høyden 1,24 – 1,57 m.

Igjen var det slik at hytta syntes å ha forfalt for mye til at den kunne restaureres. I 2006 ordnet Svein Ove Flaten fra Forsvarets stasjon en støtteanordning ved bakveggen for at hele veggen og taket ikke skulle ramle ned i løpet av vinteren. Men igjen lå det nok tømmer i bukta til at hytta kunne restaureres med autentiske materialer og metoder, og Wennevold og Haraldsen var fulle av entusiasme og erfaring. På samme vis som med Olsbu ble hytta forsiktig demontert og råtne stokker og bord eller deler av slike ble erstattet før alt ble satt sammen igjen. Alle stokkene ble håndkløvd med øks og kiler som før. På grunn av transportsituasjonen var det ikke flere enn 5-6 dager (døgn) som kunne brukes før mennene måtte gå tilbake til stasjonen. Det ble brukt 102 arbeidstimer, som regnes ut til et gjennomsnitt av veldig lange dager!

Under restaureringen ble det avdekket et større gulv under hyttegulvet, dvs et gulv som kan ha tilhørt en tidligere, litt større hytte. Det har imidlertid ikke vært mulig å spore opp informasjon om en slik hytte. I februar 2008 monterte Svein

Camp Margareth. Over: Før restaurering. (Foto: Susan Barr 2006). Under: Etter restaurering. (Foto: T. Haraldstad 2007).

Ove Flaten ovn i hytta slik at også Camp Margareth på nytt blir et brukt turmål og derved blir vedlikeholdt.

Andersenhytta

Andersenhytta er Jan Mayens eldste fangstbygning. Den ligger inntil brinken på nordsiden av Nordlaguna og ble bygget av Anders Andersen Røthe (Dobbel-Anders) i 1908. I likhet med den første norske overvintringsgruppe i 1906-07, brukte denne gruppen den østerrikske Polarårstasjonen Østerrikeren som hovedbase, men bygde i tillegg flere bistasjoner rundt omkring på øya. Det er bare Andersenhytta som står igjen i dag. Den har en helt spesiell konstruksjon: To rekker med drivtømmer reist på høykant mot en mønestokk. Bakenden står inntil skråningen og det er ingen spor etter dør eller vegg på fremsiden. En stein- og jordvoll støtter stokkene nederst.

I 2007 fikk Barr, Wennevold og Haraldsen inspisert Andersenhytta for å planlegge en eventuell restaurering i 2008. Det viste seg å være mye vanskeligere enn prosjektene Olsbu og Camp Margareth. Alle veggstokkene var svært morkne og var i ferd med å sige forover. Denne prosessen hadde pågått i mange år allerede, men det så ut som om det ville være nødvendig å bytte ut alle stokkene dersom noe som helst bevaringsarbeid skulle gjøres. Det syntes også klart at stein- og jordvollen rundt hytta opprinnelig hadde vært taktekkingen – dvs at stokkene hadde vært kledd med steinheller som muligens ganske tidlig hadde sklidd nedover. Konklusjonen ble at en ”restaurering” faktisk ville innebære å ta konstruksjonen helt ned og bygge den opp igjen etter beste evne med nye materialer (= drivstokker fra stranden) – m.a.o. å rekonstruere hytta etter beste evne på samme sted. På samme måte som med arkeologiske utgravninger ville originalen derved bli ødelagt og dens potensial som autentisk kilde ville bli borte.

Det er sjelden at Riksantikvaren gir støtte til kopiering av kulturminner (fullstendige rekonstruksjoner) og det ble grundige diskusjoner om hva som skulle gjøres. Dersom en ikke gjorde noe, ville denne særegne hytta falle ned og opplevelsesverdien bli borte. Det ble derfor besluttet å lage en kopi som både kunne stå som et fremtidig vitnesbyrd om hvordan den eldste bistasjonen på Jan Mayen hadde sett ut og som under byggingen og i tiden etterpå ville være et forskningsprosjekt for å se om originalen var blitt bygget slik vi mente, samt hvor lenge taktekkingen kunne holde før den også skled ned.

I juli 2008 dro Barr, Wennevold og Haraldstad tilbake til Jan Mayen, denne gangen med nederlandsk Hercules-fly. Det var planlagt et tre-ukers opphold, med retur med tankbåt. Dette ville gi god tid til å løse konstruksjonsgåten og sanke høvelige materialer. Igjen spilte logistikken oss et puss og returen ble fremskyndet med vel en uke. Uten assistansen med stein- og hellebæring fra en velvillig gjeng fra stasjonen, hadde vi ikke kommet i mål, for dette var et svært tungt arbeid, hvor håndtverkerne måtte lete opp og bære store stokker fra en lang strandstrekning, samtidig som høvelige heller måtte letes opp i hele skråningens lengde og bæres frem til nytomten. I tillegg måtte

tomten graves ut for hånd for å lage et flatt område helt inntil skråningen og en tørrmur bygges som bakvegg, slik vi kunne se det hadde vært i Andersenhytta.

Den ferdige rekonstruksjonen, som fikk navnet Susabu, virker langt større enn originalen. Dette er fordi en forsiktig utgraving av tre små sjakter inne i Andersenhytta viste at det i årenes løp var blåst inn 60 cm med sand. Hva gjelder taktekkingen, mener vi at hellene opprinnelig var støttet lagvis av tverrgående stokker

Andersenhytta. Over: I 2007. Under: Rekonstruksjonen Susabu til høyre (2008). (Foto: Susan Barr).

Polheimen. Over: Før restaurering. (Foto: Susan Barr 2008). Under: Etter restaurering. (Foto: Y. Wennevold 2009).

og små hull ble tettet med jord. Til slutt over hellene ble det lagt på stein for at vinden ikke skulle slite hellene av. De endelige dimensjonene på Susabu på 2,80 x 3,05 m og takhøyde 2,20 m innvendig og 2,45 m utvendig mener vi er så nært originalen som det er mulig å komme. Frontenden, mot Nordlaguna, ble stående åpen, da vi ikke hadde dokumentasjon på hvordan den opprinnelig kunne ha vært dekket. Det er mulig at det bare ble hengt en presenning over. Mangel på noe som kunne kalles "kulturlag" i Andersenhytta kan tyde på at den egentlig ble veldig lite brukt i fangsttiden. Det er imidlertid kjent at det ble brukt til tilfeldig lagring under krigen og litt etterpå.

Uken etter at vi hadde dratt fra øya, ble Susabu innviet av tre av besetningen fra stasjonen som overnattet der på medbrakte madrasser. Det ble visstnok en hyggelig og morsom opplevelse, men blir muligens ikke gjentatt så ofte i fremtiden! I tillegg står Andersenhytta uberørt på opprinnelig sted og får lov til å gjennomgå en sakte og naturlig utvikling. Opplevelses- og kildeverdiene er intakte mens kopien Susabu forteller hvordan den antagelig var i sin glanstid.

Polheimen

I 2009 ble det tid til å arbeide på to hytter; Polheimen fra 1949 og Camp Helene (Helenehytta) fra 1925. Igjen sto Yngvar Wennevold for arbeidet, men denne gangen var Torgeir Haraldstad opptatt med et restaureringsprosjekt på fastlandet og Tormod Engen ble med som hjelpemann.

Polheimen ligger ca 1 times gange nordfor Gamle Metten og ble bygd som utfluktshytte av to av besetningen den gangen på den meteorologiske stasjonen: Magne Røtte og Aksel Liberg. Hytta er bygget av grov "boks", både 7"x7" og 5"x7", med mose til tetting mellom stokkene. Hjørnene var sammenføyd på halv ved med spiker i "knutene" og forsterket utvendig med opprettstående bord. Vindusveggen mot sjøen var kledd med bord av litt tilfeldig lengde. Utvendige mål er 2,94 x 3,53 m, med takhøyde 1,46 bak og 1,78 m foran. Taket og et stykke ned på veggene hadde vært kledd med papp, men vinden hadde flerret av denne på halve taket, og en god del råte hadde resultert i taket og i vegger og gulv rett under.

Stokker og bord til vegger og tak ble funnet på stranden og hogget til, og mose ble sanket til tetting. Takpapp og tynne bord (20 mm) til gulvet ble tatt med fra Forsvarets stasjon – kjørt så langt det er adgang til det og båret resten av veien. Så Polheimens rykte som et bokstavelig fuktig turmål er nå gjort til skamme og hytten er igjen fullt brukbar.

Camp Helene / Helenehytta

Etter at Polheimen var ferdig restaurert i 2009, ble det nok tid til overs til at Wennevold og Engen kunne gjøre nødvendig arbeid på Helenehytta.

Helenehytta ble bygget i 1925 av kokken på den meteorologiske stasjonen (Eldste Metten), Kvive Andersen. Den var opp-kalt etter hans kone og den ligger på Helenesanden ca 100 m sør for dagens meteorologiske stasjon. Den er derved lett tilgjengelig for alle besøkende til øya. Fordi den er så lett tilgjengelig har den diverse ganger blitt reparert. I 1982

Helenehytta 2009. Over: Råteskader utbedres Under: Etter restaurering. (Foto: Y. Wennevold).

var det fare for at hytta skulle flyttes fra øya til Skogbruksmuseet på Elverum og en kopi ble bygget like ved av Nic. Nicolaysen. Den ble selvsagt døpt Nikkebu. Dessverre er det Nikkebu som nå brukes som turmål heller enn Camp Helene og i

den gamle hytta blåser det ofte inn sand som samler fuktighet og leder videre til råteproblemer.

Konklusjon

I løpet av årene 2004-10 er fire av de fem gjenstående fangsthyttene på Jan Mayen blitt totalt restaurert i regi av Riksantikvaren og de bør kunne stå i mange år fremover til minne om en historisk periode på øya. Med den femte og eldste hytta – Andersenhytta – var forfallet kommet for langt til at hytta kunne restaureres. Den blir stående og vil gradvis forfalle enda mer, men allikevel være et talende minne fra den første fangstovervintringen. I stedet ble det bygget en kopi i nærheten som viser hvordan denne noe spesielle konstruksjonen opprinnelig så ut.

De som arbeider på Jan Mayen kan nå bruke hyttene til hyggelige turmål og endog overnattinger. På denne måten bør jevnlig vedlikehold kunne sikres og behovet for nye, større restaureringer bli skjøvet langt inn i fremtiden.

Både Yngvar Wennevold, Torgeir Haraldstad og Tormod Engen takkes for det flotte arbeidet de har gjort, og Forsvarets logistikkorganisasjon samt medlemmer av besetningene på Jan Mayen i disse årene takkes for deres hjelp og støtte.

Litteratur:

Barr, Susan 2003: Jan Mayen - Norges utpost i vest. Eget forlag.
snbarr@gmail.com.

Det tragiske endeliktet til fangststasjonen Antarctichavn i Nordøst-Grønland

Av Ivar Ytreland

Ivar Ytreland (f. 1926), polarentusiast som overvintret som fangstmann i Nordøst-Grønland i 1946. Ingeniør og aktiv innen industri- og oljevirksomhet. Har deltatt i politikk på alle nivåer og bl.a. vært vararepresentant på Stortinget og fylkesordfører i Sør-Trøndelag.

Den ll. august 1930 ankom ekspedisjonsskipet *Veslekari* den lille bukten Antarctichavn på sydsiden av den store Kong Oscarsfjord i Nordøst-Grønland. Ombord var de seks deltakerne av Møre-ekspedisjonen under ledelse av Jonas Karlsbak. Fire av deltakerne var veteraner fra Hird-ekspedisjonen som bygde ut Kap Herschell-terrenget i Wollaston Forland-området i 1927-29.

Møre-ekspedisjonen skulle bygge ut nye fangstterrenger i og rundt det store øy- og fjordkomplekset ved Kong Oscarsfjord. Hovedstasjonene skulle være Antarctichavn (også kalt "Karlsbak") og Kap Peterséns (også kalt "Sunnmørs-heimen") i tillegg til mange bistasjoner. Jonas Karlsbak og Odd Åmbak gikk i land i Antarctichavn med sine materialer og utstyr og satte straks i gang med å bygge hovedstasjonen som også ble deres hjem.

Alt den 15. august var stasjonen ferdig for innflytting, og hadde følgende hovedmål: 2,5 m bredde x 3 m lengde med et bislag på 3 x 3 m. Den var godt bygget og med utvendig bordkledning lagt diagonalt i 45 grader, noe som kjennetegnet mange av stasjonene og bistasjonene som sunnmøringene bygget. Diagonalbyggingen

Jonas Karlsbak og Odd Åmbak foran Antarctichavn vinteren 1930.

gjorde stasjonene bedre avstivet og dermed sterkere.

Karlsbak og Åmbak hadde nok ingen anelse om at stasjonen to år senere skulle bli Helge Ingstads "residens", som den første og eneste sysselmann for "Eirik Raudes Land". Dette som følge av den norske okkupasjonen i juni 1931 av alt land i Nordøst-Grønland mellom 71º og 76º N. Jonas Karlsbak ble syk (blindtarmbetennelse) og reiste hjem sommeren 1931, mens Odd Åmbak ble alene fram til 1932.

Helge Ingstad ankom Antarctichavn den l. august 1932 og hadde med seg radiostasjon, telegrafisten Bjørn Western og fangstmennene Normann Andersen, Arne Jacobsen og Sverre Røstad. Ingstad, Western og Andersen brukte nå Antarctichavn som hovedstasjon, mens Jacobsen og Røstad tok i bruk Kap Peterséns som sin hovedstasjon. Hele opplegget var en kombinasjon av sysselmann og fangstvirksomhet hvor Ingstad var sjefen.

Våren 1933 falt dommen i Folkedomstolen i Haag og Norge tapte saken på alle punkter. Helge Ingstad reiste hjem sommeren 1933 og ble sysselmannsfullmektig på Svalbard. Antarctichavn med fangstterreng ble fortsatt drevet og utbygget i årene fram til sommeren 1938 og i 1946-59. I 1952 opphørte dansk fangstvirksomhet i Nordøst-Grønland, og i 1959 ble all norsk virksomhet i Nordøst-Grønland avviklet. Alle fangststasjoner og bistasjoner, i alt over 300, ble stående tomme. De ble bare sjeldent besøkt av tilfeldige reisende og turister. Harde værforhold og nysgjerrige isbjørner herjet fritt med hyttene.

I 1939 bygget Søren Richter og Magne Råum fangststasjonen Hamna (også kalt "Trønderheimen") med langsiktige planer om reveavl. Hamna lå på sydsiden av Kong Oscarsfjord omtrent midt mellom Antarctichavn og Kap Peterséns. De brukte også Antarctichavn og Kap Petersèns med sine bistasjoner. Så kom krigen og alt ble forandret.

I 1947 fant geologer i Lauge Kochs ekspedisjon blyforekomster i fjellet ved Mestersvig. Disse blyforekomstene ble satt i drift på 1950- og 1960-tallet. Et lite gruvesamfunn med flyplass ble bygget ved den store lagunen Noret, og kaianlegget Nyhavn ble etablert. I 1950 ble Sledepatruljen Sirius opprettet. Alt dette førte til større trafikk i området og stasjonen i Antartichavn fikk nå oftere besøk og litt tilsyn.

Flyplassen i Mestersvig ble nå en viktig inngangsport til Nordøst-Grønland.

I 1974 ble Nordøst-Grønland et meget viktig område i den nyopprettede Nationalparken for Nord- og Nordøst-Grønland, som er verdens største nasjonalpark på 972 000 km².

Sommeren 1996 dro en norsk privat ekspedisjon med gamle *Polarstar* til Nordøst-Grønland og besøkte da Antarctichavn. Dette var i begynnelsen av september, en strålende flott og solfylt sensommerdag. Fangststasjonen Antarctichavn var da i ganske bra stand, men behovet for omfattende vedlikehold og reparasjoner var tydelige.

I 1991 etablerte noen tidligere danske fangstmenn og pensjonerte Sirius-menn det ideelle nonprofit-selskapet "Nordøstgrønlandsk Kompagni NANOK". Formålet med NANOK var å bevare minner fra den gamle fangstkulturen fra

Antarctichavn sommeren 1996.

Antartichavn restaurert sommeren 2001.

fangstmannsperioden 1908-60, og påta seg renovering og restaurering av gamle fangst- og bistasjoner. Virksomheten var i hovedsak basert på frivillig arbeidsinnsats fra personer med godt kjennskap til Nordøst-Grønland.

Takket være enestående finansiering og velvilje fra Aage V. Jensens Fonde og diverse sponsorer har NANOK siden 1991 hvert år sendt sine registrerings- og bevaringsekspedisjoner til Nordøst-Grønland. Ved utgangen av 2008 er 27 fangst- og bistasjoner ferdig restaurert og satt i god stand, herav 16 hovedstasjoner.
NANOK samarbeider i sine bevaringsarbeider meget godt med grønlandske myndigheter og Siriuspatruljen.

Sommeren 2001 sendte NANOK et lag på i alt syv mann til Antarctichavn for restaurering av fangststasjonen Antarctichavn, som da var i dårlig forfatning. Et omfattende reparasjonsarbeid ble utført og en ny stor komfyr på 250 kg ble montert. Dårlig treverk ble fjernet og erstattet, og hele stasjonen ble pålagt to lag med solid takpapp. Bare noen mindre reparasjoner i bislaget ble utsatt til påfølgende år.

Sjokket var stort for NANOKs folk sommeren 2002 da de ankom Antarctichavn og så hele stasjonen knust og restene flyttet 90-100 meter mot stranda. Selv den nye komfyren på 250 kg var flyttet ca. 50 meter og hele taket av stasjonen lå nede i flomålet.

En katastrofe var skjedd med Antarctichavn. Sannsynligvis har et enormt snøskred vinteren 2001-2002 rast ned fra fjellsiden flere hundre meter øst for stasjonen, knust huset og feid restene langt av sted. Vedlagte bilder viser dette tydelig.

Vi er mange som var forundret over at dette kunne skje denne stasjonen. Den var 71 år gammel og var aldri før dette blitt skadet av snøras eller andre forhold. Antakelsen og teorien om at det var et enormt snøskred som knuste stasjonen ble ytterligere forsterket med værdata på Mestersvig flyplass. Vinteren 2001/2002 hadde det i noen dager vært en ekstrem mildværsperiode med mange plussgrader som smeltet det øvre snølaget. Så slo været plutselig om til mange minusgrader som frøs det smeltede snølaget til blankis. Deretter satte det inn med et stort snøfall etterfulgt av kraftige vinder, hvilket ga et ideelt grunnlag for snøras. Dette var nok naturens egen illustrasjon på at en klimaendring er på gang i Arktis.

NANOKs folk ble satt sjakkmatt i Antarctichavn, det var ingenting de kunne reparere. Det var nå ingen stasjon som de kunne plassere det nye flotte utskårne navnskiltet "ANTARCTICHAVN" på, som de hadde fått laget og brakte med seg. Heller ikke var det noen stasjon hvor de kunne montere den fine graverte minneplaten over Helge Ingstad som Norsk Polarklubb hadde bekostet og hvor det stod på norsk og engelsk:

TIL MINNE OM
Denne fangststasjonen bygget av Møre-ekspedisjonen i 1930 var residens for den norske sysselmann for "Eirik Raudes Land"

HELGE INGSTAD
1899 - 2001
fra 01.08.32 til 05.04.33, da Folkedomstolen i Haag fastslo at den norske okkupasjonen av denne del, 71°30- 75° 49' Nord av Nordøst-Grønland var rettsstridig og ugyldig.

Norsk Polarklubb 2002

Restene av Antarctichavn sommeren 2002, tomta nærmest, komfyren ca. 50 m borte og i sjøkanten taket.

Navneskiltet og Minneplaten.

Tomta med skiltene.

Navneskiltet og minneplaten ble derfor montert på en planke som ble banket ned i jorden på tomten til Antarctichavn. Besøkende der kan ennå lese skiltet og minneplaten, men de har ingen stasjon som kan gi dem ly for været og minne dem om en fangstkultur og en okkupasjon som nå er historie. Kanskje bør man vurdere å sette opp ei ny hytte på et sikrere sted i Antarctichavn?

P.S. I skrivende stund (2009) har NANOK to restaureringslag i Nordøst-Grønland. Det ene skal restaurere den norske fangststasjonen Laplace bygget i 1938 av Ole Klokset på nordsiden av Geographic Societyøya. Det andre laget skal restaurere den norske fangststasjonen Ottostrand bygget sommeren 1932 av Otto Johnsen og Ove Høeg i John Gicevers ekspedisjon. Stasjonen ligger ved Roseneathbukta nord på kysten av Hochstetter Forland.

Feltliv på Svalbard sommeren 1928

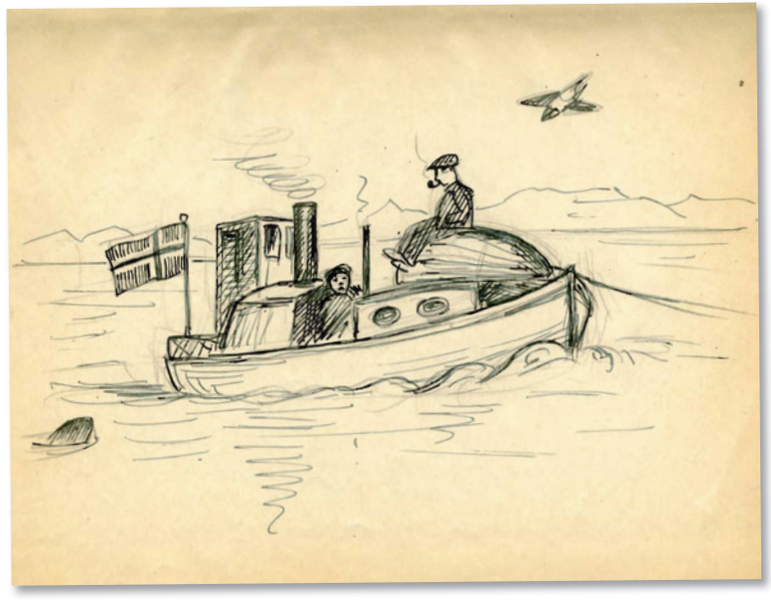
Av Natascha Heintz

I midten av juni 1928 stevnet kullbåten "Ingerto" mot Svalbard for å hente en ny last kull i Longyearbyen. Ombord på denne turen var det med et feltparti på ni mann. Det var to geologer, tre paleontologer, en topograf, to maskinister og en feltassistent, de tre siste med særlig erfaring i å håndtere båter, motorer og annet feltutstyr. Dessuten var det i Harstad heist ombord en stor motorbåt og en lettbåt. Med båtene skulle de dra fra Longyearbyen til Raudfjorden og Woodfjorden på nordkysten av Spitsbergen. Den ene av paleontologene het Anatol Heintz. Foruten å skulle samle og studere fossiler av 400 millioner år gamle urfisk, hadde han fått i oppdrag å være ekspedisjonens tegner. Han skulle feste til papiret et utvalg av forskjellige hendelser de fikk oppleve under sitt vel to måneder lange Svalbard-opphold.

Det er et utvalg av disse tegningene som her følger og som nok gir et litt annet bilde av ekspedisjonslivet enn det som senere fremkom i de faglige rapportene. Ekspedisjonens leder var statsgeolog Thorolf Vogt. Han hadde allerede i 1925 sammen med Heintz og altmuligmann Karl Andreassen vært i de områder, hvor det geologiske feltarbeidet skulle fortsette sommeren 1928. De andre seks medlemmene var sommerens ekspedisjon var geolog Trygve Strand, paleontologene Ove Arbo Høeg og Leif Størmer, topograf Kaare Solnørdal og maskinistene Kjellstrup og Rakfjord og altmuligmannen Andreassen.

Så dro ekspedisjonen fra Longyearbyen...

...i den medbrakte motorbåten med lettbåten surret fast foran på dekk i tilfelle det skulle bli uvær.

Motorbåten fikk imidlertid raskt navnet "Havets skrekk".

Man ville feire ekspedisjonens start med alkebryst til den første middagen i felt.

Resultatet var bare en eneste alke.

Så det var godt de hadde med 80 kasser med proviant.

Men ternene i Raudfjorden tok senere på sommeren hevn for jaktforsøkene.

Når topografen skulle nivellere de forskjellige bergartslagene, stupte de som rene jagerfly ned mot hans stakkars hode.

Redningen ble en flat skiferhelle lagt inn i sixpencen.

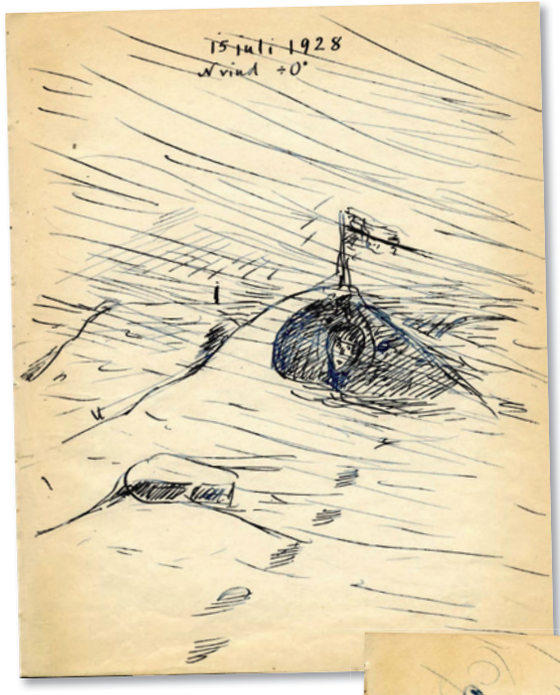
Familie og venner som ikke selv hadde vært på Svalbard, hadde fått livfulle beretninger om alle de farer som de barske og uredde ekspedisjonsdeltagerne måtte regne med å møte.

Så som isbjørner som kravlet opp på teltene eller hvalrossene som veltet lettbåten.

Men virkeligheten var heldigvis helt anderledes.

Etter slitsomt, men særdeles utbytterikt feltarbeid kunne deltagerne tilbake i teltleiren nyte både rikelig med mat og godt drikke.

Været skifter hurtig så langt mot nord og midt i juli kom sneværet.

Av opptegnelser i ekspedisjonens feltdagbok fremgår det at det var voldsom vind fra nord og temperaturen falt til under null.

Teltene snedde helt ned og en redningsaksjon måtte til.

Alle kom velberget ut, men med primus og stearinlys brennende i teltet, kunne det lett ha blitt faretruende mangel på oksygen.

"Godt å ha, men tungt å dra" lyder teksten på denne tegningen.

Jo, det gjaldt å få samlet mest mulig av de usedvanlig interessante og den gang ennå lite kjente fossile urfiskene fra Raudfjordområdet.

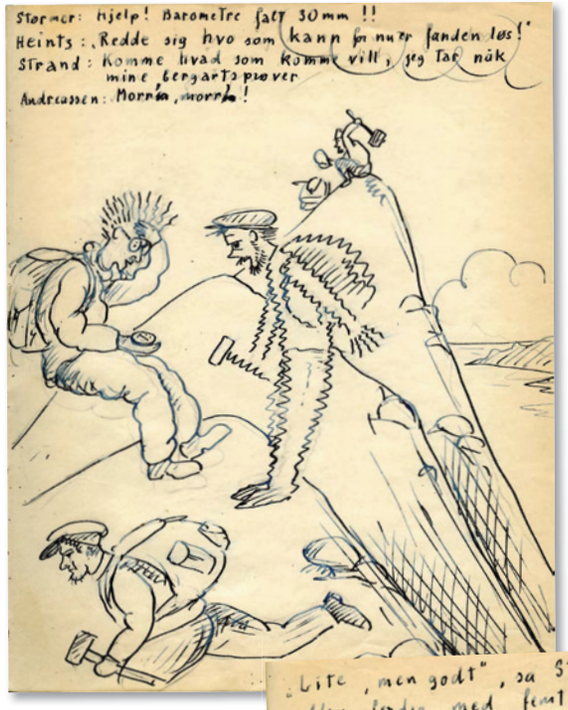
Men som kjent er fossiler ganske tungt å bære med seg.

Geologene ville gjeme nå den høyeste fjelltoppen på nordsiden av Spitsbergen.

For akkurat der, i følge dagboken 913 m.o.h., mente de å finne bergarter og strukturer som var av stor betydning for utforskningen av geologien i dette området.

Men mens de var på toppen, begynte barometeret å falle drastisk. Tegningen viser hvordan de forskjellige deltagerne tok denne meldingen.

En fortsatte ufortrødent å samle bergartsprøver, mens de andre nok mente det var best å komme seg ned fra fjellet så fort som mulig.

Etter slike strabaser var det godt å kunne samle seg i teltet til et aldri så lite festmåltid.

Men selv etter fem porsjoner med fårikål syntes Stormer det ennå bare var "Lite, men godt".

Selv nede ved leiren var vinden voldsom og både telt og kasser med stein og proviant stod i fare for å blåse bort.

Det var blitt begynnelsen av september og man var begynt å grue seg til hvordan "Havets Skrekk" ville klare turen fra nordvest Spitsbergen til Longyearbyen.

Det manglet ikke på beretninger om storm og kjempemessige bølger men de kom frem uten særlig dramatikk. Med første kullbåt som gikk sydover fikk både ekspedisjonens deltagere, alle innsamlede fossiler og bergartsprøver, samt de to båtene plass.

Og selv om været var ganske ruskete og bølgene var store kom alt vel frem...

Her slutter den tegnete beretningen til Anatol Heintz om den geologiske/paleontologiske ekspedisjonen til nordvest Spitsbergen sommeren 1928. De vitenskapelige resultatene tok det mye lengere tid å gjøre ferdig og de finnes trykt i en rekke vitenskapelige tidskriftartikler og bøker.

Tragedien i Svenskhuset

Av Ulf Aasebø og Kjell-Gudmund Kjær

Ulf Aasebø (f. 1948), professor i lungemedisin ved Universitetet i Tromsø.

Kjell-Gudmund Kjær (f. 1942) er pensjonist etter mange år i Norsk Hydro med ansvaret for medisinsk gass. Han har mellomfag i historie.

Innledning

1872 var det verste forlisår i Tromsø bys historie. Av en ishavsflåte på 44 fartøyer forliste 10 skuter. De fleste mannskapene klarte seg godt, men av de 23 som omkom hadde 17 søkt tilflukt i Svenskhuset i Isfjorden på Spitsbergen.

Det er nå snart 140 år siden tragedien. I alle år har det vært hevdet at de 17 døde av skjørbuk. I 2006 bestemte vi oss for å utfordre denne diagnosen. Bakgrunnen for dette var forgiftningsteorien om Franklin-ekspedisjonen der et forskerteam fra Alberta-universitetet i Canada påviste store mengder bly i bein fra de som døde etter at ekspedisjonen utviklet seg til en katastrofe. Tora Hultgreen, arkeolog og direktør ved Svalbard Museum sluttet seg til oss. Einar Johansen ved Norsk Polarinstitutt ,og med overvintringer i polare strøk,d påtok seg å utruste våre ekspedisjoner og ble med som kjentmann.

Svenskhuset

Vinteren 1872 besluttet myndighetene i Kongeriket Sverige-Norge å etablere en koloni i Isfjorden på Spitsbergen. Kolonien skulle ledes av nordmannen Johan Tiberg de to første årene. Virksomheten til kolonien var omfattende: AB Isfjorden skulle drive gruvedrift etter fosfatet koprolitt, drive overvintringsfangst, bistå polarforskning og ta imot turister.

Tiberg hadde med sin svenske hustru Sofie og barna Jacobine på 6 og Johan Petter på 16. Flere familier skulle overvintre.

Hyrekontorer for kolonister og gruvefolk var etablert i Tromsø hos advokat A. Ebeltoft.

Svenskhuset ble bygget sommeren 1872. Men i slutten av august samme år ble kolonien oppløst, kolonistene reiste hjem og AB Isfjorden innstilte virksomheten.

Årsaken til nedleggelsen er sammensatt, men vi kan peke på noen av årsakene:

1) Gruvefolkene støtte på et problem de ikke hadde forutsett. Når de brøt ut koprolitt i permafrost, blandet fosfatet seg med jord og stein. Det vanskeliggjorde vinterdrift.

2) Havneforholdene var dårlige. Det var strukket wire fra land 600 meter ut til dampskipene. Vinsjene ombord dro prammer med forsyninger til kolonien: Levende husdyr som hester, svin og høns, proviant, byggemateriale etc. Vinsjene skulle også dra prammene lastet med fosfat ut til skipene. Dette arbeidet kunne bare utføres i godt vær.

3) Fosfatforekomstene lå spredt og

det var usikkert om virksomheten til AB Isfjorden ville være lønnsom.

4) Det som satte "spikeren i kista" for kolonien og AB Isfjorden var en bitter og opprivende konflikt mellom lederen av kolonien, Johan Tiberg, og lederen av AB Isfjorden, Patrick Graham.

Da kolonien forlot Kapp Thordsen i Isfjorden etterlot de seg en moderne bygning utstyrt med proviant som bestod blant annet av hermetikk, flere sekker mel, poteter, saltkjøtt, tørket frukt, hermetisk melk, brensel og godt sengetøy velegnet for overvintring. Styret i AB Isfjorden besluttet å tilby Den norske stat det nyoppførte Svenskhuset, slik at det kunne være et tilfluktsted for fangstfolk i nød.

Ironisk nok, to måneder etter at kolonistene var dratt, kom det 17 norske fangstfolk og søkte tilflukt i Svenskhuset. Tragedien er at de ble funnet døde, inn i og utenfor Svenskhuset ni måneder senere.

Mosselbukta og Gråhuken høsten 1872

Samtidig med at kolonistene forlot Svenskhuset etablerte den svenske polarforskeren Adolf Erik Nordenskiöld en forskningsstasjon i Mosselbukta på Nordvest-Spitsbergen. Her skulle en gruppe forskere gjennomføre et vitenskapelig program innen jordmagnetisme, nordlys, zoologi og meteorologi. Ekspedisjonen besto av 28 mann inklusiv ekspedisjonens lege Axel Envall på 28 år, fire samer fra Kautokeino og nordmannen

De svenske fartøyene innesperret i Mosselbukta. Til høyre Polhem, i midten Onkel Adam og til venstre Gladan. (Kilde: Centrum för vetenskapshistoria, Kungl. Vetenskapsakademien).

Kristian Isaksen (18 år). Nordenskiöld hadde tre skip til disposisjon, *Onkel Adam*, *Gladan* og *Polhem*. *Polhem* skulle overvintre med ekspedisjonen, mens de to forsyningskipene *Onkel Adam* og *Gladan* skulle returnere straks de var utlosset.

Om kvelden 15. september ble det holdt avskjedsselskap for mannskapene på de to forsyningsskipene som skulle returnere til Sverige neste morgen. Det ble servert god mat og drikke. Det ble skålt for en lykkelig hjemreise, men i løpet av kvelden blåste det sterk vind fra nord som økte til storm utover natta. Plutselig begynte noen å rope: *Isen kommer! Isen kommer!*

Svære isflak ble ført inn Mosselbukta, temperaturen sank til -29 grader og det dannet seg sjøis. De to forsyningskipene ble innesperret og måtte overvintre. I tillegg til Nordenskiölds ekspedisjon på 28 mann, måtte 37 mann og en kvinne overvintre. Vi får dermed den første kvinne vi kjenner navnet på som overvintret på Spitsbergen. Hun het Amanda Wenneberg og var kokke ombord i *Onkel Adam*.

Stormen natt til 16. september som sperret inne de svenske forsyningskipene i Mosselbukta, sperret også inne fire fangstfartøy fra Tromsø som hadde søkt havn i Gråhuken. Ved Velkomstpynten, litt lenger vest, ble ytterligere to fartøyer liggende fast i sjøisen. Mannskapene på de seks fartøyene talte 58 mann. Det vil si at i september/oktober var det til sammen 124 mennesker innesperret på Nord-Spitsbergen. De måtte forberede seg på overvintring, men det var ikke nok mat til alle.

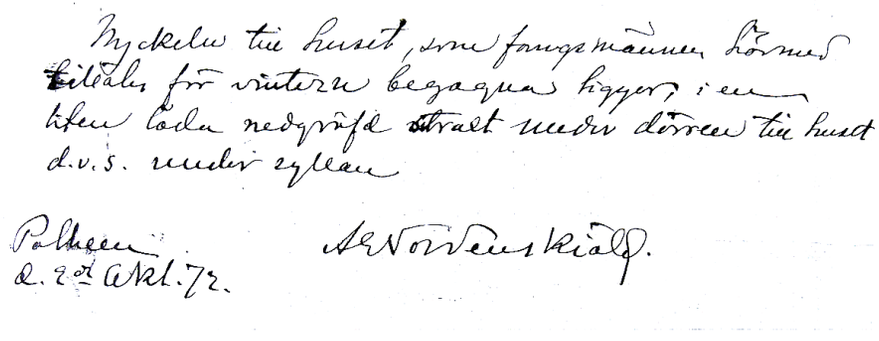
Fangstskutene som lå ved Gråhuken og Velkomstpynten hadde seilt ut i mai og var proviantert for 5 måneder. I slutten av september begynte det å bli lite mat.

Nordmennene kjente til Nordenskiölds ekspedisjon i Mosselbukta. Sju fangstfolk gikk 40 km over isen til Mosselbukta for å spørre Nordenskiöld om han kunne avstå proviant. Men Nordenskiöld kunne ikke hjelpe. Han hadde plutselig fått 38 flere personer enn det hans ekspedisjon var utrustet for.

Nordenskiöld diskuterte med fangstfolkene den mulighet at noen kunne ro strekningen fra Velkomstpynten sørover til Kapp Thordsen hvor det var reist et moderne hus med gode ovner, godt forsynt med proviant av mange slag, brensel etc. Nordenskiöld stilte som betingelse for å hjelpe at noen måtte dra til Kapp Thordsen fordi det var ikke mat nok til alle.

Da *Onkel Adam* kom til Mosselbukta hadde kapteinen, Leonard Clase, med et brev fra Patrick Graham (lederen av AB Isfjorden) til Adolf Nordenskiöld. Graham skrev at nøkkelen til utgangsdøra i Svenskhuset lå i et skrin nedgravd ved inngangen, og at når Nordenskiöld forlot Svenskhuset (neste år) måtte han legge nøkkel tilbake.

Nordenskiöld orienterte fangstmennene om nøkkelen og legen Axel Envall gav fangstmennene instruks om hvorledes de skulle unngå å få skjørbuk. Det ble også utarbeidet en skriftlig kontrakt mellom skipperne på de norske fangstskutene og den svenske ekspedisjonen. Skipperne måtte underskrive, på vegne av rederiene, at de godtok at det ville komme ei regning fra Sverige over forbrukte varer i Svenskhuset. Regningen ville bli diktert av selveste Kongen, stod det i kontrakten. Derfor måtte fangstmennene føre et

Notat av A.E. Nordenskiöld om hvor fangstmennene kunne finne nøkkelen til Svenskhuset "i en liten låda nedgrafd straks under dørren til huset". Nøkkelen skulle legges tilbake når de reiste hjem. (Kilde: Centrum för vetenskapshistoria, Kungl. Vetenskapsakademien).

nøyaktig regnskap. Fangstmennene påtok seg å loggføre værobservasjoner hver dag. Vindmåler og termometer var på plass i Svenskhuset.

Roturen

Den 7. oktober 1872 startet 17 mann (opprinnelig skulle det være 18 mann, men en gutt på 18 år ble holdt igjen av skipperen) å dra to fangstbåter over isen mot åpent hav.

Det ene båtlaget ble ledet av harpuner Didrik Carl Albrigtsen (26 år) fra Kvaløysletta ved Tromsø. Det andre båtlaget ble ledet av harpuner Peder Andreas Nilsen (25) fra Seljelv i Balsfjord. Gjennomsnittsalderen var 22 år, bortsett fra to veteraner som var med på turen. Henrik Henriksen, 52 år fra Balsfjord var ekspedisjonsleder sammen med Peder Pedersen, 44 år, fra Balsfjord. Alle var ugifte. Peder Pedersen var enkemann. Albrigtsen førte dagbok.

De gjorde unna en strekning på 350 km på en uke. Strekningen tilsvarer Tromsø – Bodø. Det må sies å være litt av en prestasjon siden de måtte dra båtene over is i to dager. Neste natt sov de på et isflak. Strømmen førte dem mange kilometer tilbake. De rodde og seilte i motvind og fralandsvind og hadde snødrev på nesten hele turen. Hver kveld dro de båtene opp på land og sov under hvelvet til neste morgen.

17 menn på Kapp Thordsen

Den 14. oktober, kl.12 midt på dagen, var de endelig framme på Kapp Thordsen. Første dagen gikk med til å tørke klær. *"Vår helsetilstand er god. Alt vel"* noterte Didrik C. Albrigtsen i dagboka.

Etter at fangstfolkene var etablert i Svenskhuset kom de to fangstskutene ved Velkomstpynten løs. De tok med mannskapene på de fartøyene som var sperret inne i Gråhuken og seilte hjem. To menn, Johannes Matillas fra Tromsø og Gabriel Andersen fra Kristiansund, ble igjen for å passe på de forlatte fartøyene. De døde under overvintringen.

Svenskhuset i bakgrunnen. Korset i forgrunnen ved fellesgrava. (Foto: Karl Emil Rikardsen).

Den første tiden gikk fangstmennene i Svenskhuset på jakt, når været tillot det. De felte 2 isbjørn, 2 rev og 4 reinsdyr. Siste dagen de skjøt reinsdyr var 29. oktober, men jakta fortsatte helt til 8. november da det blåste opp til storm som varte i flere dager. Det rein- og bjørnekjøttet som de ikke spiste ble saltet i en tønne.

Den første som ble syk var Niels Christian Larsen, 23 år fra Vistenfjorden på Helgeland. Han ble syk 2. desember, uten at det virket alarmerende på de andre, men til julaften var alle blitt syke. Det virker som om de har hatt tro på at melk ville virke helbredende. De drakk mye hermetisk melk 1. og 2. juledag.

Den første som døde var Tønnes Gabriel Pedersen, 23 år fra Vanse i Vest-Agder, *"hjemkaldte Gud til sig i morges kl.3 ½ efter haard Sykdom"*. Samme dagen, den 19. januar, døde også ekspedisjonslederen Henrik Henriksen. Tønnes og Henrik ble gravlagt 540 meter fra Svenskhuset. Vi fant graven da vi var der i 2007.

Den 20. februar så de sola for første gang på Kapp Thordsen. Godværet varte i flere dager, men alle var for syke til å nyte det. Peder Andreas Nilsen noterte i dagboka: *"jeg vil herved optegne den sørgelige Beretning at jeg har en Mand der er frisk og som maa passe hele Huset. Herren hjælpe os i vor Nød"*.

Den 19. april var de kun 3 mann igjen i livet. Den siste som døde var Ulrik Aronsen, 23 år fra Einemoen i Dyrøy kommune, en gang i midten av juni.

Begravelsen

De ble funnet den 16. juni 1873 av skipper Ole Barth Tellefsen fra Koppervik som var på reinsdyrjakt i området sammen med en av mannskapet på dampgaleasen *Elida* av Bergen.

To dager senere ble det holdt begravelse. 20 mann fra forskjellige fartøyer var tilstede, en av de var ishavsskipper Fritz Mack fra Tromsø. Begravelsesseremonien ble ledet av Ole Barth Tellefsen.

Mack arbeidet for Meteorologisk Institutt med å kartlegge strømforholdene i russisk Arktis. Mack skrev en rapport til direktøren ved instituttet om sine observasjoner i Svenskhuset. Rapporten

er omfattende og ble skrevet på begravelsesdagen, 18. juni 1873. Mack skrev blant annet at fangstmennene hadde spist mye hermetisk kjøttekstrakt direkte i fra boksene. Han skrev også: *"Ingen der har overvintret paa Ishavet har havt de Hjelpemidler som disse Folk, Proviant af alle Sorter i Overflod, et deiligt Hus, Brændsel nok, Værktøi af alle mulige Sorter, Høvelbænk m. m"*.

Den 28. juni ble det reist et stort hvitmalt trekors ved fellesgrava der de 15 ligger gravlagt. Korset er laget av Andreas Larsen, tømmermann på ishavsjekta *Skjøldmøen* av Bergen.

Korset står på Kapp Thordsen den dag i dag. Tellefsen hadde fått malt følgende tekst på korset: *Her under hviler Støvet af 15 Mand som døde her paa Mitterhuk i Foraaret 1873. Fred med eders Støv.*

Tellefsen sørget for at ryggsekkene og brev som de 17 hadde skrevet ble sendt hjem til de etterlatte.

Bakgrunn for å mistenke annen diagnose

I 1845 dro kaptain Sir John Franklin med to skip (*Erebus* og *Terror*) og 129 mann mot nord for å utforske og "beseire" Nordvest-passasjen ford for Canadas kyst som var postulert å være en snarvei til handelsmarkedene i Østen.

Dette var den mest påkostede ekspedisjonen i polare strøk noensinne og mye prestisje ble investert. Ekspedisjonen gikk til grunne og alle omkom. Ikke før i 1859 ble det funnet skrevet materiale om tragedien i margen på et ark som ble funnet i en varde på King William Island. Skipene ble forlatt i 1848 da de ble skrudd ned av isen og de gjenlevende begynte å bevege seg sørover medbringende båter på slede. De døde mens de gikk, og beinrester er funnet langs leia deres på King William Island. De første døde allerede i 1846 under den første overvintringen og ble begravd på Beechey Island, vestenfor Devon Island.

Et team fra Alberta universitetet i Canada ledet av Owen Beattie gjorde på 1980-tallet obduksjon på tre av de som lå begravd på Beechey Island. Dette var et stort prosjekt og de fikk fløyet inn til og med røntgenutstyr. De døde lå i permafrost slik at likene var meget godt bevarte. Alle slags medisinske undersøkelser ble gjort og materiale ble tatt for kjemiske analyser ved tilbakekomst til universitetet. Til deres store overraskelse ble det funnet svært høye nivåer av bly i både skjelett og hår, og i den delen av håret som hadde vokst under ekspedisjonen.

Ved senere ekspedisjoner har de funnet liknende blynivå i skjelettrester fra de som døde underveis sørover, men ikke i beinrester etter inuitter. Det ble også funnet tegn til kannibalisme (knivmerker på menneskeknokler).

Dette var i hermetikkens barndom. Den første hermetikkfabrikken kom i 1813. Dette ble sett på som en stor nyvinning også med hensyn til ekspedisjoner. Maten var nå ikke lenger utsatt for å gå i forråtnelse, trygg for rotter og kontaminering. Franklin ekspedisjonen hadde ikke mindre enn 8000 bokser med kjøtt og 20 000 bokser med supper pluss hermetiserte grønnsaker, frukt osv. Boksene var ofte på 2-6 liter. Man trodde også at stoffet som hindret skjørbuk ble bevart under hermetiseringen (vitamin C ble ikke identifisert før i 1917).

Prosessen med hermetisering gikk ut på å varme opp innholdet, og så legge på en "søm" av bly og tinn på kanten før lokket ble lagt på. Dessuten var det en liknende søm i bunnen og i høyden. På denne måten kunne det for det første renne mye bly ned langs kanten i selve prosessen, samtidig som sømmene var i direkte kontakt med innholdet. Særlig hvis maten var sur, ville de ble oppløst mye bly. Det samme ville gjelde hvis boksene ble oppvarmet flere ganger. Legeringen tinn/bly var vanligvis ca 50/50.

På bakgrunn av disse forhold, konkluderte forskerne fra Alberta-universitetet med at blyforgifting var sannsynlig årsak til Franklin-katastrofen.

Skjørbuk var hovedårsaken til at dødeligheten på de store ekspedisjonene, også kalt de store oppdagelsene, med Vasco da Gama og Magellan, var over 50 %. Mens den engelske marinen mistet 30 % av soldatene i sjøslagene, døde 40-50 % av skjørbuk. Man har også i Norge visst at det fantes beskyttelse mot skjørbuk ved å spise grønt, særlig skjørbuksurt som vokste under fuglefjell. Fiskere og fangstfolk pleide å sanke denne planten i forbindelse med lengre turer på havet. Dette er dokumentert så tidlig som 1816.

Årsaken til skjørbuk ble første gang beskrevet av James Lind i 1753; mangel på citrusfrukt. Den engelske marinen innførte limesaft i kosten fra 1795. Men det var mange kulturer som klarte seg uten denne kosten. Inuitter, samojeder og samer har benyttet ferskt kjøtt og blod i kosten i generasjoner. Enkelte engelskmenn reagerte på at noen norske fangstfolk drakk blod direkte fra selene som var drept i isen under fangst.

I 1743 led fire russiske fangstfolk skipbrudd på Halvmåneøya, rett sørøst av Edgeøya. I seks år levde de av ferskt kjøtt alene før alle unntatt en ble berget. I 1880 var det 643 tilfeller av skjørbuk i Norge, hvorav 13 døde.

Symptomer på blyforgiftning kan være skremmende lik symptomer på skjørbuk, og det er naturlig å tro at de 17 i Svenskhuset trodde de hadde skjørbuk, til tross for de rådene de hadde fått fra dr. Envall om å unngå denne sykdommen. Blyforgiftning gir svekket matlyst, magesmerter, muskelsvakhet, etter hvert økende muskelsmerter og lammelser. Dr Envall skriver i sin beretning til den svenske legeforening at han var skuffet over de norske fangstmennene som ikke hadde fulgt hans råd. Det er imidlertid mulig at Envall bidro til deres død. Han hadde selv stor tro på at boksmelk var et utmerket middel mot skjørbuk (Envalls rapport), og på tidspunktet da de i huset begynte å bli syke, hadde de et stort inntak av boksmelk, muligens for å behandle det de trodde var skjørbuk, men nok var blyforgiftning. Boksmelken inneholdt ikke vitamin C og de var kanskje oppfordret til å drikke dette ved symptomer som kunne være skjørbuk.

Vi ønsket derfor å undersøke forholdene rundt Svenskhuset og søkte om tillatelse til å overnatte i huset under en rekognosering i august 2007. Under denne rekognoseringen påviste vi for det første to-manns grava fra 19. januar 1873. Denne var noe skadet og vi kunne se knokler i bunnen. Dessuten fikk vi bekreftet teorien vår om at det var benyttet store mengder hermetikk. På baksiden av huset fant vi over hundre hermetikkbokser bare i overflaten av torva, med størrelse fra 2-6 liter. Sømmene hadde blylegering

Forfatterne ved to-mannsgrava. Svenskhuset i bakgrunnen: (Foto: Ragnhild Gustad, dagbladet "Nordlys").

både i topp og bunn, samt i høyden. Det var rikelig med "istapper" av legering som hadde rent ned langs sidene. Med andre ord skulle forholdene ligge vel til rette for å ta prøver av sømmen på hermetikkboksene og nålebiopsier fra knokler i to-manns grava. Det var også viktig å utelukke andre dødsårsaker enn blyforgiftning; skjørbuk skulle helst utelukkes, i tillegg til infeksjonssykdommer som tuberkulose og botulisme. Sannsynligheten for at tuberkulose skulle være årsaken var svært liten. Denne sykdommen utvikler seg over måneder, og om noen skulle bli smittet, ville dette ikke slå ut i løpet av få uker, og alle ville ikke ha blitt smittet. Om noen hadde en kronisk tuberkuløs sykdom, ville eventuell beintuberkulose kunne påvises i skjelett. Det ville derfor være ønskelig å kunne inspisere hele skjelett. Det ville også være ønskelig med dyrkning av jordsmonn i graven for å kunne påvise *Clostridium botulinum*, bakterien som er ansvarlig for botulisme.

Botulisme er en sykdom som fører til lammelse av bl.a. pustemuskulatur, noe som kan føre til kvelning. Denne bakterien trives godt i miljø med lite surstoff, som i hermetikk som ikke er tilstrekkelig varmebehandlet på forhånd. Det har vært postulert at botulisme kunne være årsaken til katastrofen. Imidlertid fører botulisme til akutt sykdom siden den er forårsaket av et toxin, og ikke kronisk.

Vi hadde derfor liten tro på at disse sykdommene kunne ha noe med Svenskhuset å gjøre, men siden dette hadde vært postulert måtte vi ta hensyn til dette. Søknaden om å få åpne graven måtte derfor også ta høyde for disse teoriene, selv om de var lite sannsynlig. Vi startet derfor en søknadsprosess hvor vi ønsket

å ta prøver med hulnål fra skjelett fra to-manns grava. Det var også ønskelig å få åpnet denne graven i sin helhet slik at vi kunne få inspisert skjelettet (ene) i forhold til tuberkulose. Dessuten ønsket vi å grave en sjakt i fellesgraven for å ta prøver også her, særlig med hensyn til bein og blyinnhold. Dessuten ville vi ta prøve av en loddesøm. Etter en lengre søknadsprosess fikk vi tillatelse til å ta prøver fra åpningen i to-manns grava (hulnålbiopsi fra bein), og å grave en sjakt i fellesgraven (50x50cm) for å ta hulnålbiopsi. Senere fikk vi også tillatelse til å ta en prøve fra en loddesøm.

I august 2008 dro vi på ny til Kapp Thordsen og Svenskhuset. Underveis fikk vi tilgang til magasinet på Svalbard Museum hvor Tora Hultgreen, direktør og arkeolog, tok fram boksene med skjelettdeler fra 1600-1700 tallet som stammet fra hvalfangsten i Smeerenburg. Mange døde av skjørbuk på denne tiden. Vi fikk inspisert de typiske forandringene i rørknoklene som er forårsaket av nedbrytning av bindevev. Dette fører til blødninger under beinhinna og ny bein formasjon, samt også blødninger i de store muskelfestene som medfører fremtredende beinformasjoner. Sammen er disse forandringene typiske for skjørbuk og knoklene får en typisk " ruflete" overflate.

Prøvetakningen

Vel framme på Kapp Thordsen gikk vi straks i gang med undersøkelsene. I to-manns grava fikk vi tilgang til flere skjelettdeler, men kun fra øvre venstre del av ett skjelett. Den øvrige del av graven var sammenfalt og det var ikke mulig å nå flere bein uten å gå utover vårt mandat. Vi tok 2 hulnål biopsier fra et overarmsbein og en nakkevirvel. Vi hadde også et skulderblad og et kragebein framme for inspeksjon. Alle bein vi inspiserte var glatte uten tegn til blødninger under beinhinna. Vi tok også bakteriologiske prøver. Året før hadde vi tatt prøver av jordsmonnet og konstatert at det var normale blynivå. Sjakten i fellesgraven ble anlagt slik at vi trodde vi skulle få tilgang til 2 skjelett. Graven var imidlertid mye dypere enn antatt. Andre må ha lagt på jord senere uten at dette er dokumentert. Dette ble bekreftet av arkeologen som påviste et sjikt av mose et godt stykke ned i jorda. Seksti cm nede traff vi på planker (som var lagt over sengene som de var begravd i). Etter å ha saget gjennom disse, møtte vi permafrost. Dette var en stor overraskelse, men var nok forårsaket av at det var lagt på mer jord enn antatt, og at plankene har isolert ytterligere.

Resultater og konklusjon

Det ble tatt ut 34 mg bein i to biopsier. Disse ble analysert med atomspektro-metri og viste verdier på nivå med prøvene tatt etter Franklin-ekspedisjonen, 102,05 µg/g. Siden disse høye verdiene hadde akkumulert over noen få uker (mot Franklin-ekspedisjonens verdier som hadde bygd seg opp etter år) betyr dette at det faktisk forelå akutt blyforgiftning og det er naturlig å anse dette som dødsårsaken i alle fall hos denne forulykkede. Det er også interessant å se at Matillas og Andersen (som overvintret på Gråhuken) levde til ut i april selv med vesentlig magrere

Prøvetakning av bein i to-manns grava. Legg merke til den glatte overflaten uten tegn til at det har vært blødning under beinhinnen. (Foto: Karl Emil Rikardsen).

kost, men uten bly. Loddesømmen inneholdt 40 % bly, 60 % tinn.

Vi mener å ha utelukket skjørbuk som dødsårsak i alle fall på de tidlig døde. Dyrkning på *Cl. botulinum* var mislykket pga. overvekst av andre (naturlig forekommende) bakterier. Tuberkulose var i utgangspunktet usannsynlig, men siden vi ikke fikk tilgang til å inspisere hele skjelett var det ikke mulig å gå videre med en slik hypotese.

Litteratur

Beattie O, Geiger J. 2004. Frozen in Time. The fate of the Franklin expedition. Bloomsbury.

Envall A. 1874. Rapport til Kungl. Sundhetskollegium öfver hygienen och sjukvården under den svenska polarekspeditionen 1872-1873. Svenska läkare-sälskapets nye handlingar; serie II: 87-122.

Kjær,K-G, Aasebø, U., Hultgreen, T. 2010. The tragedy at Kapp Thordsen, Spitsbergen, 1872–1873. Could lead poisoning have been the cause? Polar Record ,46: 200-209.

Aasebø U, Kjær KG. 2009. Lead poissoning as possible cause of deaths at the Swedish House at Kapp Thordsen, Spitsbergen, winter 1872-3. British Medical Journal; 339: 1-4.

Disse døde i Svenskhuset vinteren og våren 1873.

Albrigtsen, Didrik Carl, 26 år, fra Eidkjosen på Kvaløysletta ved Tromsø. Han ble alvorlig syk 22. februar og døde 13. mars.

Aronsen, Ulrik 26 år, fra gården Einemoen på Espenes i Dyrøy kommune. Han var sannsynligvis den siste som døde i Svenskhuset, en gang i midten av juni.

Hansen, Hans Peder 20 år, fra Middagsnes i Balsfjord. Vi vet ikke når tid Hans Peder døde. Han levde fortsatt da dagboka ble avsluttet den 19. april 1873.

Hansen Morten Peder, 24 år, fra Karlsøy i Troms. Den siste linja i dagboka fra Svenskhuset lyder: Morten Hansen døde 19. April kl.6 om morgenen.

Henriksen, Henrik, 52 år, fra Hestnes i Balsfjord. Skipperne i Gråhuken hadde utpekt den erfarne fangstmannen som ekspedisjonsleder. Dessverre døde han allerede den 19. januar.

Israelsen, Jacob Olaus, 24 år, fra Meløyvågen i Nordland. Jacob Olaus ble alvorlig syk den 22. januar og døde den 2. mars.

Johannesen, Johan Christian, 19 år, fra Ørsnes i Balsfjord. Johan ble syk 3. januar og døde den 28. februar.

Jørgensen, Odin Martin, 26 år, opprinnelig fra Trondheim, men bodde i Tromsø. Odin Martin døde den 3. mars.

Jørgensen, Rasmus Lind, 22 år, fra Tromsø. Rasmus døde 31. mars 1873.

Larsen, Nils Christian, 23 år, fra Sæteren i Vistenfjorden på Helgeland. Han var den første som ble syk og døde den 21. februar etter å ha ligget syk i 82 dager.

Thommassen, Hans Niels, 19 år, fra Ørnes i Balsfjord døde den 27. mars 1873.

Larsen, Peder Johan, 23 år, fra gården Vollabakken i Balsfjord. Peder Johan døde 23. mars.

Lorentsen, Johan Martin, 19 år, fra Sortevik ved Kastneshamn i Dyrøy kommune i Troms. Johan Martin døde natt til 5. april.

Mathiesen, Isak Ebert Morten, 28 år, fra Tromsø. Isak døde den 16. mars.

Nilsen, Peder Andreas, 25 år, fra Seljelv i Balsfjord. Vi vet ikke når tid Peder Andreas døde. Han sluttet å føre dagbok den 19. april 1873.

Pedersen, Peder, 44 år, fra Ørnes i Balsfjord. Peder ble alvorlig syk 22. januar og døde den 10. mars. Peder var enkemann og etterlot seg en sønn på 16 år.

Pedersen, Tønnes Gabriel, 23 år, fra gården Tjørve på Vanse i Vest-Agder. Han var den første som døde i Svenskhuset etter 14 dages sykeleie, den 19. januar.

Polarskipet *Antarctic*s stolte historie (Del 2)

av Fred Goldberg

Fred Goldberg (f.1942) har doktorgrad i materialteknikk og har vært dosent ved Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm. Han har drevet omfattende polarhistorisk virksomhet både i Arktis og Antarktis og er mangeårlig sekretær i Svenska Polarklubben.

Under Otto Nordenskjölds ekspedisjon til Patagonia og Ildlandet i årene 1895-1897 ble interessen vekket for en Antarktisekspedisjon. På denne tid var Antarktis det siste uutforskede kontinentet, og på de internasjonale geografkongressene i 1895 og 1898 hadde man blitt enige om å samarbeide om utforskningen av kontinentet. Tyskland og England hadde bestemt seg for å sende ut ekspedisjoner i 1901 og 1902 til områder som lå sør for henholdsvis Afrika og Australia. Tyske Erich von Drygalski benyttet fartøyet *Gauss* året 1900, og den britiske ekspedisjonen med fartøyet *Southern Cross*, ble ledet av nordmannen Carsten Borchgrevink. Sistnevnte sies å ha vært den første til å sette sin fot på det antarktiske fastlandet utenom Halvøya. Dette innebar at det området som Otto Nordenskjöld var mest interessert i – nemlig området sør for Sør-Amerika, som kalles Graham Land – var "ledig" på dette tidspunktet og Otto Nordenskjöld fokuserte derfor på vitenskaplig utforsking av dette området. I 1899 hadde belgiske Adrien de Gerlache besøkt Den antarktiske halvøya med fartøyet *Belgica* og ble tvunget til en ufrivillig overvintring der. Det ble den første overvintringen i Antarktis.

Forberedelsene og avreisen fra Göteborg

I januar 1900 fremla geologen Otto Nordenskjöld (1869-1928) sine planer offentlig i et foredrag hos Svenska Sällskapet for Antropologi og Geografi (SSAG) og fikk straks deretter et første bidrag på 10 000 kr fra grossisthandleren August Röhss. Ekspedisjonen mottok penger fra et stort antall sponsorer samt mange gaver i form av naturalia fra ulike firmaer. Dette var likevel ikke tilstrekkelig for en ekspedisjon som skulle overvintre. Nordenskjöld søkte derfor statlige bidrag, men fikk til sin store forbauselse avslag. Vitenskapsakademiet, som var vurderingsinstans, hadde anbefalt avslag med begrunnelse om at Nordenskjöld var for uerfaren til å lede en ekspedisjon, hadde undervurdert kostnadene, samt at ekspedisjonen var for farlig. Vitenskapsakademiet hadde støttet Salomon. A. Andrées fatale ballongekspedisjon i 1897 og hadde formodentlig denne i fersk minne og var derfor ekstra forsiktig. Da avslaget kom hadde ekspedisjons-planene kommet så langt at fartøyet *Antarctic* var innkjøpt til en gunstig pris: 25.000 kr, fra Carlsberg-stiftelsen i København. Fartøyet ble buksert til Göteborg og gikk i dokk på Lindholmens Verft der den gjennomgikk en omfattende opprustning. Bl.a. fikk det en ny propellaksel. Verdens fremste ekspert på de aktuelle antarktiske farvannene, Carl Anton Larsen (1860-1924), ble engasjert som kaptein for ekspedisjonen. Den berømte ishavsskipperen og hvalfangstkapteinen hadde allerede gjennomført to turer til det aktuelle området på østsiden av Graham Land med hvalfangeren *Jason* fra1892 til 1894. For å kunne gjennomføre ekspedisjonen ble Nordenskjöld nødt til å satse familiens egne penger og i tillegg oppta et betydelig banklån.

Den innkjøpte tremastede barken var bygget i Drammen i 1871 for sel- og bottlenosefangst i Nordishavet. Den het opprinnelig *Cap Nor*, og var det samme fartøyet som Otto Nordenskjöld det foregående år (1900) hadde benyttet under utforskningen av Øst-Grønland på den såkalte Amdrup-ekspedisjonen. Derfor kjente han fartøyet godt. Fartøyet var utrustet med en dampmaskin på 60 hk fra Atlas diesel i Stockholm som kunne gi det en fart på 7 knop. Skroget var kraftig forsterket for å kunne gå i is og fartøyet hadde under tidligere ekspedisjoner måttet utstå harde sammenstøt med pakkisen i både Arktis og Antarktis.

Gjennomsnittsalderen på den vitenskaplige staben var bare 27,5 år. Kaptein C. A. Larsen hyrte inn mesteparten av besetningen i Norge. Dette var erfarne menn som hadde vært med på mange polarferder. De var også vant til hvalfangst som skulle bedrives i Antarktis for å bøte på ekspedisjonens dårlige økonomi. Datidens ansettelseskontrakt var meget krevende og hadde bl.a. følgende ordlyd:

Til den første planlagte overvintringsekspedisjonen i Antarktis fikk geologen, dosent **Otto Nordenskjöld** (1869-1928) med seg en rekke unge og kompetente vitenskapsmenn:

Marinzoolog, fil. dr **Axel Ohlin**, 1867-1903.
Meteorolog og fysiker, fil. lic. **Gösta Bodman**, 1875-1960.
Zoolog og fiskeekspert, fil. kand. **Karl Andreas Andersson**, 1875-1968.
Botaniker, fil. kand. **Carl Skottsberg**, 1880-1963.
Lege og bakteriolog **Erik Ekelöf**, 1875-1936.
Kartograf, løytnant **Samuel August Duse**, 1873-1933, som ble engasjert like før avreisen og sluttet seg til ekspedisjonen i Falmouth, England, da den siste lasten Cardiff-kull ble tatt ombord.
Geolog, fil. dr **Johan Gunnar Andersson**, 1874-1960, som sluttet seg til ekspedisjonen på Falklandsøyene i mars 1902, etter å ha gjennomført sin doktordisputas i Uppsala, og ledet deretter forskningsarbeidet om bord i fartøyet.

”Skulle under ekspeditionens gång något av manskapet visa et sådant uppförande å allmän ordning derav störs, kan på vilken plats som helst avmönstras og förlorar då sin hyra og får själv bekosta sin hemresa.” Det skulle senere vise seg at disse ansettelsesvilkårene ble noe endret.

I begynnelsen av oktober begynte ekspedisjonsdeltakerne å samles i Göteborg hvor de bodde på hotell ”Göta Källare”, som ble ekspedisjonens samlingsplass. Den 12. oktober forlot fartøyet Lindholmens Verft og ble fortøyd ved kai for å starte lastningen. På kvelden den 15. oktober var alt klart og det ble bestemt avgang neste morgen kl. 10, slik at deltakerne kunne være med sine familier en siste kveld.

Den 16. oktober var alt klart for avgang til tross for all akademisk motstand som

Den 14. oktober 1901 mønstret følgende besetning på i Gøteborg:

Kaptein **Carl Anton Larsen**, Sandefjord, f. 1860.
Førstestyrmann **F.L. Andreassen**, f. 1858 i Norge.
Annenstyrmann **H.J. Haslum**, f. 1856 i Norge.
Tredjestyrmann **Axel Reinholdz**, f. 1873 i Sverige.
Førstemaskinist **Anders Karlsen**, f. 1864 i Sverige.
Annenmaskinist **Georg Karlsen**, (sønn til førstemaskinisten), f. 1883 i Sverige.
Stewart **G.F. Schönbeck,** f. 1879 i Sverige.
Båtsmann **Anton Olsen Ula**, f. 1861 i Norge.
Smed **Ole Johnsen Bjørnerud**, f. 1868 i Norge.
Fangstmann **Ole Jonassen**, f. 1874 i Norge. Overvintrer på Snow Hill-øya.
Matros og fangstmann **Toralf Grunden**, f. 1874 i Norge. Overvintrer i Hoppets Vik/Hope Bay.
Matros **Ole Christian Wennersgaard**, f. 1881 i Norge og døde på Pauletøya den 7. juni 1903.
Matros **Gustaf Åkerlundh**, f. 1883 i Sverige. Overvintrer på Snow Hill-øya.
Kokk **Axel Andersson**, f. 1876 i Mariestad, Sverige. Overvintrer på Snow Hill-øya.
Fyrbøter **Carl Johanson**, f. 1879 i Sverige.
Fyrbøter **Wilhelm Holmberg**, f. 1875 i Sverige.
Matros **Jan Eggelin**, f. i Sverige. Avskjediget i Port Stanley 14. juli 1902.
Matros **Harald Eggelin**, (bror til Jan), f. i Sverige. Avskjediget 15. juli 1902.

Disse mønstret på senere:
Seilmaker **Ole Martin Olausen**, f. 1880 i Norge, mønstret på i Ushuaia.
Matros **Maurius Tofte**, f. 1852 i Norge, mønstret på 22. juli 1902 i Port Stanley.
Matros **Olaf P. Duus**, f. 1882 i Norge, mønstret på 22. juli 1902 i Port Stanley.
Matros **Franck Jenner**, f. 1880, britisk, mønstret på 24. juli 1902 i Port Stanley.
Matros **John Aitken**, f. 1880, på Falklandsøyene, mønstret på 24. juli 1902 i Port Stanley.

Antarctic *forlater Gøteborg den 16. oktober 1901.*

Nordenskjöld møtte. Først samlet den vitenskaplige staben og offiserene seg pliktskyldigst hos hoffotografen Aron Jonasson innen de bordet fartøyet. I ”Göteborgstidningen” kan man lese:

”En 5-600 personer hade mött upp på morgonen för att ta farväl av de käcke unge männen. Det karaktäristiska polarfartyget med det ovanligt starka skrovet och den präktiga höga barkriggen med utsiktstunnan på stormasten låg flaggsmyckat från för till akter, från reling till topp. I aktern svajade den tretungade svenska duken med KSSS (Kungliga Svenska Segelsällskapet) krönta märke i korset och på mesan-masten var Norges flagga hissad och från stortoppen svajade den stora Antarctic-märkta vimpeln.

Efter hand infinna sig anförvanter och vänner till expeditionens medlemmar. Dessa äro prydda med blommor på rockslagen samt se LL hurtiga och förhoppningsfulla ut. Chefen, docenten Nordenskjöld, bär Kungliga Svenska Segelsällskapets uniform. Hjärtliga handtryckningar växlas och resenärerna fotograferas i grupp. Fartygets befälhavare syns snart på kommandobryggan och bogserbåten har ångan uppe.

Längst framme i fören voro de kraftiga grönlandshundarna lägrade. I gunrummet låg en mängd blommor. Bland de vetenskapliga instrumenten, talrika fotograferingsapparater, porträtt av konungen och en oljemålning av Carl Wilhelmson.

På slaget kl 10 kastades trossen och fartyget gled långsamt ut från kajen. Re-

daktör Henrik Hedlund utbragte ett leve för den svenska sydpolarexpeditionen åtföljt av fyra hurra-rop. Nordenskjöld, som stod bredvid kaptenen på kommandobryggan omgiven av sin vetenskapliga stab, förde handen till mössan och utbringade ett LEVE FOSTERLANDET. Då vände sig kapten Larsen om och ropade med sin klara stämma PÅ GJENSYN".

Dagen etter anløp *Antarctic* Sandefjord, som var kaptein Larsens hjemby. Her ble utrustningen komplettert med fangstredskaper og ammunisjon og en 8 000 m lang loddline. Etter å ha tatt ombord all utrustning gikk ferden den 19. oktober 1901 videre mot Dover, som ble anløpt den 23. oktober. Etter å ha satt i land Nordenskjöld, som hadde noen viktige ærend i London, fortsatte *Antarctic* til Falmouth, der kull-forrådet skulle kompletteres med 125 tonn Cardiff-kull. Mens man lastet kullet kom også kartografen og løytnant ved Østersunds regiment Samuel August Duse om bord, nylig rekruttert til ekspedisjonen. Han skrev i sin dagbok: *"Antarctic allt annat än inbjudande. Smutsigt, skitigt, allt i oordning. Små illaluktande hytter. Undrar hur det ska bli? "*

Ekspedisjonen forlater Europa

Søndag den 27. oktober forlot *Antarctic* Europa. Et par dager senere hørtes annenstyrmann Haslums stemme rope *"Det brenner!"* . En tønne hadde slitt seg og knust en lanterne slik at oljen rant ut brennende over et 600 liters spritfat. Hadde ilden fått 3 minutter til på seg hadde all sprit, 1000 liter, samt en hel del oljefat gått i luften og fartøyet hadde vært umulig å redde. Seilmakeren hadde vært uforsiktig da han hengte opp en lanterne. Under slukkingen kom Bodman springende med sin vannkaraffel for å hjelpe til med slokkingen, men alt vannet havnet i stedet over hodet på seilmakeren, som på den måten ble ordentlig døpt.

Den 4. november ble unionsdagen med Norge feiret samtidig som man opplevde en kraftig sjøgang med rulling. Det gikk ikke bedre enn at hele matbordet gikk i dørken, og deretter fortsatte middagen med livlig samtale og spøk. Den dagen serverte man punch til kaffen.

Ekspedisjonen nærmet seg Kapp Verde-øyene den 14. november og kunne ved 13-tiden kaste anker i St Vincents havn. Her hadde ekspedisjonen mulighet til å fylle opp kull-lageret og skaffe seg friske grønnsaker og ferskvann. Vel i land var det postkontoret som gjaldt. Et fartøy skulle straks gå til Europa, så det var mulig å sende en første hilsen hjem til familien etter avreisen fra Europa.

Den 19. november nærmet ekspedisjonen seg ekvator og fysikeren Bodman noterte i sin dagbok: *"Läskedryckerna har en temperatur av +32,8 grader. Omöjligt skilja på toddy og grogg."* Havet var flatt og deltagerne søkte skygge bak seilene og tilbragte tiden med å lese og spille kort.

Otto Nordenskjöld skrev i sin bok "Antarctic – två år bland Sydpolens isar": *"Det är ju nästan självklart att en av de största festdagarna var den dag då vi passerade linjen nämligen den 23 november. För oss gällde det ju nu inträdet inom det halvklot, där vi skulle få vårt egentliga arbetsfält. Klockan två anlände till fartyget Kung Neptunus, klädd i oljekläder, med långt vitt skägg, krona på huvudet och treudden i handen och åtföljd av en glänsande stab vars dräkter visserligen mest utmärkte sig i negativ riktning, utan att dock fördenskull vara mindre lysande och präktiga. För övrigt var nästan alla ombord kostymerade och målade i de mest olika färger. Löjtnant Duse var barberare och försedd med kolossal rakkniv av trä, överdragen med stanniol. Ett i sänder leddes alla de offer fram, som ännu ej passerat linjen; en man stod beredd att tvåla in dem med en väldig borste, och sedan bar det plums ned i det stora zoologiska slamkaret, som var apterat med till dopfunt. När den ordinarie ceremonien var slut, blev det ett allmänt krig och det var ej många som undslapp att komma i karet, där stundom tre eller fyra personer samtidigt låg och plaskade. Mitt under leken kom en häftig regnskur, som dock föga störde glädjen, och i alla fall kunde ju icke vattnet göra oss någon stor skada, om man undantager, att det hindrade oss att få ett gott fotografi av det hela. Klockan fem följde en ståtlig middag, den finaste vi hittills haft ombord på Antarctic, med taffelmusik utförd av fonografen, och först sent på natten var festen slut."*

Overfarten til Buenos Aires ga ekspedisjonsdeltakerne mye hvile i det vindstille og varme været. Under seilasen gjennom den tropiske sonen døddе hundene en etter en, dels på grunn av hvalpesyke, men også pga vannskjøtsel da ingen av ekspedisjonsmedlemmene hadde erfaring med hundehold. Av de opprinnelig 14 hundene var det bare fire igjen ved ankomsten til Buenos Aires.

Ekspedisjonen ankommer Buenos Aires

Den 16. desember, på dagen to måneder etter avreisen fra Gøteborg, ankom ekspedisjonen Buenos Aires. På den tiden var Buenos Aires en blomstrende storby med store boulevarder og prangende bygninger, og i havnebassengene var det alltid en hektisk aktivitet. Den argentinske staten var svært interessert i å få med en argentiner på ekspedisjonen og tilbød som motytelse å utstyre ekspedisjonen med alt det kull som behøvdes, samt proviant. Dette var et tilbud som Otto Nordenskjöld ikke hadde råd til å takke nei til og den unge underoffiseren og kartografen José Maria Sobral sluttet seg til den vitenskaplige staben for å arbeide som meteorologiassistent for Gösta Bodman. På den tiden var det vanlig at ekspedisjoner av denne typen også hadde med seg en kunstner for å dokumentere ekspedisjonen med bilder og illustrasjoner. Otto Nordenskjöld hadde lovet den amerikanske kunstneren William Stokes, som hadde polarerfaring fra Grønland, å få bli med og han kom ombord i Buenos Aires med alt sitt utstyr.

Mot Falklandsøyene

Etter komplettering av utrustningen og proviantering dro ekspedisjonen den 21. desember av gårde mot Falklandsøyene for å skaffe nye hunder som erstatning for de som døde under overfarten fra Europa. På denne strekningen feiret de julaften i fint vær med sol og en svak bris. De ankom Port Stanley på nyttårsaften kl. 8 om morgenen og dagen ble brukt til

brevskriving. Otto Nordenskjöld skrev bl. a. et brev til kaptein Larsens kone Andrine:

"Medlemmar av Sydpolsexpeditionen glada att veta att vi få hava kapten Larsen till kamrat och kapten på fartyget under det kommande året, sända fru Larsen med familj våra bästa välgångsönskningar för samma år. Med tack för senast och med hopp att åter få träffas under följande år."

På Falklandsøyene fantes en spesiell fårehund som ikke var like kraftig som grønlandshundene, men som likevel kunne brukes. Det viste seg senere at disse to hunderasene ikke tålte hverandre og i flere tilfeller bet grønlandshundene i hjel fårehundene.

I Port Stanley klatret S.A. Duse opp i utkikkstønna for å fotografere havnen der skroget til det berømte fartøyet SS

Bildebrev innside: Otto Nordenskjöld og ekspedisjonsmedlemmene skriver nyttårshilsener til kaptein Larsens frue Andrine.

Great Britain lå igjen. Dette var det første propelldrevne jernfartøyet, bygget i 1843 for å krysse Atlanteren mellom Bristol og New York. Det ble nå benyttet bl.a. som lager. (SS *Great Britain* ble fraktet tilbake til Bristol, England i 1970 og er nå et berømt kulturminne der).

Mot Antarktis

Allerede på morgenen første nyttårsdag stevnet *Antarctic* ut fra Port Stanley, og møtte snart kraftige stormvinder. Innen ekspedisjonen satte kurs mot Antarktis skulle en del instrumenter kalibreres ved et nyoppført observatorium på Nyårsön. Rett før midnatt den 5. januar 1902 var de framme og Otto Nordenskjöld bega seg i land sammen med vitenskapsmennene, mens kaptein Larsen holdt fartøyet utenfor øya med dampmaskinen i gang. Da de kom i land viste det seg at observatoriet ennå ikke var ferdigbygget eller bemannet, så ferden gikk videre sørover uten at visse av instrumentene ble kalibret. Den 12. januar seiler *Antarctic* forbi Sør-Shetlandøyene og ned langs Gerlache-kanalen på vestsiden av Den antarktiske halvøya. Været var fint og alle var i full virksomhet med å skisse og fotografere landskapet. S.A. Duse arbeidet med kartografien siden de eksisterende kartene var ufullstendige eller feilaktige. K. A. Andersson og Axel Ohlin tok bunnprøver. Disse farvannene manglet ofte sjøkart, noe som gjorde situasjonen utfordrende for kaptein Larsen.

Axel Ohlin skrev i sin dagbok: *"Vi hålla SV till VSV kurs och går närmare Louis Philips Land för att se något genombrott mot öster. Större delen av eftermiddagen tillbragte jag hos kapten i tunnan och njöt av det storartade antarktiska fjordland-skapet som i den lugna klara sommarkvällen upprullar sig för våra blickar. Duse har fullt upp med pejlingar och mr Stokes springer som en yr höna mellan sitt staffli och kamera. Stokes blir arg om man tilltalar honom medan han målar".*

Den første landstigning i Antarktis ble gjort på Nelsonøya, og da viste det seg at K. A. Andersson hadde stjålet øsekaret til sine zoologiske innsamlinger. Derfor måtte Åkerlundh øse landgangsbåten med sin støvel.

Innen *Antarctic* seilte gjennom det som nå heter Antarctic-stredet for å komme inn i Weddellhavet satte de opp en signalmast på Astrolabeøya den 17. januar 1902 og la igjen en melding om hvor de hadde tenkt seg i tilfelle det skulle hende noe med ekspedisjonen. Ombord fantes det utrustning for å fremkalle og kopiere bilder og de kunne produsere sine egne postkort. Da de seilte gjennom Antarctic-stredet (mellom Halvøya og Joinvilleøya) oppkalt etter deres fartøy *Antarctic* fant de flere ukjente øyer. En av dem ble fotografert av Gösta Bodman og bildet prydet et postkort som han senere sendte hjem. Han skrev:

"Antarctic den 10 februari 1902. Liggande i en rätt kraftig storm, som fördröjer vår landsättning, sänder jag dig detta enastående vykort taget i Södra ishavet och föreställande en nyupptäckt ö. Börjar nu bli vana vid temp. här nere. Islandets imposanta skönhet obeskrivlig. Et dåligt isår, ej kommit särdeles långt söderut. Allt väl ombord. Hälsa släkt og vänner, Gösta."

Etter å ha blitt hindret av isen i å trenge så langt sørover som han ville, besluttet Nordenskjöld å sette opp vinterstasjonen på nordsiden av Snow Hill-øya inntil en isbre for derved å være sikret nok ferskvann.

Overvintrerne landsettes på Snow Hill-øya

Den 12. februar 1902 startet man å frakte i land et nedmontert prefabrikkert hus som bare var 4 x 6,3 m stort. Besetningens tømrere hjalp til med byggingen, men etter bare to dager kom isen glidende inn i bukta og *Antarctic* måtte i all hast gi seg i vei uten at mer enn halvparten av utrustningen var kommet i land. Ti dager

Kort laget ombord og sendt fra Gösta Bodman til hans søster Elsa med et foto av en ukjent øy i Antarctic-stredet på vei inn i Weddellhavet.

senere klarte fartøyet å ta seg tilbake og losse den resterende lasten innen det igjen i all hast samme dag måtte trekke seg ut pga is. De som ble igjen på Snow Hill var Otto Nordenskjöld, Gösta Bodman, Erik Ekelöf, Gustaf Åkerlundh, Ole Jonassen og José Sobral, som kom til å lære seg en type rustikk svensk etter inngående studier av et par årganger av vittighetsbladet *Söndagsnisse Strix.*

Sør-Atlanterens subantarktiske områder utforskes i løpet av vinteren

Fartøyet dro nå nordover for å tilbringe den kommende vinteren i Sør-Atlanteren for å gjennomføre oseanografiske og marinbiologiske studier under ledelse av K. A. Andersson. S.A. Duse skrev den 25. februar 1902 i sin dagbok: *" Vaknade vid en sjögång som var oerhörd. Vi hade vid 6-tiden varit nära döden. Tjockan är så stor att man knappast kan se framför bogen. Vi gingo mot ett väldigt isberg och först i sista sekunden lyckades vi med knapp nöd komma förbi. 22 m/s vind. Sjön blir våldsammare och våldsammare. Det är emellanåt som om bogen skulle försvinna i en avgrund då propellern piskar skummet högt över vågkammarna.*

26 februari. Vilken gräslig dag. Att under så många timmar blott vänta på ett avgörande och veta att det lika sannolikt är döden som räddning. Och vilken död. Kanske bli kastad iland för att frysa och svälta ihjäl om man inte har mod att jaga en kula genom skallen.

Jag glömmer aldrig i mitt liv det ögonblick, då jag i morse skulle upp på däck och möttes av kapten Larsen som säger att innan aftonen gäller det liv eller död och att vi sannolikt av stormen kommer att drivas mot land i lä. Vinden tjöt i tackel och tåg. Den ena brottsjön efter den andra störtade över däck, den nyaste valbåten bortsliten och babords relingsport utslagen. Vågorna gingo höga som berg – över ett 70 fots isberg slog de 20 fot över toppen. Den gamla skutan gick med babords reling under vattnet och suckade och knakade för varje ny brottsjö och varje orkanby. Jag gick ned och stängde in mig i min kajuta och bad till Gud om räddning. "

De seks overvintrerne på Snow Hill:Bak fra venstre: matros Ole Jonassen, lege Erik Ekelöf, kokk Gustaf Åkerlundh. Foran fra venstre: fysiker Gösta Bodman, ekspedisjonens leder Otto Nordenskjöld og argentineren, kartograf og fenrik José Sobral.

Heldigvis lyktes det med et nødrop for den dyktige kaptein Larsen med sin erfarne besetning å ta sig forbi Sør-Shetlandsøyene og å føre fartøyet ut av stormen, og de fortsatte nord til Ildlandet for et strandhugg i Ushuaia den 4. til 13. mars 1902 for å fylle opp kull-forrådet og gjøre diverse vedlikeholdsarbeid på riggen mm. Ferden fortsatte deretter mot Falklandsøyene og Sør-Georgia, hvor de gjennom vinteren foretok geologiske og biologiske studier på land og oseanografiske studier ledet av K. A. Andersson mellom Sør-Amerika og Sør-Georgia.

Den 23. mars 1902 ankom *Antarctic* igjen Port Stanley. Her fikk besetningen litt hvile og det ble tatt ombord ferskvann og andre nødvendigheter. Her kom geologen Johan Gunnar Andersson ombord. Han hadde først villet bli ferdig med sin doktorsdisputas før han sluttet seg til ekspedisjonen og han ble nå ekspedisjonens leder under Otto Nordenskjölds fravær. Han ble senere kalt Kina-Gunnar

etter sine forsknings-ekspedisjoner i Kina for å lete etter verdens eldste menneske (Peking-mannen).

Den 11. april 1902 fortsatte ferden til Sør-Georgia. Shag Rock rett vest for Sør-Georgia ble observert den 17. april og den 24. april kunne de gå i land i Cumberland Bay. Her fant J. G. Andersson og Carl Skottsberg jomfruelig mark å arbeide på, da ingen hadde tidligere undersøkt floraen og faunaen i området. Her møtte forskerne et vilt og fascinerende landskap med høye snøkledde fjell og store isbreer. Dyrelivet var meget rikt med bl.a. pelsseler, elefantseler, kongepingviner og albatrosser av ulike arter.

I en av buktene fant man noen graver og gamle jerngryter for koking av spekk som en selfangstekspedisjon hadde etterlatt på 1820-tallet. Denne bukta fikk navnet Grytviken og kom et par år senere til å bli stedet for en av de viktigste hvalfangststasjonene på Sør-Georgia som ble etablert av kaptein Larsen og hans argentinske hvalfangstselskap Compania Argentina de Pesca (CAP).

Arbeidet på Sør-Georgia ble avsluttet den 15. juni 1902, og ferden fortsatte igjen mot Falklandsøyene, med oseanografiske undersøkelser underveis. Det ble tatt vann- og bunnprøver og temperaturmålinger. Været var meget variabelt med mye regnbyger og storm. En av ekspedisjonens viktigste oppdagelser var det kaldeste kjente dyphavsbassenget med en vanntemperatur på minus 1,65 °C. Den 4. juli seilte *Antarctic* inn til havnen i Port Stanley for å få ombord nye forsyninger. Kaptein Larsen var ikke fornøyd med matrosene og brødrene Eggelin som var respektløse og intrigeskapende og de ble derfor avskjediget og satt i land med opparbeidet lønn. Hjemreisen måtte de ordne selv i henhold til datidens ansettelsesregler.

Frem til avreisen 6. september 1902 bedrev forskerne geologiske og botaniske studier på Falklandsøyene og så ble kursen satt mot Ushuaia ved Beagle-kanalen på Ildlandet. Dit ankom ekspedisjonen 15. september. Igjen ble det proviantert og gjennomført vedlikeholdsarbeider. Fartøyet pendlet da mellom Ushuaia og Harberton Ranch ca 60 km lenger sør. Der bodde familien Bridges, som var til stor hjelp for ekspedisjonsmedlemmene og som hjalp til med å rekruttere fire Ona-indianere til å bære utrustning for J. G. Andersson på en ekspedisjon opp til sjøen Lago Fagnano på den andre siden av fjellkjeden nord for Ushuaia, som ikke hadde vært utforsket tidligere. Da avmarsjen skulle skje ville mennene ha med sine koner. J. G. Andersson ble litt overrumplet av dette kravet, men syntes at det kanskje var best å gå med på dette. Det viste seg senere å være en klok beslutning, siden det var fruene som skulle bære det meste.

Før *Antarctic* forlot Harberton hadde besetningen en siste mulighet til å sende hjem jule- og nyttårshilsener. Kaptein Larsen sendte en nyttårshilsen til Otto Nordenskjölds mor med teksten: *"Jeg ønsker dem en glad og velsignet julefest samt et godt nyt år og med håb om at det skal bringe deres søn tilbage til hjemmet. Deres C A Larsen."*

Familien Bridges etterkommere bor fortsatt i Harberton og driver ranchen og har bl. a. et meget fint hvalmuseum og laboratorium for forskere.

Tilbake til Antarktis og Snow Hill

På våren (på den sørlige halvkule) 1902-03 var *Antarctic* igjen på vei sørover for å utforske kystene på vestsiden av Den antarktiske halvøya og øyene i området. Etter en måneds arbeid var det på høy tid å hente overvintrerne, men da møtte fartøyet uvanlig mye is. Flere framstøt var mislykket og til slutt tilbød J. G. Andersson, S. A. Duse og matrosen Toralf Grunden å bli satt i land i en navnløs bukt (senere Hoppets vik / Hope Bay) på Den antarktiske halvøyas nordspiss. Dette skjedde den 29. desember 1902. Derfra skulle de forsøke å ta seg frem til Snow Hill-øya på ski for å hente de seks ekspedisjonsdeltagerne med Otto Nordenskjöld i spissen. Etter et par dagers marsj ble de stoppet av åpent vann og måtte vende tilbake til fartøyet. Ved tilbakekomsten til landingsplassen viste det seg at fartøyet hadde gitt seg i vei og de kunne ikke gjøre annet enn å vente på å bli hentet.

Den 12. februar mente J. G. Andersson at det nå var på høy tid å forberede seg på en overvintring. De tre bygget en steinhytte og begynte å klubbe så mange pingviner de klarte for å kunne legge opp et vinterforråd.

Etter at de tre ble satt i land i Hoppets vik gjorde kaptein Larsen et nytt forsøk på å komme nærmere Snow Hill. Han seilte østover rundt Dundee- og Joinville-øyene. Den 18. desember 1902 kom *Antarctic* inn i et isfelt og krysset fram og tilbake mellom store isfjell. Fartøyet hadde østlig kurs mot Joinville-øya og den 19. desember ble isen så tett at de måtte stoppe og fortøye ved et stort isflak. Fortøyd ved iskanten drev fartøyet deretter fram og tilbake med strømmen.

Det stolte polarfartøyets forlis i Weddell-havet

Carl Skottsberg beskrev forliset:

"Den 9 januari kom vinden med en frisk syd och när isen började skruva fick vi en liten förkänning om vad som komma skulle. Så blev det lugnt ett tag, lugnet före stormen, en snöstorm som klädde skutan vit och isade ner den. Och så gick isen till attack och tog ett våldsamt famntag och hon skalv somm ett asplöv och akterskeppet pressades rätt upp i vädret. Så blev hon liggande när kvällen kom och larmet tystnade. Ett brak som om hon smulades sönder. Dena ena skrällen värre än den andra och hon kastades över åt styrbord. Mett ett språng var jag upp på durken, Tog på koftan och rusade upp på däck. Andrestyrman (Haslum) kom springande och ropade: SKUTEN ÄR KNUST OG VANNET STÅR SOM EN FOSS I MASKIN". Först nu fick vi klart för oss vad som hänt. Aktern stod på den under vattnet framskjutande isfoten av ett väldigt isflak. Hon låg fast som i ett skruvstäd. Rodret och akterstäven var knäckta, propelleraxeln en smula krökt och inne måste det finnas än värre skavank som var omöjlig att se. Den ena råken slogs efter den andra. Nu eller aldrig. Vi kastade loss från det flak vi låg förtöjd vid och satte segel. Hon var sannerligen ingen snabbseglare men nu tycktes hon flyga fram. Hade inte strömmen pressat ner henne mot de hotande isfjell, så kanske...Klart i maskin och därmed var hennes öde beseglat. Skakningen blev

stark, sex pumpar spydde floder av vatten men kampen var hopplös. Vi gjorde fast i ett väldigt isflak och lossning började. Vi följde hennes dödskamp från iskanten. Än höll hon sig flytande ett par timmar innan hon med flygande fanor försvann i djupet. Klingande spel brukar det ju heta och med ett rasslande ljud störtade vatten och is in över relingen. Den musiken glömmer vi aldrig. Där stod vi nu och var i det ögonblicket 10 svenska mil från huvudstationen på Snow Hill och nära 7 mil från en liten klippö, Pauletön - den enda plats där vi kunde tänka oss att bärga livet över vintern."

I loggboken beskrives forliset på følgende måte:"Torsdag den 12/2. Winden NW a Westlig laber med klar Luft. Kl 2 ½ Morgen tilsattes begge Mærseil. Fokken samt undersneiseil for derved at manøvrere fartøiet klar af et stort Isfjeld hvorimod Skibet førtes af en stærk strøm. Dette vilde dog ikke lykkes og maskinen sattes dermed i gang sagte forover og dette reddede Situationen. Isen havde nu slaaet fra hverandre hvorved en stor slakke av Klarvande var fremkommet gaaende i NV a Vestlig retning. I denne fortsattes at gaa for maskinen som nu øgedes til fuld fart og samtidig settende 6 Pumper i gang nemlig Maskin og Dunke Pumpen begge midskibspumper drevne med Stim samt to reservepumper arbeidet Ombord nedsat i storlugen men uagtet dette øgede vandet i Rummet.

Besluttede nu at forsere saa langt man i klarvande kan komme frem og da lande Proviant og Klæder paa Isen. 7 ½ Morgen var vi ved enden af Klaren hvor Fartøiet blev fortøiet med Trosser agter og for til et stort og solid Isflak og kastede paa Isen Proviandt Klæder og Materialer samt 2 Baade og prammen. Klok 8 var alt paa Isen og da stod vandet under tyskendækket. Alle mand 20 i tallet forlod da Antarctic og fra Isen kastede løs fortøiningene samt halede Skibet lengere væk fra pladsen for at sikre os for mulig brækning af Isen under Skibets synken.

Klok 12 ¾ EM sank hun for bestandig. Teltet var imidlertid opsat af to reddete Bramseil og Besetningen plaseret i dette da det er for sent paa Dagen at begynde vandringen mod Land. Øen Paulet i N t W ca 20' af gjisset."

Antarctic *synker den 12. februar 1903.*

Epilog

Nå, i slutten av februar 1903 var situasjonen ytterst prekær. Seks mann ventet på å bli hentet på Snow Hill-øya, tre mann befant seg i Hoppets vik med tre ukers proviant og et tomannstelt og på Pauletøya befant det seg 20 mann med en del utrustning, bl. a. seilduk, som ble anvendt som telt. Hell i uhellet var at på Pauletøya fantes det et lett tilgjenglig vulkankrater, hvor det var rikelig med ferskvann i bunnen, og terrenget besto utelukkende av flate heller som var velegnet til å bygge et avlangt hus av. Både her og i Hoppets vik klarte alle, med ett unntak, seg gjennom vinteren under vanskelige forhold og dårlig med mat. Besetningsmannen Ole Wennersgaard døde under overvintringen den 7. juni p.g.a. av en medfødt hjertefeil og lungebetennelse. Han ble begravet under en steinrøys et par hundre meter fra "huset".

På Snow Hill konstaterte man bittert at

Teltet som ble satt opp på isen da Antarctic *forliste.*

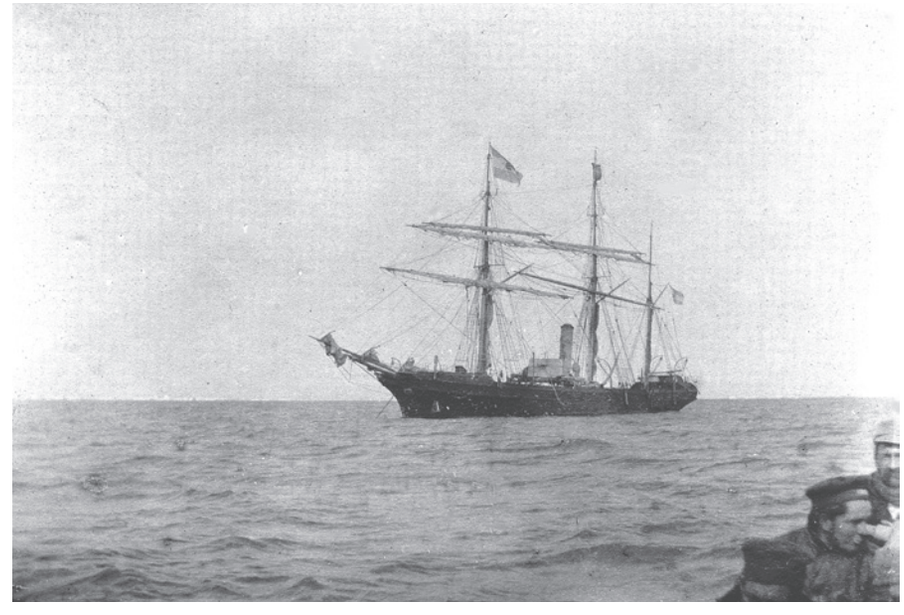
noe utrivelig hadde hent (understatement !), siden fartøyet ikke hadde kommet tilbake. Det som bekymret mest var at de ikke visste om fartøyet hadde forlist året før og i så fall at besetningen derved ikke hadde kunnet informere omverdenen om hvor ekspedisjonen hadde etablert sin basestasjon. Det var bare for Nordenskjöld å foreta en nøyaktig inventering av matforrådet og legge opp en slankemeny som skulle holde et år til med tilskudd av råvarer på stedet som pingvin- og selkjøtt. Kullet tok også slutt og ble erstattet med selspekk.

Utpå våren dro de tre tapre mennene J.G. Andersson, S.A. Duse og T. Grunden fra sin steinhytte for å forsøke å ta seg ned til Snow Hill innen isen brøt opp. Vandringen var meget strabasiøs med tidvis 0,5 m vann på isen. Ved en ren tilfeldighet støttet gruppen på Otto Nordenskjöld og Ole Jonassen, som er ute på en sledetur rundt Vega-øya. De tre tapre mennene ble ført så raskt som mulig til Snow Hill og ankom dit den 16. oktober 1903, på dagen to år etter at ekspedisjonen forlot Sverige. Kvelden ble feiret med en nystekt keiserpingvin som hadde åpenbart seg foran huset noen dager tidligere.

Den 31. oktober 1903 forlot kaptein Larsen Pauletøya sammen med fem kamerater i en av livbåtene med kurs mot Hoppets vik (som J.G. Andersson hadde døpt overvintringsplassen). De delvis seilte og delvis rodde. De ble overrasket av en storm som tvang dem å dra opp båten på et isflak i et døgn. Til slutt klarte de å komme fram til Hoppets vik hvor de fant en forlatt hytte med en tavle som hadde inskripsjonen *"J. G. Andersson,*

De tre fra Hoppets vik ved ankomsten til Snow Hill den 16. oktober 1903. J.G. Andersson, Toralf Grunden og S A Duse.

Den argentinske korvetten Uruguay *redder* Antarctic*s skipbrudne besetning på Paulet-øya den 10. november 1903.*

Duse og Grunden har här övervintrat fra den 11 mars til den 29 september 1903", samt en flaske som inneholdt et skriv og en kartrute. Etter et par dagers venting mens stormene raste, kunne de dra tilbake mot Snow Hill-øya. Den 7. november var det pent og rolig vær og de seks rodde intensivt sørover i 22 timer i strekk, men ved Cockburn-øya lå det fast is og de måtte dra opp båten og slå leir for natten. Deretter fortsatte de til fots den 20 km lange veien fram til huset. Kaptein Larsen ble først oppdaget av Gösta Bodman som ropte "Larsen, Larsen". De andre trodde Bodman var blitt sprø men oppdaget snart hva som hadde hent. Dagen var den 8. november. Tidligere samme dag hadde den argentinske korvetten *Uruguay* ankommet for å unnsette ekspedisjonen, og alle var i fullt arbeid med å pakke sammen og begi seg ut til fartøyet.

Den 8. november har gått over i historien som en meget merkelig dag, da redningsekspedisjonen støtte på både Nordenskjöld og hans kamerater og på kaptein Larsen, som kunne meddele at alle utenom én mann var i god behold. Tidlig på morgenen den 10. november kunne *Uruguay* hente *Antarctic*s øvrige 13 besetningsmedlemmer på Pauletøya og starte tilbaketuren til Buenos Aires.

Norske fangstmenns overvintringer del 10: 1946-73

Av Odd Lønø

Lønø døde i 2007 og etterlot dette manuskriptet som er bearbeidet og komplettert av Ian Gjertz. Året 1973 markerer slutten på den tradisjonelle fangsten fordi isbjørnen da ble totalfredet.

Innledning

Serien om norske fangstmenns overvintringer begynte i Polarboken 1971-1972. Serien fortsatte i de to neste Polarbøkene. Del fire kom i Polarboken 1993-1994 og de øvrige kom fortløpende etter. Niende delen, i Polarboken 2005 -2006, beskrev fangstperioden frem til evakueringen av Svalbard i 1941. Tiende og siste del gjelder perioden etter krigen og frem til isbjørnfredningen i 1973.

I fangstperioden etter krigen overvintret Odd Lønø selv fire ganger på fangst. Det er naturlig i denne artikkelsen å gi prioritet til hans egne beretninger fra disse årene. De vil på mange måter være representative for fangsten i perioden, og da spesielt isbjørnfangsten i Sørøst-Svalbard.

Lesere som ikke er godt kjent med fangsten på Svalbard vil muligens stusse over de store forskjellene i fangstresultat mellom de ulike delene av øygruppen. Isbjørnen lever i nær tilknytning til drivisen. Områder der drivisen kommer nært land var derfor regnet som gode fangstområder for bjørn. Dette gjaldt særlig fangstområdene ved Sørkapp, Hopen, Tjuvfjorden og Halvmåneøya, men også Hornsund. I disse områdene var det derimot mindre rev. De beste terrengene for rev fantes i nær tilknytning til de store fuglefjellene langs Nord- og Vest-Spitsbergen, og i de store dalene langs Isfjorden der det er godt med rein og dermed åtsler.

Russekeila , Isfjorden 1945-46

Hagbart Hermansen og kone.
Fangst: 5 bjørn, 26 hvitrev.
Kilde: Sysselmannen.

Hyttevika (også kalt Tunheim og Dunøyane), Hornsund 1946-47

Sommeren 1946 rustet skipper Petter Sørensen ut de to tromsøkarene Håkon Karlsen og Ernst Hansen til en overvintring. De skulle bruke Sørensens hytte Tunheim, som lå rett øst for Dunøyane. De to var kjent for å være glad i det sterke, men jobbet godt når de var edru. De hadde begge overvintret tidligere.

Krigen var nettopp slutt og det var vanskelig med alt. Nok proviant og utstyr fikk de likevel tak i. For å få materialet til å reparere hytta gikk Sørensen med fartøyet sitt *Aktiv* til Bjørnøya. Her rev han ned et hus han hadde kjøpt. Før de kom til Bjørnøya forteller Sørensen: «*Karlsen var kokk og kokte middag før vi kom til Bjørnøya, men hadde tatt feil av eddik og hadde isteden denaturert sprit i suppa. Det var jo deres ønskedrikk. Så vi andre sløyfet suppa».*

Etter å ha reparert hytta og satt i land overvintrerne gikk *Aktiv* tilbake til fastlandet.

Neste år kom Sørensen for å hente dem. De to hadde klart seg bra. Sørensen forteller: *«Da vi kom til stasjonen, kom overvintrerne som var ute med dorryen og hadde skutt noen snadd. De bad oss jo velkomne, og det første de spurte etter var medisinkisten. For den de hadde var tom for alt. De så ut til å være i god form. Etterpå spurte de meg hvor mye dunder jeg hadde med. Jeg sa jeg hadde en hel kanne. Den fikk de i land».*

Etter dette gikk Sørensen til Bellsund og videre til Forlandet for å gjøre fangst, før de tok overvintrerne ombord. Sørensen forteller: «*Vi kom omsider til stasjonen på Tunheim. Vi så ingen ting til overvintrerne, de sov rusen ut-----. Da de ble litt mer våkne, tok jeg vekk dunderen. De ble da helt hysteriske og ville ha mer. De fikk nå bare små mengder så de kunne rette på tømmermennene»*. Turen til fastlandet gikk bra.

Fangst: 12 bjørn,10 hvitrev, 5 blårev, noen snadd og en del dun.
Kilde: Sørensen, Petter: En fiskeskippers opplevelser. Dagbok privat eie; Ernst Hansen pers. medd.

Calypsobyen, Bellsund 1946-47

Ole Iver Blomli og Harald Wallum, som begge kom hjem til Tromsø etter å ha vært i England under krigen, lengtet etter det frie livet på Svalbard. De bestemte seg for å overvintre og utnytte fangstfeltet i Recherchefjorden. Calypsobyen var nærmest blitt et hjem for Blomli.

De to erfarne fangerne, som begge hadde vintret her flere vintre tidligere, brukte ikke lang tid for å sette huset i Calypsobyen og fangstfeltet i stand. Vinteren forløp meget bra.

Fangst: 1 bjørn, 60 hvitrev.
Kilde: Sysselmannen.

Kapp Wijk, Isfjorden 1946-47

Som så mange av fangerne som ble evakuert til England høsten 1941, ville Arthur Oxaas igjen forsøke seg som fangstmann. Sommeren 1946 reiste han derfor opp til sitt hus på Kapp Wijk. Men der manglet det litt av alt for at det skulle bli som tidligere. Med seg hadde han Nils Pedersen som fangstkamerat. Oxaas hadde ikke vært lenge ved hytta før han tok en tur ned til Tromsø for å gjøre de nødvendige innkjøp. Det gikk greit og han og hans kone Anna reiste nordover ganske snart. Pedersen hadde benyttet tiden godt og fått gjort det meste. I september var alt i orden igjen. Men Oxaas klaget over at det var lite å se til dyrelivet som han hadde ventet skulle være mye av etter krigsårene hvor ingen fangstmann hadde vintret.

Dette var siste overvintring for Oxaas og hans kone. De sluttet av fangsten i slutten av mars, og Pedersen tok seg arbeid ved gruven i Longyearbyen. Oxaas besluttet å avvikle fangstlivet på grunn

av høy alder. I juni dro han og hans kone til Longyearbyen, sysselmannsskøyta fraktet dem over. Anna reiste til Tromsø, men Oxaas ble igjen og gjorde en del penger på å samle drivtømmer og frakte det til Longyearbyen. I slutten av august reiste han også til Tromsø. Hans tid som fangstmann var slutt.

Pedersen tok i februar en tur inn til russerne i Pyramiden. Her fikk han en overdådig mottagelse – et rent eventyr opplevde han.

Fangst: 1 bjørn, 1 rein (ulovlig), 49 hvitrev. Annen fangst ikke gitt. Oxaas oppgir i sin bok at han vintret 30 år. På disse år hadde han skutt 373 isbjørn og tatt 1889 rev.
Kilde: Sysselmannen; Arthur Oxaas pers. medd.; Oxaas, Arthur 1955: Svalbard var min verden. H. Aschehoug & Co.

P.S. Sommeren 1948 da Lønø var i Tromsø traff han Arthur og Anna Oxaas i Telegrafbukta. Han spurte da om de ikke lengtet nordover igjen. Men nei, sa de begge, de var blitt for gamle for det livet.

Sassen (Fredheim), Tempelfjorden 1946-47

Her vintret Hilmar Nøis og Adolf Lorentsen.
Fangst: 2 bjørn og 73 rev.
Kilde: Sysselmannen.

Gråhuken, Nord-Spitsbergen 1946-47

Johannes Kaps Nøis, Bjarne Isaksen og Rolf Rødberg.
Fangst: 19 bjørn, 120 rev.
Kilde: Sysselmannen.

Selvågen (Dawespynten), Prins Karls Forland 1946-47

Sommeren 1946 traff Ada Solvang ekteparet Normann og Gudrun Andersen i Tromsø. De rustet seg ut for en vinter på fangst på Nordaust-Grønland. De hadde da ennå ikke solgt hyttene de hadde på Forlandet. Ada benyttet med en gang anledningen og kjøpte hyttene, for hun var lei av sivilisasjonen. Wilhelm Hågstad, hennes samboer, var enig i dette kjøpet. Dermed ble de enige om å overvintre og drive fangst på Forlandet. Faren til Ada var også interessert, men han kunne ikke dra vekk om vinteren da han måtte passe på sitt småbruk i Balsfjorden. Han kom tidlig opp om våren og tok del i sommerfangsten.

Ada og Wilhelm reiste med kullbåt til Longyearbyen og derfra ble de satt ut til Selvågen på Forlandet med en motorbåt. Hyttene var selvfølgelig medtatt, men de hadde tatt med seg materialer til å reparere dem med. En av hyttene var blåst bort, bare gulvet og en liten ovn stod igjen. I fjæra fant de rekved til å bygge den opp igjen. Det var meget godt tømmer, tilsaget av samme dimensjon. De laftet den.

De var noe forsiktig da de lette i fjæra for det var mange miner og sprenglegemer som var drevet i land under krigen. Sommeren etter kom det fagfolk fra marinen og uskadeliggjorde disse.

Vinteren forløp med å røkte fellene, og det ble en del rev – bare hvite. Ada fortalte at hun i mørketiden og lagelig vind bare kunne stå på skiene, bre ut reinskinnjakken og seile av gårde. Men sent på våren kunne det være langt vanskeligere. Hun forteller om en tur i vannflommen sent om våren. Om vinteren frøs det alltid en solid landkall langs fjæra. Den ble etter hvert tre til fire meter høy der sjøen stod på, og den var full av sand og småstein. Det går et dalføre fra Selvågen og sørover til Kaldneset hvor det var bistasjon. Der var det lett å gå. Ada forteller om en tur: «*Jeg glemmer aldri vannflommen sent på våren. En gang jeg skulle gå fra vestsiden til hovedstasjonen for å hente noe proviant. Det var ingen problemer på veien dit, men det var vanskelig å komme seg tilbake. Da hadde vannet gravet opptil to meter, smale, dype groper i snøen, men jeg kom da over med skiene på. Det verste var da jeg kom nær bistasjonen. Da måtte jeg balansere med skiene på de underlige rundingene som vannet hadde dannet i snøen og isen. Jeg fortalte hvordan det var, men Wilhelm ville prøve likevel. Etter en time eller to kom han tilbake gjennomvåt fra føttene til halsen*». Dagen etter rodde de nordover. De opplevde da at smeltevannet fosset utover landkallen hele veien. De hørte fosseduren på lang avstand.

Da de på vårparten ville samle all fangsten på hovedstasjonene brukte de robåten da det var isfritt. Underveis tok de seg en rast i land for å spise og hvile. Mens de holdt på å lage bål for å koke kaffe, oppdaget de at båten drev fra land. Wilhelm reagerte spontant og løp ned i fjæra. Ved å ta et raskt blikk på rekveden som lå der, valgte han ut en stor tømmerstokk og noe som han kunne bruke som åre. Etter å ha fått tømmerstokken på vannet satte han seg skrevs over den og padlet det han orket mot båten. Dessverre drev båten hurtigere enn han padlet. Han måtte snu for å berge seg. Det var et dristig, men fåfengt forsøk. Ada tok i mot ham i fjæra, og de satte i gang å tørke klær, De mistet båten og 36 reveskinn.

Med en gang ærfuglen gikk på land, begynte sommerfangsten etter egg, dun og kobbe. Denne fangsten ga en god inntekt. Landkallen innenfor Forlandsøyane, hvor sommerfangsten ble drevet, var ikke så høy som de fleste andre steder. De hugget åpninger i den så de kunne få båten opp og ned.

Om våren kom far til Ada på besøk. De drev en del jakt på snadd, egg og dun. Wilhelm hadde tatt seg jobb i Ny-Ålesund.

Fangst: 59 hvitrev (36 gikk tapt), 1 bjørn, egg, dun og snadd.
Kilder: Ada Solvang, pers. medd.; Peder Åsmund Pedersen, pers. medd.; Sysselmannen.

Ny-London, Kongsfjorden 1946-47

Hagbart Hermansen og Nils Evjen.
Fangst: dårlig.
Kilde: Sysselmannen.

Tjuvfjorden (Andréetangen) og Kvalpynten (Svarttangen), Edgeøya 1946-47

Henry Rudi (57), som under krigen hadde vært på Grønland, lengtet etter å komme på fangst igjen. Over et år i Tromsø var nok for ham. På hans mange besøk i Ølhallen vinteren og våren 1946 hadde han truffet Bjarne Jacobsen, (Bjarne Skipper),

Sigmund Snarby og Thorleif Kristensen som ble enige om å vintre på Edgeøya. Her mente de det måtte være muligheter etter at viltet hadde fått være i fred under krigen. De ble enige om samfangst og å fordele seg på to fangstterreng.

Den 28. juli reiste de fra Tromsø med *Bøtind*. Turen gikk først til Hopen hvor de hadde fått lovnad på noen hunder. Disse, i tillegg til de hundene de hadde klart å samle sammen i Tromsø, ble til to spann.

Tjuvfjorden

Etter Hopen gikk turen til Tjuvfjorden. Rudi og Jacobsen hadde bestemt seg for å sette opp en ny hytte her på Andréetangen. Det er rett inn for Zieglerøyane. Her losset de i land materialene. Det var ingen hytte her fra tidligere. I ukene som kom var de opptatt med å sette opp hytta og bygge ut terrenget med selvskudd og revefeller. Det ble liten tid til fangst på snadd og kobbe. For å skaffe hundemat satte de ut et snøre fra stranda foran hytta, for å fiske håkjerring. Hundene måtte derfor leve på håkjerringkjøtt utover høsten. Dette kjøttet må kokes ellers går hundene og sjangler etter å ha spist det råtten.

Ut i september krøp noen hvalrosser på land på en liten sandodde i sundet mellom de to første øyene. De skjøt tre stykker, den ene i vannet, og det ble masser av kjøtt.

Ut for dalen på vestsiden av Negerpynten sto det fremdeles en hytte. Den hadde vært benyttet av Beisaren i 1906-07 og av Alfred Svendsen i 1929-30. Den brukte de til bistasjon. Etter alle disse årene var den i en meget dårlig forfatning. De reparerte den med de få materialene de hadde. Rudi forteller om et besøk der om høsten da han opplevde en frisk vind der: «*Den arme hytta skreik og bar seg, og fokket stod tvers gjennom veggene. Det hylte og slo mot den, et voldsverk av en storm ville gjøre reint bord her. Det ble kalde døgn. Å legge i ovnen kunne det ikke være tale om*». De brukte hytta bare noen få ganger om høsten, og i mørketiden ble den ikke brukt.

Knut Bjåen utenfor bistasjonen til Rudi og Jacobsen ved vestre utløp av Negerdalen den 29. april, samme dagen som han fant hunden Wulf (se teksten om Halvmåneøya). Vi ser stokkene av rekved som Rudi støttet hytta opp med for at den ikke skulle sige sammen. Da Odd Lønø var der i 1992 var den seget helt sammen.

Henry Rudi fotografert i 1939. (Foto: Norsk Polarinstitutt).

Knut Bjåen og jeg kom fra Halvmåneøya i alt fire ganger og besøkte dem. Jeg var den første som besøkte dem den 17. februar i forbindelse med den alvorlige skyteulykken vi hadde hatt. Jeg lå over til neste dag. Etter at vi hadde spist om kvelden tok Rudi fram strikketøyet og strikket på en vott. Han kunne den kunsten, han hadde strikket luen sin og alle strømpene. Vi byttet lesestoff med dem. Det hadde de mye av, for om høsten hadde en skute vært innom med blader og bøker som var samlet sammen i Tromsø.

De kjederøkte og siden august hadde de røkt mer enn 10.000 sigaretter (Blue Master). Og så kjededrakk de kaffe.

Kvalpynten

Etter å ha losset alt som skulle til Andréetangen gikk «*Bøtind*» straks videre til Kvalpynten og satte i land Snarby og Kristensen. De hadde satset på at hytta der var brukbar, og hadde tatt med lite materialer dit. Det var avtalen at alle skulle bruke det som var av hytter slik at det ble noe netto av turen.

Da jeg var på besøk hos Rudi den 8. april var også Snarby der på besøk. Han fortalte at da han første dagen kom til Kvalpynten og så inn i hytta så var han nære på å snu i døra og reise hjem igjen. Det var så vidt taket på hytta hang sammen og ellers var den i en elendig forfatning. Den hadde ikke vært brukt siden 1935. De bestemte seg likevel til å bli.

Etter å ha fått spadd og hakket ut is og fått den medbrakte ovnen på plass brukte de de første dagene til å lete etter materialer i fjæra som kunne brukes til reparasjon. De fikk reparert en del, men trekkfull og kald var den. Det meste av vinteren måtte de ligge med fulle klær og skinnlue på under sengeklærne om natten for ikke å fryse seg fordervet.

I Keilhaubukta sto det en hytte. Den hadde ikke vært i bruk siden 1935 den heller, men de fikk da den reparert så det gikk an å ligge over der. Men den var vanskelig å bruke. I mørketiden var det ikke bare vanskelig å finne veien over Årdalen, men det kunne være farlig også. Det var med nød og neppe at Snarby reddet seg da han en gang i mørket kjørte utfor en bratt skrent med hundespannet.

Snarby hadde kommet dagen før jeg kom fra Halvmåneøya. Det hadde vært noe føyke og etter å ha gått over Tjuvfjorden tre-fire timer fant han land. For å påkalle oppmerksomheten skjøt han to skudd, men hverken Rudi eller Jacobsen hadde hørt noe. Etter å ha søkt rundt fant han gamle spor i snøen og fulgte disse til hytta.

Den dagen bestemte vi oss for å dra. Jeg ble igjen til Snarby hadde reist. Han hadde et spann av fire gode hunder som var en blanding av schæfer- og grønlandshund. Dette sto i stor kontrast til det Rudi og Jacobsen hadde. Først var det en spinkel pointer som løp fritt omkring. Den måtte være inne det meste av døgnet for ikke å fryse ihjel. Ute sto fem til bundet til peler. Blant dem en fuglehund. «*At ikke den har frosset ihjel*» sa Rudi da han pekte på den. De andre var av god type.

I juli kom *Soløy* på besøk. Vi som lå på Halvmåneøya sa fra at karene der ventet på frakt til Tromsø. *Soløy* gikk med en gang dit. Bare Rudi ble med fordi *Soløy* bare kunne ta med noe av fangsten. Rudi tok med seg de to bjørnungene (den ene fanget i Tjuvfjorden og den andre på Kvalpynten) og alle hundene. Roald Kvammen forteller: «*Jeg fikk ansvaret for bjørnungene. Da vi kom til Tromsø så forsvant Rudi. Hundene hans ble stående på dekk uten mat. Etter noen dager dukket Rudi opp og fikk skjenn av skipperen fordi han ikke hadde sørget for hundene. Kast til dem litt vann sa Rudi. De fikk ikke annet enn vann på flere dager, men de så ikke ut til å klage. Ja, det var noen hardføre hunder*».

Fangst: 104 bjørn, 2 levende bjørnunger, 40 rev, 6 hvithval, 3 hvalross, 30 storkobbe og ca 60 snadd, 67 tønner spekk. Av denne felles fangst var 79 bjørn, 1 bjørnunge, 28 rev og 6 hvithval og de fleste storkobber og snadd tatt på Kvalpynten.
Kilder: Henry Rudi pers. medd.; Sigmund Snarby, pers. medd., Roald Kvammen, pers. medd.; Sørensen, Lars N. 1958. Henry Rudi, isbjørnkongen. Gyldendal Norsk Forlag.

Halvmåneøya, v/ Edgeøya 1946-47

Vi var tre karer som var blitt kjent på forskjellig måte. Jeg, Odd Lønø (26) hadde hatt Bjørvik Jacobsen som elev på Gymnastikkskolen. Knut Bjåen (26) hadde vært sammen med Bjørvik i det militære i Sverige under krigen. Vi ville overvintre. Bare Bjørvik hadde vært på Svalbard og var kjentmann. Han hadde to overvintringer i Hornsund sammen med den erfarne Sæterdahl, sin mor Wanny Woldstad og sin bror.

Vi samlet oss i Tromsø i slutten av juli 1946. Selv om det meste ikke lenger var rasjonert så var det likevel ikke enkelt å få alt vi trengte. Fra det militære lager fikk vi kjøpt proviant og frakt fikk vi med militær båt. Vi hadde samlet sammen syv hunder.

Den 6. august gikk vi med *Penang* med god fart nordover. Det slingret mye. Knut som var fra øverst i Setesdal var minst sjøsyk. Første stopp var Hopen hvor vi satte i land noe utstyr og tok med oss en mann. Etter noen timer får vi strålende vær og går inn i drivisen. Den ombygde hvalbåten *Penang* tok strake kursen gjennom små og store flak. Etter noen timer så vi den flate Halvmåneøya som vi skulle bo på. Vi kom dit midt på dagen 9. august. Sundet var fullt av drivis. Vi tre og en marinegast ble rodd i land for å finne hytta og se på den. Den fant vi etter en halv times gange. Vi åpner døra og finner gulvet dekket med mer enn en halv meter med hard is. Min første tanke var: «*Skal vi bo her et helt år*»?

Da vi kom ombord igjen ville skipperen sette oss i land på Edgeøya. Det var på den andre siden av sundet. Han hadde i kikkerten sett at det stod en hytte der, og isen var så slakk der at han kunne sette oss i land. Vi protesterte, og han sa han kunne vente til frokost. Nattvakta manøvrerte *Penang* sakte nordover i sundet, og vi bestemte oss for å bli satt i land 1,5 km sør for hytta. Å bli med tilbake til Tromsø igjen – ikke tale om. Sent på kvelden den 9. august hadde gastene fått alt vårt på land, og med tre lange støt i fløyta gikk *Penang* med kurs for Longyearbyen. Der sto vi tre mann med tonnevis av utstyr og syv hunder 1,5 km fra hytta.

Det var fint vær, og vi bestemte oss for å berge alt som ikke tålte vann og å få hytta beboelig. Hytta hadde målene 3,10 x 2,60 m innvendig og et like stort rom bygd inntil. Nede ved stranden sto et stort godt arbeidshus. Hytta hadde Henry Rudi bygd i Rijpfjorden på Nordaustlandet, og da han forlot det stedet i 1935 rev han hytta og tok den med seg til Halvmåneøya samme sommer. Materialene brukte han til å bygge på det gamle huset som sto der. Når jeg sto på tå så hadde jeg hodet i taket. Arbeidshuset hadde han satt opp i 1936. Første natta lå vi der og frøs.

Vi arbeidet sent og tidlig. Etter å ha hakket ut isen og fått inn den nye ovnen varte det ikke lenge før vi hadde ei varm hytte. Hver gang strømmen førte isen litt fra land rodde vi utstyret til hytta. Først etter 12 dager hadde vi fått alt til hytta. Den ene hunden ble syk og måtte skytes.

Den første dagen i september kom ei skute med post og radio. Nå var det klart for å tenke på fangst.

Under krigen hadde tyskerne fra fly skutt gjennom hyttene for å være sikre på at ingen var der. Inne på øya fant vi noe som tydet på rester etter et fly. Det kunne det neppe ha vært for vi fant ikke noe mer. Senere har vi fått vite at tyskerne hadde en automatisk værstasjon i Dianabukta, ca 15 km nord for Halvmåneøya. Restene vi fant må ha hatt noe med det å gjøre.

Vi hadde klart å få med oss mange geværer til selvskudd, og straks utstyret var på plass laget vi kasser til dem. Da vi rodde disse ut jaktet vi ivrig på snadd og la opp stabler med rekved. Vi hadde med oss bare 10 sekker kull så vi måtte ha mye rekved, men den fantes det masser av på øya.

Den 27. oktober så vi drivisen, og med den kom en bjørn. Mens vi sov hadde den vært rundt hytta og revet ned alle snaddskrottene vi hadde hengende til hundemat, og spist på dem. Vi trålet øya etter den og Bjørvik og jeg skjøt den sør på øya. Vår første – en liten ungbjørn.

Det ble starten på bjørnefangsten og vi satte ut selvskuddene. Allerede tre dager

senere fikk vi vår første på selvskudd.

Fremover til nyttår hadde vi noe vekslende vær, men stort sett is rundt øya, og vi fikk bjørn. Enkelte dager var det mye spor å se, og da vi gikk der i mørket og så etter redskapene sa jeg til meg selv: «*Merkelig at en aldri møter bjørnen i mørket*». Det skyltes nok at bjørnen hørte oss og kom seg vekk. Ofte hadde vi petromax lykter med og det skremte den nok langt vekk.

Jula kom. Det ble pakker hjemmefra. Mye god mat hadde vi også. Til daglig hadde middagen blitt laget til av snadd- og bjørnekjøtt – meget bra saker. Men nå tok vi av det medbrakte. Vi bakte syv sorter kake. Jeg fikk ansvaret for julekaka, den ble så vellykket at jeg måtte bake den resten av tiden på øya.

Nyttårsaften gjorde vi opp status. Vi hadde fått 54 bjørn og 31 snadd. Det var bedre enn ventet og vi var fornøyde.

Skyteulykken

Den 13. januar var Bjørvik og jeg nord på øya for å se over redskapene. Mens vi holdt på med et selvskudd så skjedde det. Skuddet gikk av og gikk gjennom armen til Bjørvik rett over håndroten. I mørket så jeg blodet sprutet i det han svingte armen. Jeg kappet øyeblikkelig av noe tynt tau fra sleden og bandt rundt armen for å stoppe blodet, og forsøkte så på beste måte å få lagt armen i fatle. Jeg fikk ham på sleden og jog på hundene og tok letteste vei til hytta. Etter et par km forlangte han stopp. Han ville ha løsnet på tauet da han var redd for at fingrene ikke fikk noe blod. Vi løsnet på tauet. Det blødde ikke mye – pulsåra var hel heldigvis. Resten av veien til hytta valgte han delvis å gå og sitte på sleden.

Knut var hjemme og ble helt himmelfallen da han hørte hva som hadde hendt. Raskt fikk vi Bjørvik inn. I medisinkista hadde vi noen sterile bandasjer. En av disse la vi på såret og bandasjerte underarmen og la den i en skinne. Det blødde ikke så mye for pulsåra var hel. Det var også det eneste som var helt – begge bena i underarmen rett over håndroten var skutt tvers av. Han hadde store smerter og vi ga ham smertestillende tabletter.

Tiden som fulgte var preget av ulykken. Nå opplevde vi en langvarig mildværsperiode som gjorde at vi hele døgnet klarte å holde god varme i hytta. Det lille lager vi hadde av sterile bandasjer varte ikke i mange dagene. Vi vasket derfor bandasjene grundig etter at vi hadde byttet på såret, kokte så og tørket dem. Vi var redde for en alvorlig infeksjon, men det gikk bedre enn ventet, såret leget seg etter hvert. Vi målte temperaturen hver dag, og den høyeste hadde han dagen etter ulykken, 39°. Etter noen dager følte han ikke lenger noen særlig smerte uten når han beveget seg i sengen.

I dagene frem til februar dreide det seg om å stelle såret og gjøre det beste ut av det. I begynnelsen av februar følte han ikke noen smerter lenger unntatt når vi skiftet på såret. Han var oppe om dagene, og jeg laget en spesiell stol til ham.

To dager etter ulykken snakket jeg med Bjørvik om hvorledes det kunne skje. Vi kom frem til følgende: Vi skiftet åte i selvskuddet. Etter at Bjørvik hadde tatt av det gamle åtet hadde han ikke fått opp to knuter på silkewiren som forbandt åtet med avtrekker pinnen til geværet. I stedet

tredde han wiren med knutene gjennom den nye åten. Da han strammet til merket han at pinnen på avtrekkeren fulgte med. Vi rettet begge på dette. Men likevel har det vært et drag på pinnen fordi det var en knute igjen. Når Bjørvik skulle ta den siste justeringen vil jeg gjøre som alltid og sier «*Vent litt så skal jeg ta opp hevarmen*». Men for å få til det må en løsne sikringen først. Bjørvik står fremme ved kassen og svinger tilfeldigvis armen foran åpningen. I det jeg løsner sikringen for å ta opp hevarmen smeller det. Et hendelig uhell. Det var kaldt, og Bjørvik hadde vel ment at det ikke var nødvendig å ta opp den siste knuten.

Bjørvik hadde flere ganger ment at vi alle tre skulle ta turen til Longyearbyen slik at han kunne komme til lege. Jeg bestemte meg til å ta turen over til Henry Rudi og Bjarne Jacobsen som lå i Tjuvfjorden for å be om hjelp.

Den 17. februar gikk jeg over sundet. Sola hadde vært over horisonten i fire dager så det var bra lyst. Jeg kom velberget over dårlig is flere steder. Jeg traff Bjarne på veien. Han var ute og røktet selvskudda. I hytta fortalte jeg om ulykken og om Bjørviks ønsker om å få komme til Longyearbyen. Rudi bare ristet på hodet. Hele Storfjorden var åpen – det var vannhimmel å se den veien hver dag. Rudi skrev brev til Bjørvik.

Min plan var å gå tilbake med en gang, men det ble for sent og mørkt. Jeg ville ligge på gulvet om natten. Ikke tale om sa Rudi. Han rigget seg til på gulvet og jeg fikk køya hans.

Dagen etter var ikke været det beste, men jeg gikk likevel fordi jeg hadde avtalt med Knut at jeg skulle gå tilbake samme dag. Om kvelden og utover natta hadde han petromax lykter ute for at jeg ikke skulle gå for langt sør i sundet og komme bort i åpne råker. Da jeg begynte på sundet så jeg ikke Halvmåneøya før jeg kom over halvveis. Bjørvik fikk brevet og han ble i dårlig humør da han forstod at det ikke var mulig å komme til lege.

Da den første uka av februar var gått og isen igjen kom rundt øya begynte fangsten for alvor igjen. Og bjørn ble det. På de tre ukene i februar fikk vi 35 bjørn, og det kan en ikke klage på.

I mars og resten av fangsttiden hadde vi gode isforhold. Den 8. mars gikk Knut over for å besøke Rudi og Jacobsen. Da han nærmet seg hytta skjøt han en bjørn. Der fikk de en bjørn lettvint. På hjemveien dagen etter måtte han skyte flere skudd for å skremme to bjørner ut av veien. Jeg stod på høyden ved hytta og så Knut komme. Han hadde en ryggsekk full av bøker han hadde byttet til seg. Mens Knut går der får jeg se en bjørn komme raskt etter ham i skisporet. Han merket ingenting til det følge han hadde bak seg. På 20-30 meters hold stopper bjørnen opp og blir stående å se etter ham. Knut går med skinnlua godt nedover ørene og merker ingen ting. Det var kaldere enn -25°C og ryggsekken var tung. Da holdet blir ca 100 meter starter bjørnen raskt opp igjen, og stopper igjen på 20-30 meters hold. Jeg skyter et skudd, men det var alt for langt hold til at Knut hørte noe. Men da bjørnen for tredje gang tar Knut igjen ser han seg tilfeldigvis tilbake. Raskt får han bøssa av skulderen og skyter den. Jeg henter hundespannet og kommer ut til ham og vi får bøkene og skinnet kjørt opp til hytta.

Den 23. mars hadde vi 118 bjørn. Vi

hadde slått rekorden til Rudi og Knoph på 117 bjørn.

Den 8. april besøker jeg karene i Tjuvfjorden. Vi ble mange i hytta for Sigmund Snarby fra Kvalpynten var også der. Jeg hadde med en 15 liters boks med tørket kål i bytte mot lesestoff. Av Snarby fikk jeg brev fra mor og far. Disse hadde blitt levert ham av en skute om høsten. Men halvt år gamle brev var like velkomne.

I april var det tett is, og det frøs fastis ut fra øya. Bjørnen kom ikke ofte på land, men nå var tiden da binnene forlot hiet med ungene sine. Den 10. april så vi de første spor av små unger og dagen etter fikk jeg ei binne med to unger.

Ungene var noen livlige krabater. De fikk navnene Pluto og Sussi. Dagen etter slapp jeg dem ut. En god stund gikk de rundt hytta og snuste på alt, men så løp de utover isen. Der løp de att og fram til de sovna. Knut og jeg hentet dem med hundespannet. Vi foret dem med melk laget av tørrmelk som vi blandet med spekk fra snadd. Det tok ikke mange dagene før foringen gikk greit.

Den 24. januar fikk vi seks valper, men bare to levde opp. Disse to var svært så reserverte overfor bjørnungene til å begynne med.

Den 26. april, da jeg skulle servere sviskegrøten til middag, ser vi at hundene løper av gårde. Fire rein hadde kommet til hytta uten at vi hadde merket noe. Vi fulgte dem i kikkerten der tre av våre hunder jager dem over til Edgeøya. Jeg følger sporene til jeg kommer opp i fjellsiden på Edgeøya. Der får jeg se tre rein beite på en rabbe og tror at hundene er i nærheten. I kikkerten får jeg også se ei binne med to små unger. Jeg får binna. Jeg følger sporene til hundene til jeg kommer helt opp på fjellet. Der måtte jeg snu, og går til hytta. Knut og jeg tar de tre hundene vi har igjen og henter ungene og skinnet av binna. Vi kom hjem kl. 3 om natten, men nå var det lyst døgnet rundt. Ungene fikk navnene Bonso og Sebedeus (senere bare Sebben).

Sterk vind og snøføyke hindret oss å se

17. mai-tog på Halvmåneøya 1947. (Foto Bjørvik Jacobsen).

etter hundene dagen etter. Men så hører vi noe skrape på døra. Det var Spike som i snøføyka hadde klart å finne veien tilbake.

Først syv dager etter at hundene hadde stukket av var været slik at Knut gikk over til Rudi for å se etter dem. Han kom tilbake etter to dager og hadde med seg hunden min, Wulf. Den hadde han sett i fjellet på veien bort til Tjuvfjorden. Han skjøt et skudd da han så den. Wulf reagerte med en gang, og etter noen skudd til kom strake veien mot ham. Hunden var ellevill av glede over å se Knut. Rudi fortalte at samme dag som de løp fra oss hadde de sett våre tre hunder jage tre rein ut på Zieglerøya. Dagen etter dro de tilbake. De forsøkte å rope på dem. De hadde revet i hjel alle tre reinene. Den siste hunden som vi ikke fikk tilbake skjøt Rudi.

På veien tilbake, i sundet, fikk Knut se ei binne med en årsunge. Han fikk dem. Straks tok jeg Wulf og de fire andre hundene og fulgte sporet til Knut frem til binna. Denne ungen var dobbelt så stor som de andre vi hadde fanget. Nå hadde vi fem unger. Ved siden av melk foret vi dem med havresuppe før vi gikk over til kjøtt.

I mai begynte vi å spekke av skinnene og lakesalte dem i tønner. En stor jobb. En dag sent i mai mens vi spekket får Knut se noe som beveger seg ute på isen. Det var en snaddunge. Stakkaren hadde forvillet seg fra mora. Den var ikke mange uker gammel for den hadde fortsatt noen av fødselshåra. Vi laget en inngjerding av kasser til den og forsøkte å fore den med sardiner, men den ville ikke spise. Dagen etter hadde den rømt, og vekk var den. Neste dag var det kald nordavind og etter middag tok jeg en tur utover isen etter snadd. I kikkerten får jeg se snaddungen. Den hadde klart å vrikke seg flere kilometer utover isen. Den lå og sov da jeg kom bort til den. Den var helt utkjørt. Jeg bar den og la den ved et snaddhull et stykke unna. Den tittet først ned i hullet, dyttet så snuta ned i vannet og så opp på meg, og gled så ned i hullet. Den kom opp flere ganger med omkring et minutts mellomrom. Så gikk jeg i håp om at den ville klare seg.

Om natten den 27. mai hadde vi besøk av en stor bjørn ved hytta. Knut og jeg hadde jobbet hardt med spekking og hadde sovet godt. Bare Bjørvik hadde hørt noe, men vekket oss ikke da han trodde det var hundene. Hundene hadde vi inne den natta og fire av bjørnungene var bundet til hundestolpene. Bjørnen hadde drept to av ungene. Den tredje, Bonso, hadde den slått ned og den lå fastfrosset i sitt blod i snøen. Den spadde vi løs og tinte den opp inne i hytta. Den hinket rundt i noen dager, men kom seg raskt. Den fjerde hadde den ikke rørt. Den siste, Sebben, hadde vi inne. Den gikk fritt omkring hele døgnet.

Sebben fulgte oss overalt. Noen ganger da han syntes det gikk for fort hoppet han opp på sleden og la seg der. Når den var inne og den fikk anledning la den seg i køya mi. Da lå den på ryggen med framlabbene pent opp på magen sin. Et fornøyelig syn.

Først 18. juni var vi ferdige med å spekke og alle skinnene lå i tønnene.

I begynnelsen av juni fant vi de første måseggene og noe senere terne- og ærfuglegg.

Det er et par hendelser fra min første overvintring som har brent seg inn i mitt

minne. Den ene var ulykken med Bjørvik. Jeg ser ofte for meg at han rister armen rundt i mørket og blodet spruter. Den andre er av helt annen karakter. Her er den:

Etter at vi var ferdige med spekkingen ble det sport å jakte snadd og leite etter egg. En ettermiddag tok jeg hunden min Wulf og gikk nord på øya. Knut gikk sør på øya. Sebben fulgte etter Wulf og meg. Wulf og Sebben var perlevenner. Det var stille, nydelig vær med sol fra klar himmel, snøen var tint de fleste steder og rødsildre blomstret. Wulf elsket slike turer og fant snart en pinne eller stein og la den foran meg. Jeg kastet den langt av gårde. Wulf satte straks etter for å lete det opp. Sebben også, men den var aldri så rask som Wulf. Sebben syntes det var gøy likevel. Og å løpe etter fjæreplytten – det var toppen. Var det en mulighet for det så gjemte jeg meg bak steiner. Wulf hadde aldri noen vanskeligheter med å finne meg, men viste stor glede hver gang. Enkelte ganger fikk jeg Wulf til å legge seg ved siden av meg. Da Sebben ikke så noe til oss begynte den straks å brøle «*Åææ, Åææ, Åææ* --». Så løp den rundt til den fant oss. Da var det ikke som Wulf at den viste glede og stolthet. Nei, det var som den ville si: Å er dere der, og så var den ferdig med det.

Da vi kom lenger nord på øya fant vi terneegg. Wulf var flink til å snuse dem opp. Fant han egg så han på meg og ventet til jeg hadde plukket det opp. Med Sebben var det annerledes. Der måtte jeg være meget rask skulle jeg berge egget. Ofte knuste han det med snuta og slikket det i seg.

Der nord på øya var det et lite grunt vann, omtrent 5 meter bredt og 25 meter langt. Og der var det liv. Ærfugl fløy rundt fulgt av to-tre ækall. Med en gang hunnen landet, landet ækallen også, svømte etter henne hele tiden og sa «*A-ooo, A-ooo*». Det var parringstid. To-tre hunner av havelle var der også, hver av dem tett fulgt av to-tre hanner med lange flotte haler. Og hele tiden laget hannene sin karakteristiske låt.

Jeg satte meg ned på en stein. Wulf la seg ved siden av meg, og det gjorde Sebben også. Alle oss tre nøt å se og høre på det yrende livet som utfoldet seg foran oss i det strålende sommerværet. Etter en halv times tid vandret vi så hjemover. I spannet hadde jeg mange terneegg, noen få ærfugl- og måsegg.

Det er forbi midtsommer og vi går daglig og ser utover drivisen om den ville slakke opp så båter hadde mulighet til å komme til oss. I sundet brakk isen opp sørfra og vi ventet bare på å få åpen råk foran hytta. Den 27. juni så vi for første gang en skute søraust for øya. Og Bjørvik som bare gikk og lengtet hjem til Tromsø laget bål på høyden sør for hytta. Vi hjelper til med brenne. Til Bjørviks store skuffelse blir bålet ikke oppdaget og skuta forsvinner.

Den 3. juli da Knut og jeg var med båten til de små øyene øst for Halvmåneøya for å sanke dun og egg, kommer ei skute på vei nordover. Vi skjøt to skudd og de fikk øye på oss og stoppet. Det var selfangeren *Arild* med skipper Wilhelmsen. Vi fortalte at vi ønsket frakt til Tromsø, og skipperen lovet å si fra over radioen til skuter som skulle hjem. Vi byttet en bøtte egg med 100 sigaretter. Knut og Bjørvik røkte.

Den 10. juli om kvelden kom *Blåsel* og ankret opp foran hytta. Isen hadde gått opp i sundet fem dager før. Hele mannskapet kom på land og hytta ble stappfull. Alle beundret Sebben som ruslet rundt blant dem og av og til reiste seg på bakbeina og sa «*Å-ææ, Å-ææ*».

Vi diskuterte prisen med skipperen. Kr. 5000,- skulle han ha for å ta oss til Tromsø. Vi sa det var for mye. Så oppdaget han at vi hadde flere hauger med spekk liggende. Vi hadde ikke tomfat nok til det. Han ble blank i øya for det var eventyrpriser på spekk nå rett etter krigen, minst 2,10 per kg. Han foreslo raskt kr. 3000 og halvdelen av lausspekket vårt. Vi slo til selv om vi syntes det var dyrt.

Bare halvtimen etter at vi hadde avtalt om frakten kom *Altenfjord* opp foran hytta. Skipperen kom straks med tilbud på kr. 2000 eller våre tre bjørnunger for frakt ned. Nå forsto vi hvorfor skipperen på *Blåsel* hadde vært så ivrig å avtale frakten med oss. Begge skipperne hadde snakket med *Arild* over radioen.

Mannskapet på *Blåsel* kom i land med tomfat og tok med seg alt spekket og alt vårt gods. Det var ikke lite. Det gikk raskt unna for vi hadde pakket nesten alt på forhånd. Ved tretiden dagen etter rodde vi ombord med hundene. To av bjørnungene var tatt ombord i bur. Da vi rodde ut fra stranda lot vi Sebben bli stående igjen. Den så langt etter oss. Da vi var halvveis ut til skuta plaska den uti og svømte ut til oss. Vi fikk den ombord.

Blåsel startet på hjemveien. Knut og jeg så langt etter Halvmåneøya hvor vi hadde fått oppleve jaktlivet i over 11 måneder. Bjørvik var nede i lugaren til skipperen og var mer enn glad for å være på vei til Tromsø.

Vi gikk i slakk is til vi kom noen kilometer sør for Hopen. Der satt vi fast til isen slakket «*på straumane*» som skipperen sa. Vi var i Tromsø 15. juli.

I Tromsø ble alt losset og etter hvert solgt. Sebben fikk vi ekstra god pris for. Et par år senere fikk jeg vite at den var blitt sirkusbjørn i Amerika.

Bjørvik kom seg til lege, men det var ikke noe legene kunne gjøre. Hele håndroten var grodd sammen til en stivmasse. Handa ble aldri brukbar.

Fangst: 138 bjørn og 5 levende bjørnunger, 57 snadd , 0 rev.
Kilde: Lønø, Odd, dagbok. Jacobsen, Bjørvik, 1983. Halvmåneøya. Tiden Norsk Forlag

Hyttevika (Tunheim), Hornsund 1947-48

I begynnelsen av juni dro m/k «*Aktiv*» fra Tromsø. Planen var sommerfangst og så hente de to overvintrerne som året før hadde blitt satt i land i Hyttevika. Ombord var også Roald Kvammen, som den kommende vinter ville overvintre i Hyttevika. Kvammen var kjent med Spitsbergen da han hadde overvintret et år tidligere.

Fra Tromsø gikk turen først til Bjørnøya. Her ble Kvammen og en av mannskapet satt i land for å sanke egg. I løpet av et par dager hadde de flere hundre egg. De fleste av disse konserverte skipperen på *Aktiv* i vannglass. Noen dager senere kom de seg til bunkringsstasjonen og fikk bunkret kull.

Så ble kursen satt for Spitsbergen og de var utenfor Hornsund 22. juni. Drivisen lå da så tett at de ikke klarte å komme til land. Først den 15. juli ankret «*Aktiv*»

Hyttevika, litt nord for Hornsund, ligger like innenfor Dunøyane. (Foto: Norsk Polarinstitutt 1936).

opp foran Hyttevika. I avisene står det at overvintringen fant sted på Dunøyane, men hytta ligger i Hyttevika rett øst for Dunøyane.

De to overvintrerne ble tatt ombord og Roald Kvammen (23) satt i land. Nå hadde Kvammen en avtale med den ene av disse to, Håkon Karlsen, om å fangste sammen den kommende vinter. Men Karlsen ville en tur til Tromsø først og så komme opp senere med mer forsyninger og utstyr. Kvammen skulle samle rekved til brensel og sette alt i stand til en ny vinter.

Det gikk ikke etter planen. Karlsen som var meget glad i det sterke, brukte overskuddet fra vinterfangsten til nye drikkevarer og ble etter kort tid innlagt på sykehuset i Tromsø med ødelagte nyrer. Skipperen på *Aktiv* som rustet disse to og Kvammen ut, klarte ikke skaffe en ny mann til å overta for Karlsen. Dette fikk ikke Kvammen vite om da han ikke hadde noen kontakt med utenverden. Da Kvammen langt ut på høsten forsto at han ikke fikk noen fangstkamerat, gikk han med planer om å ro til Sveagruva eller Isfjorden. Et langt uvær satte imidlertid punktum for denne planen. Han måtte overvintre. Proviant og vanlig utstyr hadde han nok av. Parafin hadde han i minste laget av, så den måtte rasjoneres. Til hjelp med belysningen laget han seg en spekklampe med tøyveke. Han var redd skjørbuken. Den hadde han hørt mye om. Han hadde med seg en pose hvetekorn. Det var en rest han hadde igjen fra året før da han hadde fått dysenteri. En naturlege anbefalte ham å spise spirete hvetekorn. Det virket meget godt. Nå ville

han bruke det mot skjørbuk. Han tok en neve hvetekorn ad gangen i et glass vann. Ved å varme dette om natten i soveposen fikk han god spiring. Etter tre døgn kunne han spise spirer fra hvetekornene. Han hadde ikke antydning til skjørbuk.

Fangstmann var han ikke. Han innrømmer at han var lite lysten på å skyte bjørn da han ikke hadde kunnskaper til å flå den på riktig måte. En bjørn skjøt han utenfor hytta. Den flådde han på vanlig måte. Skinnet frøs til is før han ble ferdig så han måtte hugge løs kjøtt og skinn.

Selvskudd satte han ikke ut. Geværer hadde han, men ikke ammunisjon til dem. Det skulle Karlsen ta med seg da han kom opp igjen i september ombord i *Aktiv*. Han satte opp 30 feller etter reven, men han begynte ikke å fange med dem før ut i januar. Ingen feller var lengre unna enn at han røktet dem på en dagsmarsj. Planen var å sette opp mange feller på vårvinteren, men de revene han fikk hadde dårlig pels så han ga opp å utvide terrenget. Hvorfor revene hadde dårlig pels fikk han svaret på senere. De to som hadde fanget på feltet vinteren før hadde brukt giften stryknin for å rydde ut stormåsen på Dunøyane. Revene skulle så ha fått dårlig pels ved å spise forgiftet stormåse. Kullene til de forgiftede revene fikk han i fellene.

Den ensomme tilværelsen tok på ham og han henfalt til grublerier. Mest grublet han på når han skulle få kontakt med andre mennesker. Ofte søkte han trøst i bibelen og Håland skriver i sin bok om ham: «*Roald er ikke et øyeblikk i tvil om at det var hans kristne livssyn som ga ham mental styrke til å mestre vanskelighetene*---». Men i blant skinner det igjennom at han hadde sine tunge stunder, da håpet var like svart som polarnatten. Tanken på at han kanskje måtte dø alene der i isødet gjorde ham trist og mismodig.

Han fikk besøk av bjørn flere ganger. En gang mens han tok julebadet, og en annen gang mens han holdt på med julematen: «*Mens jeg sto over komfyren og rørte og den liflige stekeduften fylte hytta, lød det plutselig et brak og det singlet i glass i rommet. Jeg stokk så jeg hoppet og svirret rundt og fikk se en rusk av en isbjørn som sto utenfor og stakk hodet inn gjennom den knuste ruten. Appetitten lyste i de små øynene på den. Den løftet snuten og snuste og været mot komfyren*».

Utpå sommeren da han gikk og ventet på at *Aktiv* skulle komme og hente ham, fikk han se en skøyte på utsiden av Dunøyane og rodde ut. Det var *Soløy*. Den første Kvammen hilste på da han gikk ombord i *Soløy* var Ernst Hansen som året før hadde vintret sammen med Karlsen i Hyttevika. Han tok Kvammen i hånden og sa: «*Er det liv i deg, trodde du var dau for lenge siden*». Kvammen ble med *Soløy* selv om den skulle fange en tid før den dro til Tromsø. Noe senere kom *Aktiv* til Hyttevika for å hente ham. Skipperen fant en lapp hvor det stod at han hadde dratt med *Soløy*.

Kvammen fikk jobb ombord da de manglet en mann. De gikk først nordover til øya Moffen og plukket dun. Etter en del stanging i drivisen kom de inn i Woodfjorden og Liefdefjorden. Her fikk de en god fangst av storkobbe. De fikk fjordene for seg selv da isen tettet til i munningen og de skutene som lå der ikke kom inn. Da de skulle ut av isen som stengte munningen av Woodfjorden måtte de sprenge seg vei

med dynamitt. De tok turen videre østover og ned Hinlopenstretet.

Til slutt skriver Håland i sin bok hva Kvammen sa til ham om oppholdet alene i hytta: «*Men spør du hva den aller største opplevelsen var, så er svaret: At jeg fant gud der oppe i isødet. Uten troen og tryggheten ville det ikke vært lett. For jeg hadde mine tunge stunder da alt var bare deprimerende og håpløst. Likevel fikk tungsinnet aldri ta overhånd, jeg ba gud om hjelp og styrke og det fikk jeg alltid på forskjellig vis*».

Fangst: 2 bjørn, 7 hvitrev.
Kilde: Roald Kvammen pers. medd.; Sørensen, Petter, 1976, En fiskeskippers opplevelser. Privat eie;Andersen, E. 2002. En overvintrer vender tilbake. Svalbardposten 20:20-24 mai 2002 s.14; Håland, Karthon.1976. Alene i isødet. Roald Kvammens overvintring på Vest-Spitsbergen. Luther Forlag,

Calypsobyen, Bellsund 1947-48

Sommeren 1947 reiste Ole Iver Blomli igjen opp til en ny vinter, men denne gangen alene. Vinteren forløp som vanlig. Calypsobyen var jo en kjent plass for ham.

Da *Aktiv* på sin tur nordover for å drive sommerfangst kom ut for Bellsund, bestemte skipperen seg for å gå inn der. Det var en del drivis, men de kom greit gjennom og ankret opp foran hytta i Calypsobyen. Blomli hadde ikke hørt skuta og ventet heller ikke besøk. Da mannskapet på *Aktiv* banket på kom Blomli ut og lukket opp. Blomli ble stående i døren i lang tid og se på dem uten å si noe. Mannskapet på *Aktiv* trodde først han var blitt litt rar, men etter en stund kviknet han til og begynte å prate som vanlig.

Inne i det store huset på Calypsobyen hadde han bygd ei hytte og rommet som var rundt hytta brukte han som arbeidsrom. Han arbeidet med reveskinna da de banket på, og han var fornøyd med fangsten.

Fangst: 3 bjørn, 48 hvitrev, 3 blårev.
Kilde: Pedersen, Åsmund Peder 1979: Autronica-nytt julen 1979.

Sassen (Fredheim), Tempelfjorden 1947-48

Hilmar Nøis leiet denne vinteren ut sitt gode hus Fredheim til Kåre Sandstad og Kåre Sørensen. Vinteren forløp antagelig bra.

Fangst: 43 hvitrev.
Kilde: Sysselmannen.

Kapp Wijk, Isfjorden 1947-48

Johs Grøndahl og Hjalmar Hansen.

Fangst: 17 rev.
Kilde: Sysselmannen.

Camp Bell, Bellsund 1947-48

Sommeren 1947 reiste Erling Nordby og Martin Strømsnes til Bellsund for å overvintre. De ville bruke Camp Bell i Vårsolbukta som hovedstasjon og de bygde en ny bistasjon i Fridtjofhamna rett nord for Akseløya.

I februar var det noen som kom til Fridtjofhamna på besøk. De fant den ene av fangstmennene død i hytta. Funnet av den døde foranlediget at to mann med hundespann reiste fra Sveagruva for å undersøke saken. Fire dager senere kom de tilbake og kunne bekrefte at det lå en død mann i Fridtjofhamna, og at de hadde funnet dagbøker.

Av dagbøkene fremgikk det at de den 27. september hadde funnet et 200 liters fat i fjæra som var ¾ fullt av 96% sprit. Den 3. oktober hentet de fatet med båt og fraktet det til hytta i Fridtjofhamna.

Senere ble den andre fangstmannen funnet død i Vårsolbukta. Han forteller i dagboken at samme dag de førte fatet til hytta hadde de drukket av innholdet. Han våknet ca. kl. 10 dagen etter og så sin kamerat ligge på gulvet og han stønnet av smerter. Selv klarte han å fyre opp i ovnen før han sovnet igjen. Da han våknet om ettermiddagen var kameraten død. Av dagboken fremgår det at han ville forsøke å ta seg frem til Kapp Linné for å få hjelp. Lenger enn til Vårsolbukta kom han ikke. Legen i Longyearbyen kunne fastslå at de var døde av metanolforgiftning.

Metanol (tresprit) er en væske med lukt og smak som er meget lik vanlig sprit (etanol). Den har en noe mindre berusende virkning enn vanlig sprit. Å drikke metanol kan medføre blindhet og så alvorlige forgiftninger at det medfører døden.

De to fangerne har selvfølgelig trodd at de hadde funnet et fat med vanlig 96% sprit, og startet festen samme dag som de fikk det til hytta i Fridtjofhamna. Han som overlevde første døgnet har forstått hva det dreiet seg om og ville gå til Kapp Linné for å få hjelp.

Karene hadde i midten av september vært i kontakt med bergmester Aasgaard som hadde advart dem nettopp om faren ved å drikke av fat med sprit de måtte finne i fjæra. I årene etter krigen var det mye forskjellig vrakgods som var å finne langs strendene på Svalbard. Erling Nordby, som ble funnet i Vårsolbukta, ble gravlagt i Longyearbyen den 8. september 1948. Liket av Martin Strømsnes ble sendt til hjemstedet.

Kilde: Sysselmannen; Toralv Lund pers. medd.

Selvågen (Dawespynten), Prins Karls Forland 1947-48

Sommeren 1947 etter at det meste av sommerfangsten var gjort tok Wilhelm Hågstad seg en jobb i Ny-Ålesund. Ada Solvang, som han igjen skulle vintre sammen med, ble igjen en kort tid sammen med sin far. De drev en kort stund med sommerfangst, men snart sluttet de av og reiste til Tromsø ombord i en ishavsskute. Ada fikk med seg det meste av fangsten. Snart kom også Wilhelm til Tromsø. De kjøpte en ny robåt som de fikk fraktet opp med skøyta til Sysselmannen.

Ryper var det en del av. Om høsten, på flekker som vinden hadde blåst bare, traff de ofte rypene. En gang de hadde gått langt, var sultne og spist opp nisten, skjøt de to ryper og spiste dem rå. Ikke bare kjøttet, men også de friske grønne skuddene rypa hadde plukket og svelget ned i kroen.

Ada var som vanlig og røktet revefellene, og det gikk greit. Men på tur i mørketiden fikk de oppleve noe som fangstmenn forsøker å unngå. På tur tilbake til

Dawespynten 1956. (Foto: Erling Christensen, Norsk Polarinstitutt).

hovedstasjonen etter å ha sett over fellene, ble de overrasket av en kraftig storm. I det tette snødrevet og mørket var sikten lik null. De gikk til de mente at de måtte se hytta. Da de var redde for å gå forbi hytta og tulle seg bort, gravde de seg ned i snøen. Da det verste været hadde gitt seg så de seg rundt og oppdaget at de lå ganske nær hytta. De kom seg raskt inn og fikk varmet seg.

Den nye båten de hadde kjøpt dro de om vinteren fra Selvågen og over til bistasjonen, Kaldneset, på vestkysten av øya. Det var på vestsiden de hadde mest bruk for den. Den lille jollen de hadde tålte ikke mye sjø.

Tidlig på sommeren 1948 fikk de besøk av *Aktiv* på bistasjonen på Kaldneset. Hågstad viste frem noen skinn av snadd som han hadde skutt ved Forlandsøyane. Skipperen på *Aktiv* så snart at det var skinn av steinkobbe. Dette er en av de første gangene at denne verdens nordligste bestand av steinkobbe er blitt omtalt på Svalbard. Dette er senere blitt vitenskapelig bekreftet.

I fangstterrenget deres var flere av ærfuglholmene på Svalbard. Derfor var dunsanking en viktig inntektskilde. De solgte aldri duna urenset. Rensingen av duna var deres vinterarbeid. De hadde et lite hus ved siden av hovedhuset der de renset duna. De brukte en stålplate og en jernkjevle. De klarte ca 0,5 kg renset om dagen. Wilhelm likte ikke denne dunrensingen. Ada ble alltid ferdig med sin del først!

De tenkte alltid på naturen når de lå på fangst. Ada skriver: «*Vi skjøt aldri ærfugl. Den var fredet i Norge, og da mente vi det samme måtte gjelde på Svalbard. Men vi skjøt gås, alker og annen sjøfugl til mat. Selv om vi lå på sommerfangst så plukket vi aldri ærfuglegg. De eggene vi plukket var fra stormåse, gås og terne. Sommerfangsten foregikk for det meste på vestsiden av øya*».

De forhandlet med skipperen ombord i *Aktiv* om frakt til Tromsø. Før de lastet inn gikk *Aktiv* til Longyearbyen med Ada som ble med første båt til Tromsø.

Ada og Wilhelm overvintret ikke flere ganger, men de drev sommerfangst i alt fire ganger. I disse årene var det den fangsten som ga mest inntekt. De var på sommerfangst i 1948, 1949, 1952 og 1953.

Fangst: 51 hvitrev, en del snadd og storkobbe, noen steinkobbe, 40 kasser egg og en del dun.
Kilder: Ada Solvang pers. medd.; Sørensen, Petter 1976. En fiskeskippers opplevelser. Privat eie.; Pedersen, Peder Åsmund pers. medd.

Halvmåneøya, v/Edgeøya 1947-48

Etter en tur ipå fastlandet var Knut Bjåen igjen på vei til Halvmåneøya ombord i *Måsen*.Nå var han sammen med sine brødre Jon (34) og Sjur (38). I tillegg var søskenbarnet Olav Bjåen (41) med; – alle fra Bjåen i Setesdal og vant med jakt. Ombord i *Måsen* var også ekspedisjonene som skulle til Tjuvfjorden og Kvalpynten.

Nord for Bjørnøya fikk de ruskevær og en mann måtte hele tiden pumpe for å holde den 50 fot store skøyta flytende. Først ble karene på Halvmåneøya satt i land sammen med sine fire hunder. Det var 2. september. Litt seint kanskje, men Knut kjente jo terrenget ut og inn.

Arbeidet med å sette terrenget i stand gikk radig unna, for Knut hadde med seg tre karer som hadde sett frem til dette i over ett år. Av drivtømmer laget de ei hytte helt sør på øya. Den ble bare brukt som observasjonspost på etter vinteren. I oktober gikk det store flokker av hvithval gjennom sundet. De klarte å ta livet av tre stykker. Fra midten av oktober fikk de drivisen rundt øya, og på den var det noen hvalross, men de klarte ikke fange noen.

Den 20. oktober skjøt Knut den første bjørnen, og nå rigget de til alle selvskuddene de hadde. Det var i alt 67 og de ga øya et nytt navn: «*Festung Halvmåneøya*». Allerede 1. november gjorde de rekordfangst på syv bjørn.

Etter mørketiden flyttet de flere av sine selvskudd ut på de to øyene øst for Halvmåneøya, og også på fastisen sør i sundet. Dette fordi skuddene nord på øya fanget meget dårlig da isen frøs fast i sundet og nord for øya.

I februar så de mange snadd langs fastiskanten sør for øya og de kjørte båten dit ned. Noen snadd ble det, men båten fikk besøk av bjørn som maltrakterte den med labben så den ikke var brukbar.

Den 22. mars var Knut på en bjørnejakt nede på Negerpynten. Den ble noe utenom det vanlige. Da han ikke hadde sett noen bjørn bestemte han seg for å klatre opp i fjellet for å skyte noen alker. Det var tusenvis av dem. Han hadde bare rifle med, men regnet å få noe likevel. Han siktet på en liten stein der det satt 10-15 alker og smelte av. Ikke en av alkene satt som før. Mens han løfter på børsa for å sikte på en annen gruppe fikk han se at bare noen meter fra alkene stod det to bjørner.

Knut skriver i dagboken: «*Eg trur eg stod i fleire sekunder og bare blunka, so uvente var synet. Bjørnane ei binne med ein toåring, byrja no klive oppover ei lang renne. Eg måtte gå på skrå oppover og nordover ei trang renne i fjellet. Det var svine bratt. Det gikk litt seint men*

snart var eg komme opp og framme. No hadde eg bjørneslarkane i fin klemme. Ikkje kunne dei kome til nokon av sidone, ikkje kunne dei koma særleg lenger opp so hengebratt som det var. Og nede i enden av renna, der stod eg---.

Eg let bjørnane kravle på oppover utan å skyte, skulle være moro å sjå kor høgt dei kom. Men snart greidde de ikkje høgare og no la binna kursen nedover på stive føtter. Nå var ho visnok ikkje blid heller for ho byrja å blåse og bure verre for å få meg or vegen.

Hei sann. Der byrja ho å rasa ned over. No syntes eg det var tryggest å steppe til side, bort på ein liten bergknaus, slik at eg ikkje fekk utysket over meg. Og sanneleg blei det sidestepping. Fyrste steget eg tok gjekk båe føtene under meg – og dermed var eg og komen på ras, og det som verre var – binna kom rasane mykje fortare såg det ut til, for avstanda minka faretrugane.

Eg prøva å styre undan steinane so godt eg kunna, samstundes som det best var å halde eit auge med reisefylgjet. Det varte no ikkje so lenge før både binna og eg fekk bremsa opp, og no var ho på fint skuddhold og. Ho stod å bles å skjela nokso sinna ned til meg ei stund, men so rusla ho på ei lita ufs til venstre for meg. Eg smelte inn eit bogskot so ho gjekk hovedstupes utover. Ho kom rullande som eit hjul nedover. Då ho var midt for meg smelte eg inn enno ein fulltreffar. Ho stoppe nede på isen steindaud.

Ungen hadde heile tida stede roleg å sett på denne ferda vår, men no kom han nedover – sinna som ei fele. Den fekk same skjebne som mora og landa på ryggen av ho».

På vårvinteren var de flere ganger på besøk i Tjuvfjorden og hilste på karene der og byttet lesestoff.

Den 23. januar var Knut og Sjur over til Tjuvfjorden. Været var fint, og de fant karene der i beste velgående. Knut forteller om hjemveien to dager senere: «*Veret var nokundlunde til vi kom eit stykke ut i sundet på denne sida av Negropynten, men då sette ein lumsk nordaust kuling med snøfok inn. Trur aldri eg har sett uveret koma so brått. Vi reiv opp kompassen og tok nokonlunde peiling på øya før første vindkule helt på å kasta oss i bakken. Vi fekk landkjenning av ytterste berget på Sudkapp – 100 meter lengre til høyre so hadde vi gått rett austover i ishavet*».

Den 8. april fikk de i fjellet på Negerpynten se ei binne som var ute og luftet ungen sin. Dagen etter klarte de å få binna og fange ungen. I tiden fremover var de alle ivrige etter å se etter hi i fjellet og etter binner med små unger i drivisen på sørsiden av øya.

I tiden fremover til 5. mai, da de fikk sin siste unge, hadde de klart å fange 10 levende bjørnunger. Det er rekordfangst av levende bjørnunger. Ved et uhell mistet de en, men ni bjørnunger hadde de med seg til Tromsø. Bare de seks mann som lå på Kong Karls Land i 1908-09 har hatt flere. Hele 21 fanget de, men alle måtte skytes da de ikke ble hentet og måtte forlate fangstfeltet i småbåter (se Polarboken 1993-94).

Den 12. juni var fastisen i sundet gått og de får besøk av to ishavsskuter. De kan ikke ta dem hjem, men over radioen får de kontakt med *Faksten* som lå ved Kong Karls Land og fanget. En uke senere sluttet *Faksten* av fangsten og kom til Halvmåneøya og tok Setesdals-ekspedisjonen til Tromsø.

Fangst: 124 bjørn, 10 levende bjørnunger, ingen rev, 7 kobber, ca. 50 snadd og 3 hvithval.
Kilde: Knut Bjåen pers. medd. og dagbok 1947-48.

Tjuvfjorden (Andréetangen), Edgeøya 1947-48

Henry Rudi, som nøt noen varme uker i Tromsø sommeren 1947, hadde bestemt seg før han forlot Tjuvfjorden at han skulle vintre ett år til i den hytta han hadde bygd der. Leif Johansen (32) som ikke hadde vintret før ble med denne gangen.

Sammen med de fire karene som skulle til Halvmåneøya leide de *Måsen* til frakt opp. Etter å ha blitt satt i land på Halvmåneøya gikk *Måsen* til Tjuvfjorden og de ble satt i land 6. september. Noe utstyr hadde de hentet av det som var igjen på Kvalpynten. Noe senere kom *Soløy* med motorbåten de hadde skaffet seg. Den var for stor for *Måsen*. De startet med en gang å bygge et arbeidsskur i flukt med hytta. Det hadde ikke Rudi hatt materialer til året før. De fikk liten tid til jakt så de skjøt skårunger til mat. (Rudi forsikret meg senere at skårunger er god mat). Da de den 9. oktober skjøt en hvalross trodde de at de nå hadde hundemat nok, men etter at den fløt opp rak den vekk med issørpa.

I midten av oktober satte de ut selvskudda og den 30. oktober fikk de den første bjørn. Den 13. oktober hadde de et kraftig uvær, og Leif skriver: «*Da vi skulle se etter, lå motorbåten på tvers nede på brinken, og robåten, stokker og alt mulig lå og fløt rett utenfor hyttedøra ..., Det var kullmørkt, men vi klarte å berge båtene*». (Hytta ligger 40-50 m fra sjøen).

På vårvinteren besøkte de hverandre i Tjuvfjorden og Halvmåneøya. De første var Sjur og Knut Bjåen som 23. januar kom på besøk. I slutten av mars var Leif på besøk på Halvmåneøya. På hjemturen besluttet han seg til å ta noen dager på bistasjonen. Den lå ved Bjørndalen vest for Negerpynten. Her ville han se over redskapene og jakte etter bjørn. Han fikk storm, og det føyket snø inn i hytta gjennom de små sprekkene. Han skriver: «*---med skarp fyring klarte jeg å holde -5° C, så det er lett å få ut sneen igjen, og så blir det ikke vått*».

Tre dager senere bestemte han seg for å gå til hovedstasjonen. Det ble en stri tur da han brakk den ene skia. Han forfrøs hendene, og da han kom til hytta måtte Rudi sele av hundene da han ikke klarte det selv. Den 3. mars skriver han i dagboken: «*Heldigvis var hendene ikke begynt å bli hvite, så etter et par timer begynte jeg å bli bedre i kroppen, men fingrene verket godt. Det blir bedre etter hvert. Øst-vest, hjemme best, og det er sant at det var deilig å være hjemme igjen*».

Om kvelden den 6. mars fikk de se i kikkerten ei binne med en liten unge ute på isen. Først dagen etter klarte de å få skutt binna og fanget ungen. Samme dag fikk de også se ei binne til med en liten unge, men etter fem timers jakt måtte de gi opp.

Først langt ut i juni var de ferdige med å spekke og salte skinnene. I radioen hørte de at det var flere skuter i isen utenfor. Men de måtte vente helt til de siste dager av juli før de fikk kontakt. Den

første skuta som klarte å komme inn var *Soløy*, og et par dager senere kom håkjerringfiskeren *Brattnes*. Begge disse var i minste laget til å ta med motorbåten de hadde. *Soløy* tok med Rudi, alle hundene og bjørnungen til Tromsø. *Brattnes* lastet inn det meste av fangsten. Mens *Brattnes* ble lastet fisket noen ombord to håkjerringer i sundet utenfor hytta.

Dette var siste overvintring på fangst for Henry Rudi. Han klaget over at han ikke så godt nok til å jakte, så han mente at dette ble hans siste år på fangst. Året etter var han på Isfjord Radio som altmulig mann.

Fangst: 55 bjørn, en bjørnunge, 10 hvitrev, 1 blårev, 4 storkobbe, 10 snadd.
Kilde: Johansen, Leif, dagbok 1947-48. Privat eie.

Leif Johansen, nå sammen med Torleif Christensen, som hadde vært mannskap på en av skutene, slo seg ned i hytta og drev sjøfangst etter snadd og kobbe i Tjuvfjorden med motorbåten. De holdt på med dette til 23. august. Da lastet de fangsten og motorbåten ombord i m/s *Havkatt*. Det var en håkjerringfisker som var stor nok til å ta motorbåten ombord. De fikk gratis frakt til Tromsø mot å være mannskap og fiske noen dager på hjemturen.

Fangst: 15 storkobber, 14 snadd, 4 hvithval og to håkjerringer.

Sassen (Fredheim), Tempelfjorden 1948-49

Vinteren 1947-48 var Hilmar Nøis på fastlandet, den første vinter på 10 år. Tidlig på våren kjøpte han seg en sjark og reiste med første båt til Longyearbyen. Med sjarken drev han sommerfangst i Isfjorden på kobbe og snadd og sanket egg og dun med et rimelig utbytte.

Men da høsten kom fikk han seg ikke til å reise til fastlandet igjen. Han slo seg ned i sin hovedstasjon Fredheim i Sassen for vinteren. Det var lite rev i terrenget, men mer bjørn enn vanlig. Den første bjørn fikk han 13. januar, og det ble litt av en historie. I mørket den dagen gikk han en tur i fjæra uten gevær. På veien tilbake merket han at en bjørn fulgte etter ham. Han slapp det han bar på og løp det han greide mot hytta og søkte ly bak gammelhytta. Døra i hytta var føket helt til. Berset har skrevet om dette i boken om Nøis: «*Dit inn var det ikke råd å komme. I farten grep Nøis en båtshake, og væpnet med den jumpet han først opp på noen tønner og derfra opp på taket. Bjørnen kom nærmere, fot for fot, litt langsommere og mer aktsom nå ---. For første og siste gang i sitt liv prøvde han Nøis seg som spydkaster. Han slengte båtshaken av all kraft, og spissen traff bjørnen midt i den gule bringen. Den slo rasende til, så båtshaken knakk i flere stykker. Et øyeblikk etter trakk den seg tilbake oppover mot dalen*».

Hilmar kom seg inn i hytta og fikk tak i geværet, og kort tid etter hadde han skutt bjørnen.

Utover vinteren ble det likevel revefangst, og vinteren forløp som vanlig med å sjekke revefeller. Noen bjørner ble det også denne vinteren.

Fangst: 5 bjørn, 40 hvite rev, 2 blå rev.

Kilder: Berset, Odd 1953: Hilmar Nøis. Storjegeren fra Svalbard. J.W. Eide Forlag,; Hilmar Nøis pers.medd.

Bjørnhamna, Sørgattet v/ Smeerenburgfjorden 1948-49

Den erfarne fangstmannen Alfred Johansen, som hadde vært med og opplevd tragedien ombord i m/s *Enigheten* (se Polarboken 1983-94 s. 33) bestemte seg for å vintre på sitt gamle felt, Bjørnhamna (Sørgatt). Han fikk frakt opp ombord i en håkjerringfisker.

I august var Johansen en tur ned til Kongsfjorden for å ta seg av provianten han hadde bestilt til sin vinter i Bjørnhamna. Under oppholdet her døde han den 10. august i Ny-London (Camp Mansfield), antagelig av hjertesvikt. Han ble 59 år gammel.

Alfred Johansen var en av våre mest erfarne overvintrere. Han er ikke like godt kjent som flere av de andre fordi det ikke er skrevet bok om ham. Blant fangstfolk var han høyst respektert og en solid type som kom godt ut av det med alle. I alt overvintret han 25 ganger. De første 12 som vaktmann og fangstmann for NEC (Northern Exploration Company). Fra 1925 hadde han hovedstasjonen sin i Bjørnhamna som han bygde ut til et solid hus. Under krigen ble han evakuert til England. Allerede i 1946 rustet han seg ut for en ny vinter i Bjørnhamna. Dit kom han ikke, men måtte tilbringe en hard vinter ombord i *Evigheten*, som til slutt forliste ved Novaja Semlja.
Kilder: Sysselmannen, Barleif Hårstad pers. medd.

Biskayerhuken, Nord-Spitsbergen 1948-49

Som så mange av englandsfarerne ønsket Sigfred Kristoffersen på nytt å oppleve en fangstvinter. Denne sommeren fikk han med seg Lars Hochlin, og de rustet seg ut for en vinter. De hadde med to hunder og fire valper. I Ny-Ålesund kjøpte de fire tonn kull.

Tyskerne som hadde værstasjonen Kreutzritter i Liefdefjorden under krigen hadde vært rundt i terrenget og brent hytter og ødelagt utstyr. De hadde brukt den brente jords taktikk slik at de ikke skulle bli overrasket av noe angrep.

Dette visste Kristoffersen om, så han hadde med seg rikelig utstyr til nybygg og reparasjoner. En dynamo drevet av vind hadde han skaffet seg. Den ladet batteriene til radioen så han kunne ha kontakt med Bjørnøya og Ny-Ålesund. Frakten opp var vanskelig nå etter krigen da *Lyngen* ikke gikk, men han fikk frakt med en skøyte.

Med en gang de kom på land satte de i gang med å bygge nytt og reparere. Til hjelp hadde han med seg sin kone og to unggutter. Etter tre uker kom bergmesteren og hentet disse tre og han fikk beskjed om at det lå en stor hornmine i fjæra ikke langt unna. Den ble senere sprengt av eksperter.

Hovedstasjonen og fire bistasjoner var brent, bare en bistasjon i Raudfjorden (Alicehamna) hadde blitt oversett.

Om høsten hadde de vanskeligheter med å få nok kjøtt, da det var lite snadd og ærfuglene var veldig skye. Men det rettet seg fort for de fikk jevnelig besøk av bjørn. Den første fikk de 1. november.

Lars, som ivrig speidet etter bjørn, fikk skutt sin første i mars. Vinteren ble kald. Det kaldeste var -40°C i desember.

Våren med yrende fugleliv kom omsider. Vinteren hadde forløpt bra. Da isen hadde smeltet vekk ble de hentet ned til Longyearbyen av skøyta til sysselmannen. Det ble siste overvintring for Kristoffersen.

Fangst: 9 bjørn, 14 hvitrev, 1 blårev.
Kilder: Kristoffersen, Sigfred. 1968. Nordenfor nord. Gyldendal Norsk Forlag; Sigfred Kristoffersen pers. medd.

Sassen, (Fredheim), Tempelfjorden 1949-50

Våren 1949 fikk Hilmar sin sønn Johannes Kaps Nøis opp til Fredheim. Det første de gjorde var å sette motorsjarken på vannet, og med den drev de sommerfangst. Senere da fjordisen og landkallen var tint, sanket de drivtømmer. Store Norske var en sikker avtager da de hadde et stort sagbruk i Longyearbyen. Ved å sage opp ettersom de fikk tømmeret slapp Store Norske å ha et stort utvalg av forskjellige dimensjoner. De drev tømmersankingen til langt utover høsten før de måtte sette sjarken på land på Hotellneset ved Longyearbyen.

Vinterfangsten var dårlig. Lite rev og ingen bjørn. For å rette opp den dårlige økonomien startet de opp tømmersankingen med en gang fjæra var tint bar.

Fangst: 40 hvitrev
Kilder: Berset, Odd 1953. Hilmar Nøis. Storjegeren fra Svalbard. J.W.Eides Forlag; Hilmar Nøis pers. medd.

Sassen (Fredheim), Tempelfjorden 1950-51

Etter at Hilmar Nøis og sønnen Kaps hadde sluttet av sankingen av drivtømmer, reiste Kaps senhøstes 1950 til fastlandet. Hilmar ble igjen på Fredheim for tredje året på rad. Det var dårlige priser på skinnene, men Hilmar mente at en vinter til allikevel var å foretrekke. Prisen på reisen opp og ned var mye dyrere nå og det samme var utrustningen og proviant. Han vurderte vinteren til å bli brukbar og så hadde han grodd fast der oppe på Svalbard. Med skøyta til sysselmannen fikk han fraktet alle kullsekkene, proviant og utstyr til Fredheim.

Hilmar startet fangsten i Bjonahamna og fanget der til 23. november. En dag på Fredheim, mens han arbeidet med båten som var halvfull av vann, fikk han, viste det seg senere, navlebrokk. På grunn av dette og at han ikke følte seg frisk sløyfet han sin vanlige juletur til Longyearbyen. Han var redd han skulle falle sammen på veien og omkomme.

I mars fikk han besøk av to karer fra Longyearbyen og de fikk da greie på hans tilstand. Hilmar ble hentet til sykehuset i Longyearbyen den 21. mars. Hilmar måtte forlate sitt kjære Fredheim pakket inn i ulltepper på en weasel. På sykehuset fikk han greie på at han hadde en leversykdom i tillegg til brokken. Han ble sendt videre til Tromsø.

Dette var et hardt slag for Hilmar som aldri hadde vært syk. Det så ut som dette var slutten på hans liv på Svalbard, men noen år senere vintret han igjen.

Hilmar røktet fellene, for det var en brukbar fangst han hadde fått. Men han var så dårlig at han ikke hadde vært i stand til å ta vare på reveskinnene og alt gikk tapt.

Fangst: 40 hvitrev, 2 blårev.
Kilder: Berset, Odd 1953. Hilmar Nøis. Storjegeren fra Svalbard. J.W.Eides Forlag; Jacobsen, Tor 1979. Ishavskvinne. Historien om Helfrid Nøis. Gyldendal Norsk Forlag.

Tjuvfjorden (Andréetangen), Edgeøya 1950-51

Etter året på Halvmåneøya gikk jeg ofte og ønsket meg på fangst igjen. Min bror Thor Lønø (29), ville mer enn gjerne være med. Vi ble enige om å reise til Tjuvfjorden sommeren 1950. Hytta som Rudi hadde bygget sto ledig og den visste jeg var god. Det meste av utrustningen ble laget og samlet i Horten. I Tromsø var det å få tak i noen hunder, proviant og frakt opp. Alt gikk greit. Kjernekaren Sigmund Snarby traff jeg på gata, og han skulle opp på ny tur til Nordisen. Han var skipper på *Polarheimen* og der skulle vi få være med.

Den 25. juli reiste vi fra Tromsø og fem dager senere var vi ved hytta på Andréetangen. Det var fint, stille vær og vi fikk alt greit i land. Det eneste som hindret oss i et par timer var at drivisen gikk med stor fart i sundet.

Hytta var som ventet i god stand, og etter bare en uke var alt på plass. Vi kunne starte opp med fangst på storkobbe og ringsel med en gang. I tillegg til fangsten hadde jeg påtatt meg å måle tilvekst og avsmelting på noen breer, og etter 14 dager hadde vi fått satt opp alle målestakene på en bre øst for oss.

Fangsten gikk meget bra, men da vi hadde vært der i en måned mistet vi påhengsmotoren til båten. I en krapp sving slet motoren seg løs, tok med sikringen og forsvant i dypet. Til da hadde vi fått 17 storkobber og 54 ringsel. Heldigvis var båten lettrodd, men vi kom selvfølgelig ikke så langt lenger.

Vi satte feltet i stand med selvskuddkasser og feller, og vi reparerte på bistasjonen på Negerpynten. Her la vi opp parafin, ved og proviant for å ha hytta som krypinn i dårlig vær.

Den 14. september kom *Østeris* på besøk. Den hadde to levende bjørnunger og en levende hvalrossunge ombord. Hvalrossen, som ble kalt Fia, likte å bli klappet og stelt med. Den sto i en kasse, men hver dag ble den sluppet løs på dekk. Den gjødde omtrent som en hund. Da våre fire hunder hørte det løp de ned i fjæra og satt og lyttet med hodet på skakke og gjødde så smått tilbake. De forsto det var noe ekstra.

To dager senere kom *Polarheimen*. Den var også på hjemtur. Av den alltid hjelpsomme Snarby fikk vi låne hans påhengsmotor til neste sommer. Om kvelden kom mannskapene fra begge skutene i land. Det ble stappfullt i hytta, og den kjempekaka Thor hadde bakt, og flere flasker konjakk, forsvant raskt.

Dagen etter gikk begge skutene. De skulle holde lag hele veien til Tromsø for en motorskade i *Østeris* var så alvorlig at selv den erfarne Jens Olsen ikke ville sette over havet uten følge. Hadde ikke *Polarheimen* vært der måtte de ha forlatt skuta og tatt seg over til Longyearbyen i småbåter fortalte de.

Den 3. oktober fikk vi en storm. Den

Thor Lønø på Andréetangen. (Foto: Odd Lønø).

frisket på ut over natten og mange ganger var jeg redd hytta skulle blåse på havet. Vi gikk ut og sikret alt enda vi bare noen timer tidligere hadde sikret alt – trodde vi. I båten hadde vi lagt to fulle bensinkanner og en tung rekvedstokk og bundet den stramt med kort line til en pele. Men båten var kastet helt rundt og alt slengt ut. Vi rullet ned to fulle salttønner og hadde i båten sammen med annet tungt vi fant i mørket. Det var orkanbyger og vi måtte ofte krype for å komme frem. Vi mistet likevel lite. Da vi sto opp om morgenen hadde det kommet mer enn en bøtte vann ned av ovnsrøret.

Rudi hadde fortalt meg at det senhøstes kom et trekk av hvalross inn i Tjuvfjorden. Det stemte den høsten. I slutten av oktober og begynnelsen av november så og hørte vi hvalross. En dag var det en hvalrossunge som lå kloss i fjæra og gjødde «*Ho-Ho, Ho-Ho*». Vi fikk ikke skutt på noen.

Været utover høsten var preget av sønnavind, og baksen så vi ingenting til. Først i midten av desember fikk vi den første bjørnen, og etter den tiden ble det titt og ofte bjørn å få på selvskuddene.

Den 19. januar meldte værfolka på Hopen om liten storm og -32°C. Vi hadde det ennå kaldere. Hodeputa mi frøs fast til veggen. Vanndampen frøs til is i hjørnet hos meg i underkøya. I mars hadde vi en kuldeperiode med mye vind som laget harde skavler så det nesten ikke gikk å bruke skiene. En dag forfrøs jeg ansiktet

så jeg fikk blemmer i panna, på nesa og underleppa.

Den 28. mars skjøt jeg ei binne med to små unger. Jeg var og så over de nordligste revefellene da jeg så dem gå mot det bratte fjellet der. Jeg satte opp farta for å ta dem igjen. Der bratte lia begynner setter jeg igjen ski og ryggsekk og kravler videre oppover. Binna med ungene går rett til fjells, og jeg etter. I det jeg skal forsøke et skudd mister jeg fotfeste og raser nedover. Opp av isen stakk det mange små steiner. Jeg bremser alt jeg kan med støvlene og geværkolben mens jeg alt i ett må svinge unna steinene. Da jeg fikk kontroll så jeg binna og ungene helt oppe på flate toppen av fjellet.

For å få dem måtte jeg gå en kilometer sørover og opp en liten dal på den andre siden av det flattoppete fjellet. Der lå de på toppen. Det var umulig å få dekning og da jeg gikk mot dem løp de tvers over dalen og opp på den andre siden og så sørover. For å finne dekning måtte jeg gå over dalen høyt oppe og så sørover. Jeg tok av meg støvlene og gikk i sokkelesten en kilometer til et punkt hvor jeg mente jeg hadde dem rett under meg. Jeg ålet meg nedover og det stemte. Der lå binna med ungene mellom bena. Jeg skjøt mot hodet, men måtte ha bommet for den kom mot meg. Neste patron satte seg fast, men jeg vippet den ut med kniven. Neste treffer dødelig. Den ene ungen løper vekk men den andre la seg ved mora. Etter å ha gått tilbake og fått på meg støvler, ski og ryggsekk gikk jeg hjem. Samtidig kom Thor fra øyene hvor han hadde skutt to bjørner.

Etter å ha sovet noen timer sto vi opp klokken tre om natten og dro av gårde med hundespannet for å hente binna og ungene. Det ble vind og føyke og vi kom ikke opp dit igjen før etter to dager og kjørte binna hjem. Ungene var da vekk. Nå regnet vi ungene som tapt, men den 2. april, da Thor tittet ut av døra før frokost, så han begge ungene på skinnet til mora. Etter en spurt klarte vi å fange den ene, og etter noen timer den andre. Disse to hadde klart å holde det gående i fem døgn med sterk kulde og tildels hard snøføyke. Det var to store, kraftige unger og etter noen timer i hytta roet de seg og vi kunne fore dem med melk og spekk.

Vi fangstet godt og kjørte daglig med hundene for å hente hjem skinn og kjøtt til hundemat. I mai fikk vi to bjørnunger til.

Den 14. april kom et fly over hytta og slapp ned tre sekker. Det var brev fra familie, lesestoff og en stor pakke fra kjøpmannen vår i Tromsø. Resten av dagen gikk med til å lese brev, aviser og tine opp hardfrosne appelsiner. Den 25. mai fikk vi flyslipp igjen. Løytnanten i flyet var fra Horten og han og en snill dame på postkontoret i Tromsø hadde samlet et par sekker med lesestoff.

I mai sluttet vi av vinterfangsten. Ved siden av spekking og salting av bjørneskinnene drev vi fangst av snadd og storkobbe. Bjørnungene var i mai og juni noe syke. Det ytret seg som en lammelse i bena. En døde, de andre frisknet til. Hva det kom av ante vi ikke. På Halvmåneøya hadde vi ikke hatt antydning til noe slikt.

Den 28. juli fikk vi se en skute ute i isen. Vi klarer å kjøre ut til den. Det var *Espenesvaag*. Det ble mye prat og god bevertning. Vi ønsket kontakt med *Polarheimen*. Men da de hadde lite strøm til telefonen så gikk beskjeden til *Drott* som

Polarheimen. (Oddleif Moens arkiv).

lå i Blåfjorden, så videre til *Altenfjord* og den igjen til *Østeris* som lå nær *Polarheimen*. *Polarheimen* hadde ikke senderen i orden, men de hørte hva som foregikk og Snarby kom ombord i *Østeris*. Så gikk beskjeden samme vei tilbake. Snarby lovet å hente oss om fire uker.

Fem dager senere kom *Espenesvaag* helt inn til oss med telegram. Jeg hadde fått jobb som lektor i Oslo. Da de skulle gå hjem straks, avtalte vi frakt med dem. På et døgn var alt ombord, og vi satte kursen mot Tromsø. Trodde vi! Da vi hadde gått så langt at vi skulle se Bjørnøya, måtte vi bruke radiopeiling for å finne den. Vi gikk ti timer rett øst før vi så den. Nå la skipperen kursen etter feilen på kompasset. Resultatet var at vi traff fastlandet ved Sørøya og måtte gå ti timer før vi nådde Tromsø 11. august.

Det viste seg senere at Thor og Odd Lønø var de eneste som fullførte overvintring på fangst det året. Hilmar Nøis brøt på grunn av sykdom.

Fangst: 52 bjørn, 3 levende bjørnunger, 20 hvitrev, 3 blårev, 46 storkobber, 61 snadd, 40 ærfugl, 11 ryper og 10 gås.
Kilde: Lønø, Odd dagbok 1950-51.

Sassen (Fredheim), Tempelfjorden 1951-52

Hilmar Nøis var våren 1951 så dårlig at legene ikke ga ham noe håp om at han ville bli fangstmann igjen. Selv var han fullt klar over dette og at han ikke ville få se Fredheim igjen. Han ba da Helfrid om at hun måtte reise til Sassen og ordne opp i det som sto igjen i hytta. Og der var det mye å ta hånd om for Hilmar hadde overtatt en stor del av det som de allierte styrker etterlot seg. Mens Helfrid drev og ryddet opp kom Fredrick Ruback og en svensk professor og fortalte at de hadde fått leid hytta av Hilmar og skulle overvintre der.

Fangst: 2 bjørn. Annen fangst ikke oppgitt.
Kilde: Jacobsen, Tor 1979. Ishavskvinne. Historien om Helfrid Nøis. Gyldendal Norsk Forlag,

1953-54

Ingen overvintret på fangst dette året.

Tjuvfjorden (Andréetangen), Edgeøya 1954-55

Min bror Thor og jeg, Odd Lønø, bestemte oss raskt etter vår første overvintring sammen å ta et år til. Tidlig på våren 1954 hadde vi det meste klart. Så var det å ordne frakten opp. Det gikk hurtigere enn ventet. Vår kontakt i Tromsø ringte oss allerede før St. Hans og sa at vår bekjent fra tidligere, Torleif Kristensen, som nå var skipper på *Forland* skulle på fangst i Nordisen og han kunne sette oss opp.

Da vi allerede hadde sendt godset vårt var vi i Tromsø i løpet av noen dager. Men i Tromsø gikk det ikke så raskt for Torleif hadde vært ute og syklet i midnattsola og stupt med sykkelen ned i en branntomt. Han lå forslått og med løse nyrer på sykehuset. Jeg gikk og så på branntomta og var imponert over at han hadde overlevd etter å ha stupt ned der. Vel, han kom seg raskt.

Den 8. juli gikk vi fra Tromsø. Ombord hadde vi med alt vårt 7 tonn utstyr (lavt regnet), derav 1,7 tonn salt. Det var fint vær. Da vi forlot norskekysten la jeg merke til at kjølvannet etter skuta laget store s-formede striper. Det skyldtes at skipperens sønn på 15 år, som var på sin første tur, styrte.

Kursen ble satt til Bjørnøya. Der var det tåke, og vi lette etter øya i over 1,5 døgn. Til slutt så vi hvor alka fløy og styrte etter den. Da fant vi øya. Men mens vi lette hadde vi fisket rikelig med torsk.

Så satte vi kursen mot Hopen. Der var det selvfølgelig også tåke og vi lette i flere timer før vi traff nordspissen. Da var saken grei, og vi fant raskt veien ned til værstasjonen hvor vi fikk tre unghunder av beste sort. Da hadde vi seks gode hunder.

På Halvmåneøya var det satt i land en del tomfat som vi kunne få. Der var det også tåke. Som den lokalkjente jeg var så sa jeg fra om en grunne ut for nordspissen av øya. Og i tåka holdt vi selvfølgelig på å treffe den. Hytta jeg hadde bodd i i syv år tidligere var ille medtatt av vær og vind.

Den siste biten gikk i fint vær og finværet fortsatte så vi fikk alt på land på 6-7 timer foran hytta på Andréetangen. Det var ingen som hadde bodd i hytta der siden vi forlot den tre år tidligere. Det tok oss derfor ikke mer enn en uke så var den beslått med ny papp og reparert.

Da fjorden lå isfri var det nesten ingen fangst å få i juli. I august og utover høsten fanget vi bra. Den 8. august f.eks. fikk vi 8 kobber og 3 snadd. Den største kobben veide 245 kg. Siden vi kom opp hadde vi flere ganger sett ryggfinnen på håkjerring. Så den dagen satte vi ut en krok i sundet og fikk en håkjerring på 2,9 meter. Vi kunne tatt mange flere men var ikke interessert.

Den 24. august hørte vi blåst av en hval og så veien etter den inn fjorden fra Negerpynten og ut igjen da den rotet opp sand

Thor Lønø spekker isbjørnskinn. (Foto: Odd Lønø).

fra bunnen. Hvalen fikk vi ikke se, men vi gjettet at det var en knøl- eller grønlandshval.

I oktober fikk jeg spekkfinger. Langfingeren på venstre hånd hovnet opp og var smertefull. Det ga seg etter flere uker, men nesten hele året var fingeren stiv og spriket når jeg skulle ta tak i ett eller annet.

I oktober hadde vi besøk flere ganger av rødvingetrost. Disse stakkarene hadde blitt blåst nordover isteden for å få seg en tur til syden. Vi skjøt en til museet. Den siste forsøkte vi å mate, men den forsvant en dag i snøføyka.

Den 22. oktober lå det, omtrent 500 meter nord for hytta, seks hvalross tett sammen og snorksov. Ute i vannet var det fire til som ikke klarte å komme seg opp på landkallen da det var fjære sjø. Helt til ut i januar hørte vi dem raute og grynte i mørket ute i sundet foran hytta.

En skuffelse var det at det ikke var drivis. Havet lå svart sørover dag etter dag. Og til julaften hadde vi bare ni bjørn.

2. juledag hadde jeg en sjelden opplevelse. I mørket gikk jeg til hyttevannet som ligger 50 meter unna for å hakke is. Jeg lot to av hundene løpe med for at de skulle varsle om det kom en bjørn. I det jeg kommer til vannet løper hundene etter en rein. Jeg roper på dem, og den ene kom tilbake. Jeg løp ned til hytta med den og ropte på Thor. Jeg forsøkte å fange den andre hunden, Jan, men klarte det ikke. Etter en stund biter Jan seg fast i halsen til reinen. Jeg kastet meg over Jan, men den slet seg løs igjen. Jan angriper igjen og jeg jaget den vekk. Reinen forsøker å forsvare seg og en gang satte den begge frambeina i brystet på Jan. Men Jan var like frisk. Ved første anledning kastet jeg meg over reinen og holdt den fast samtidig som jeg sparket Jan unna. Reinen

forstod nå at jeg var på parti med den, og den gjør bare noen få sprell der jeg står og holder den om halsen. Nå var Thor kommet til og han fanger Jan. Reinen, en simle, hadde bare et lite sår på halsen og et bak det ene bakbeinet. Jeg slapp den og den ruslet 10-15 meter vekk, stoppet der og så på at Jan fikk det den fortjente. Så ruslet den rolig nordover.

Etter nyttår ble det bedre med bjørn og det måtte ha vært drivis øst for oss. I mørket så vi ingen ting til den. Først 3. mars kom det drivis inn Tjuvfjorden. I februar fikk vi 40 bjørn.

Den 1. mars var vi vitne til en hendelse som bare få har opplevd. Thor hadde skutt tre bjørn nord for hytta. Vi flådde disse, mens en fjerde som hadde gått på et selvskudd like ved lot vi ligge for vi fikk den ikke på lasset likevel. Etter middag kjørte vi bort for å flå den og kjøre skinnet hjem. Det var blitt mørkt. Thor drar i skinnet mens jeg flår. Plutselig blir alt lyst som dagen. Jeg skvetter til og spør «*Hva i huleste er det du driver med*»? Thor står og stirrer mot øst: «*Se der da*» sier han. Jeg snur meg og der i østlig retning er himmelen helt opplyst. Etter noen sekunder er det mørkt igjen. Dette var kl.1730.

I hytta diskuterte vi hva dette kunne ha vært. Vi kom til at det måtte ha vært en meteor som hadde falt ned øst for fjellet, på Halvmåneøya- siden. Men det merkelige var at vi ikke hadde hørt en lyd. I de følgende to uker tok jeg meg flere turer over på den andre siden av fjellene, men fant ikke antydning til noe ekstra. Etter vi kom hjem fikk vi forklaringen. Det var russerne som hadde sprengt en atombombe på Novaja Semlja. På en avstand av 1000 km var lyset av bomben så intenst at terrenget ble helt opplyst.

Ut på dagen 15. april frisknet vinden på til full storm. Om kvelden gikk vi ut for å ta inn hundene. Jeg måtte gi opp selv om jeg krøp på alle fire og hadde munnen helt nede i snøen. Jeg fikk ikke puste og hytta var helt borte i snøføyka. Stormen raste hele natten og langt utover neste dag. Da klarte vi når vi gikk med ryggen mot vinden å komme bort til hundene. De fikk en skikkelig oppvarming og mye kjøtt.

I slutten av mai startet vi med spekkingen av vinterfangsten og i løpet av en måneds tid var vi ferdige med den jobben. Vi så etter skuter for å få en avtale om frakt til Tromsø. Men vi var ikke så opptatte av å komme tidlig ned for vi regnet med å gjøre en del fangst på snadd og kobbe, og det gjorde vi også.

Natten til 29. juni varslet hundene noe, men da vi ikke fant ut av hva det var la vi oss igjen. Tidlig om morgenen banket det på ruta. Det var Torleif med «*Forland*» som kom på besøk. Han var på opptur, men kunne ikke ta oss med på nedtur for vi hadde for mye fangst for «*Forland*». Torleif kontaktet flere over radioen og sa at vi ønsket hjemreise til Tromsø. Av ham fikk vi noen kokninger med poteter og et kålhode. Det smakte! Vi hadde spist grønnerter i stedet for poteter de siste to månedene.

Den 9. august kom *Østeris* inn til oss. Eier og reder var Ingvald Wahl. Han hadde ligget på hvithvalfangst hele sommeren og fått bare 26 stykker. Rene bomturen og han hadde plass til oss. I det vi går ombord sier Ingvald: «*Hils på skipperen – det er han med Pebeko-smilet*». Skipperen hadde trukket alle tennene for

å få gebiss når de kom tilbake til Hammerfest. Ingvald lovet å komme tilbake om noen dager. Han ville bare ta en tur nordover først for å fange noen bjørneunger for å rette opp litt på det dårlige fangstresultatet.

Etter tre dager kom han tilbake uten fangst. Vi startet med en gang å ta ombord. Vi hadde mye, og før vi var ferdige kom Ingvald på land og sa at han ikke trodde vi fikk plass til alt. Men ved å stue spekkfat i to høyder på dekket foran styrhuset, hundene plassert i grind på luka og jollen deres full av spekk fikk vi alt med.

Men de spiste bare kobbekjøtt ombord. Mel og annet var forlengst brukt opp. Jeg skal si kokken lyste opp da han fikk en ¾ sekk mel pluss en del annen proviant av oss. Før vi satte kursen ut fjorden luktet det stekt brød. Gjett om mannskapet spiste brød.

Det gikk bra til vi kom til Bjørnøya. Her ankret vi opp i Sørhamna. Jeg spurte hvorfor. Jo vi hadde ikke mer solar igjen til motoren så vi måtte vente til en fiskebåt kom inn i havna og vi kunne kjøpe av den. Første båt som kom inn ga oss to fat, og vi startet straks på veien hjem.

Dagen etter økte vinden og værmeldingen var på kuling fra vest. Vinden økte til stiv kuling. Om natten stoppet motoren gang på gang og på morgensiden ga maskinisten opp å få motoren til å virke. Skuta slingret så mye og det var så lite drivstoff på tanken at motoren sugde luft og stoppet av den grunn.

Vi seilte unna for fokka og storseilet og det gikk raskt unna. Sjøen ble stadig grovere. Tidlig på formiddagen fikk vi en voldsom sjø over skuta. Jeg satt i byssa da den kom. Skuta la seg helt over og det så ut som vi skulle gå rett i dypet. Heldigvis røk festet på storseilet så det tømte seg for vann da skuta langsomt reiste seg. Skuta reiste seg til slutt helt opp, og vi seilte unna for bare fokka.

Det hersket full forvirring og kaos ombord. Surringene på tønner og fatene på hekken var røket, livbåten slått flat som en pannekake (den lå der og skræva som maskinisten sa etterpå), festene på vår båt røket, hundebingen slått i biter og hundene løp vettskremt omkring. En av mannskapet som hadde stått og pumpet var blitt slått overbord, men han fikk tak i rekka med den ene hånden og ble skylt ombord igjen av neste sjø. En av de andre av mannskapet så bare hodet av ham over vannet da han var utenfor båten. Vi hadde ikke hatt den minste mulighet til å redde ham.

Nå måtte noe gjøres for å berge skuta og oss. Bare vår båt var brukbar, og i den grove sjøen var det utenkelig at vi skulle klare å berge oss med den. Ingvald ropte ut: «*Skyt bikkjene*».

Min bror og kokken var stengt inne i lugaren akterut da løse tønner og fat stengte for døren. Thor sto klar med geværet for å skyte av hengslene og låsen for å få opp døren. Thor fortalte senere at kokken satt apatisk og stirret rett fram for seg. Jeg ropte ned til Thor at vi skulle klare å få opp døren. En av mannskapet hjalp til så vi fikk rikket på et par fat og de to kom opp.

Mannskapet kom med hundene. Vi hadde 8 hunder nå da vi hadde fått to valper. Jeg forsøkte å gi hver en klapp og et ord til avskjed før jeg skjøt. Men de reagerte ikke – de bare stirret stivt fram for seg til de fikk skuddet.

Jollen til skuta som var stappfull av spekk ble lempet på havet sammen med alle fatene og tønnene som var stablet i andre høyde. Vi fikk lettet skuta med 4 tonn, alt var vårt.

Det kom stadig noen brott, men ikke av den helt livsfarlige sorten. Senderen hadde fått så mye saltvann at den ikke virket. Thor, som var elektrisk ingeniør, fikk omsider fikset den så vi kunne anrope Hammerfest radio over nødbølgen. Der fikk vi beskjed om at været ikke ville bli verre.

Jeg var ofte på broen. Der sto Ingvald så lenge uværet varte og styrte. Alle vinduene bortsett fra et, i styrhuset, var knust av brottet. Det blåste kaldt fra alle kanter og søkkvått var det. Første gangen jeg var der sa Ingvald «*Si fra når du ser en ekstra stor en kommer*». Når jeg så en tårnhøy sjø komme sa jeg fra. Ingvald tok da tak i rattet og forsøkte å styre skuta slik at vi red den av på beste måte. Ingvald gjorde en kjempejobb.

Klokken tre sa Ingvald til Thor og meg at han ikke kunne ta sjansen på en natt til uten å lette skuta. Hvis ikke været bedret seg i løpet av et par timer så måtte mannskapet hugge ned rekka og dytte alle fatene på dekk ut den veien. Vi var enige, det gjaldt jo å berge livet!

Heldigvis ante vi bedring og Ingvald bestemte seg for ikke å hugge ned rekka. Han mente vi ville klare det. Thor hadde mesteparten av tiden vært nede i lugaren og forsøkt å holde døren lukket så ikke alt for mye vann skulle komme ned. Der så det ut! Ovnen hadde veltet, og alle delene den bestod av rullet att og fram i takt med sjøgangen i det salte sotfulle vannet.

Utpå natten løyet vinden av og skuta tok det bedre. Vi ble liggende til langt ut på dagen for å vente på at sjøen skulle legge seg. Det gjorde den etter hvert.

Ombord fantes det ikke mat. Bortsett fra salt kobbekjøtt var det ingenting. Ikke vann, ikke til en kopp kaffe en gang. Men det verste var at motoren ikke ville gå. Maskinisten fant på råd. Han rigget til en nødtank på dekket. Fra tanken i i maskinen ble solar hentet opp. Det var ikke så mye som et fat igjen og så var den full av møkk. Den ble silt og helt på nødtanken. Det fikk liv i motoren.

Ut på dagen fikk vi Norge i sikte og kom inn vest for Nordkapp og gikk til Gjesvær. Da jeg hoppet opp på kaia der pekte en dame på meg og utbrøt: «*Se kor fæl han ser ut*». Jeg var sikkert ikke noe pent syn. En overvintrer med klær som var fulle av spekk og sot og med ett års skjegg og hår fullt av møkk.

Mens vi bunkret var kokken på land og kjøpte mat. Gjett om det smakte. Vi gikk til Alta først. På veien ryddet vi opp i lugarene. Til Tromsø kom vi den 22. august.

Ved siden av fangsten hadde vi tatt opp en 16 mm fargefilm som skildret fangstlivet. Deler av filmen er senere brukt i naturprogrammer i NRK og National Geographic.

Vi utførte også måling av tidevannet. Etter en del vanskeligheter klarte vi å få registrert en hel måneds variasjon.

Fangst: 72 bjørn, 1 blårev, 14 hvitrev, 82 storkobber, 97 ringsel, en hvithval, 10 ryper, 30 ærfugl, 1 gås og 70 kg dun.
Kilde: Odd Lønø dagbok 1954-55.

Sassen (Fredheim), Tempelfjorden 1955-56

Nøis ble syk og kjørt til sykehuset i Longyearbyen i mars 1951. Etter de store operasjonene han hadde gjennomgått var han frisknet til igjen. Odd Lønø besøkte ham på Rikshospitalet. Selv om han forsøkte å pense samtalene inn på andre emner enn fangst så endte det likevel opp med historier fra fangstlivet. I 1955 hadde Hilmar vært borte fra fangstlivet i fire år, men lengselen etter Fredheim ble for stor. Våren 1955 reiste Hilmar Nøis opp til Fredheim for å overvintre og drive fangst. Det ble hans 30 overvintring. Men denne gangen hadde han fått meg seg Helge Nessan som hjelper. Prisen på skinn var fortsatt dårlig, så de reiste rundt i fjorden og sanket drivtømmer. De fisket også etter røye. Saltet røye er god vintermat.

Fangst: 7 bjørn, 111 hvitrev og 4 blårev.
Kilder: Jacobsen, Tor 1979. Ishavskvinne. Historien om Helfrid Nøis. Gyldendal Norsk Forlag.

Sassen, Tempelfjorden 1956-57

Fredheim:
Hilmar Nøis og Helge Nessan.
Fangst: 80 hvitrev, 3 blårev.

Bjonahamna:
Edvin Nøis.
Fangst: 1 bjørn, 72 hvitrev og 4 blårev.
Kilde: Edvin Nøis pers. medd.

Sassen 1957-58

Hilmar Nøis og Helge Nessan.
Fangst 1 bjørn 86 hvitrev.

Sassen (Fredheim) og Bjonahamna, Tempelfjorden 1958-59

Tidlig sommeren 1958, etter at Hilmar Nøis hadde sluttet sin vinter i Sassen, fikk Hilmar et oppdrag. Til Longyearbyen hadde det kommet en tysk forfatter som ville fotografere dyrelivet på Svalbard. Hilmar fraktet ham rundt i sin motorbåt. Med på turene rundt i terrenget ble også en engelskmann, Paul Adams. Adams var ingen vanlig turist, men var kommet til Svalbard for å oppleve landet.

Nøis ville også overvintre kommende sesong og det ble til at Nøis slo seg sammen med den helt uerfarne Adams i Fredheim. Nå var Nøis (66) tre ganger eldre enn Adams, men han kjente Adams så godt allerede at de bestemte seg for en ny vinter i Sassen. For å treffe på moskus tok de seg en tur til Wijdefjorden. Derved fikk Adams også oppleve det terrenget. Moskus så de bare spor etter.

Hilmar hadde før han traff Adams planlagt en fem-seks ukers tur til Nord-Spitsbergen for å fiske røye. Her ble Adams med. De lastet motorbåten til Hilmar, med alt som skulle til en slik tur, ombord i *Lyngen*. *Lyngen* gikk bare til Virgohamna og derfra kjørte de videre med den full lastete motorbåten til Gråhuken som var målet. Motorbåten var mye lekk etter å ha ligget lenge på land. Adams kaller den en «*surface submarine*» (undervannsbåt i overflaten). Det gikk bra selv om de måtte sloss med is, motortrøbbel og tåke. Det ble en lang tur med mange overnattinger.

De kom frem til vestsiden av Gråhuken og overnattet på hytta på Kapp Hvile den 13. juli. Dagen etter kjørte de en halv time med motorbåten sørover og kom til Fish Bay (Mushamna). Her bestemte Nøis seg for å bygge en hytte som et utgangspunkt for fisket. Da de ikke hadde med seg materialer måtte de samle fra fjæra alt som kunne brukes. Hytta ble derfor et lappverk som det blåste tvers gjennom. De hadde med en liten ovn, men det måtte en innøvd teknikk til for å få kokt en middag på den.

Fangsten ble elendig. Det var mye kaldt vær, og is ødela garna. Noe fisk ble det, og de spiste fisk hver dag så lenge de var der nord.

Den 11. august gjorde de klar til å forlate, og dagen etter reiste de. De fikk mye dårlig vær, men de nådde frem til Bjørnhamna. Her kom *Lyngen* og to dager senere ble de satt i land i Sassen.

Adams var ofte forbauset over at den nærsynte Nøis aldri brukte kart eller kompass. Nøis fant frem pga sitt kjennskap til landet gjennom utallige turer i terrenget.

Nå begynte forberedelsene til vinteren. De startet med å samle rekved og reiste den opp slik at ikke snøen dekket disse til. Noe kjørte de til hytta med en gang.

Så satte de ut feller for å fange levende rev. I tillegg til rekveden kjøpte de kull. En gang var de hardt ute på veien til Sassen. Adams forteller: «*En kveld i slutten av august reiste vi fra Longyearbyen med 15 sekker kull. Til å begynne med var det godt og rolig vær. Men hellet som vi hadde hatt på Nord Spitsbergen hadde forlatt oss. Vi møtte høy sjø med en gang vi kom ut i Isfjorden ---. Bølgene ble verre og verre og de slo over baugen og siden på båten. Hilmar som styrte ble mer og mer engstelig. Han øste det han kunne, og jeg så over rekka for å unngå rekved som kunne senke oss ----*». «*Vær klar til å lempe lasten over bord*» ropte Hilmar. Jeg svarte «*Jeg har vært klar for det i de siste 10 minuttene*».

De klarte til slutt å komme inn til Bjonahamna. Dagen etter kom de seg over til Fredheim og fikk kullsekkene i land. De fortsatte å fange levende rev, men det viste seg senere at valpene var omtrent umulig å få solgt. De var for store. Kjøperne i Norge ville ha små valper.

I begynnelsen av september tok de en tur over til Kapp Wijk hvor de hadde planer om å starte revefangsten. På en liten innsjø var det noen gjess. Adams hadde aldri skutt med hagle før, men han fikk tre gjess i ett skudd. På denne turen satte de også opp feller i Skansbukta og Billefjorden. Hele tiden jaktet de på ryper, gjess og sjøfugl.

Da mesteparten av forsyningene de hadde kjøpt i Longyearbyen var satt i land i Bjonahamna, måtte de først få det dette over til Sassen. Så var det å skaffe fugl til vintermat. En dag skjøt Hilmar 27 ryper. Det var en mild høst, og det var mye ryper. Da de hadde mer enn 100 så mente Hilmar de burde ro til Longyearbyen og selge disse. Da motoren ikke var i orden måtte de ro. De rodde avgårde med to båter. Den største skulle legges i land på Elveneset utfor De Geerdalen. Båten ville Hilmar bruke til småfangst om våren fordi isen alltid gikk tidligere her ute i Isfjorden enn i Tempelfjorden. Hjem fra Longyearbyen fikk de skyss med *Nordsyssel*. Den var full av folk som skulle inn og skyte ryper. *Nordsyssel* ble liggende over til neste dag. De fikk få ryper, men om kvelden ble det en liten fest på kaffe og medbrakte småkaker. Tidlig neste dag gikk *Nordsyssel* for at passasjerene skulle

prøve lykken et annet sted. Det burde de ikke ha gjort for den dagen var det masser av ryper. Bare Adams skjøt 46 alene, og dagen etter 33 til.

Rundt hytta hadde de flere husrev. Disse jaktet de ikke på da de ville lokke flere til og det ville bli flere senere å skyte fra hytta.

Den 9. november startet de med revefangsten. De satte opp feller og sakser ved Gipshuken. Da det var mye is langs land måtte de dra båten 150 meter over isen for å komme i land igjen. Først i midten av januar kunne de gå trygt over isen fra Bjonahamna til Sassenhytta.

Det var nå mørketid. Forrådet av poteter og gulerøtter hadde frosset så over halvparten måtte kastes. Da isen på Tempelfjorden ble sikker gikk Hilmar over til Bjonahamna for å røkte fellene der, mens Adams ble alene om å røkte fellene fra Fredheim. Adams fikk se en bjørn i mørket, og det var det nærmeste han kom bjørn den vinteren.

Den 24. januar startet Adams på en skitur til Longyearbyen. Hans plan var en ukes tur, men pga. været ble han der til 13. februar. Han fikk derfor tid til et bad. Tilbake til Sassen fikk han følge med Sysselmannen og hans hundespann.

En dag på ettervinteren da Hilmar hadde vært ute og røktet fellene var det en bjørn ved en av hyttene da han kom tilbake. Hilmar hadde ikke våpen med seg så han måtte etter en tid ta en spurt til en av hyttene og klatret opp på taket før Bjørnen fikk kloa i ham. Bjørnen stod ved stigen til Hilmar jaget den med en stein han fikk løs fra taket.

Feltet måtte røktes og de var stadig på farten. På en tur til Gipshuken fikk Hilmar 14 rever, men av dem var fem spist. Bare hodene lå igjen i fellene. Kannibalisme er mye utbredt, særlig blant de gamle tannløse revene.

Om kvelden 17. april 1959 hender det noe som bare noen få får oppleve. Adams forteller: «*Sent på kvelden 17. april hørtes duren som av et fly. Det lød mye sterkere enn det som høres fra den normale flyruten som går noe lenger vest for oss. Over radioen fikk vi vite at det var en del av den amerikanske satellitten «Pioner II» hadde falt ned på Spitsbergen*».

Nå var det slutt på reve- og rypesesongen. Nå var det vårjakten på snadd som gjaldt. Snadden lå i tusenvis oppe på isen. De to gjorde klart for jakten, og de dro masse av utstyret utover for å ta det ombord i båten. Deretter dro de båten til iskanten. Men det ble lite av den jakten for vinden drev all isen fra nordsiden av Isfjorden over på sørsiden hvor de skulle jakte. Hilmar la nye planer, han ville plukke egg og dun.

Den 1. juni da Adams hadde bestemt seg for å reise snakker han med Hilmar for siste gang. Hilmar vifter adjø og sier kort og godt «*Thank's for the winter*» og noen dager senere dro Adams sørover på sin vei til England ombord i kullbåten *Inger II*.

Fangst: 83 hvitrev, 2 blårev, mer enn 500 ryper, noen gjess ærfugl og snadd.
Kilde: Adams, Paul 1961. Arctic Island Hunter. George Ronald, London.

Halvmåneøya, v/Edgeøya 1958-59

Frederik Ruback og Helge Nessan.
Fangst: 123 bjørn, 9 hvitrev.
Kilde: Sysselmannen.

Isbjørnhamna og Hyttevika, Hornsund 1959-60

Hans Borch var i mange somre en fast gjest på Svalbard. Med sjarken sin fartet han rundt og drev fangst på snadd, kobbe, egg og dun. Hvor han gikk i land søkte han langs fjæra og samlet trålkavler. En sommer hadde han så mange at han måtte samle dem i nett og slepe dem etter båten til Ny-Ålesund, hvor han hadde båten om vinteren. Jeg kjente den hyggelige karen meget godt.

Borch hadde i flere år hatt lyst på en overvintring. Da han sommeren 1959 var en tur i Hornsund med båten, gikk han i land i Isbjørnhamna og snakket med polakkene på den vitenskapelige stasjonen der. Jo, de ville gjerne ha folk der om vinteren til å passe stasjonen. Dessuten kunne han få en del proviant. «*Dette var nettopp det jeg ønsket meg*», fortalte Borch meg senere.

Etter å ha satt sjarken på land i Ny-Ålesund og samlet og kjøpt utstyr var han klar. Men polakkene og sysselmannen ville at han skulle ha med seg en mann. Det ble til at Kåre Arentsen ble med. Helst ville Borch vært alene, Arentsen kjente han ikke.

Den 1. september satte *Nordsyssel* dem i land samtidig som den siste polakk forlot stasjonen. De satte i gang med å gjøre feltet klart med feller og bygde selvskuddskasser.

Feltet de ville fange på var fra Isbjørnhamna og ut til Torellbreen. Her hadde de en bistasjon i Hyttevika, innenfor Dunøyane. Da det var mye materialer liggende bygde de et hus som de brukte når de spekket og saltet skinn. I Revvatnet fisket de røye med garn til vintermat.

De startet revefangsten så sent som 15. november. Borch ville ha gode vinterskinn. Drivisen så de først den 22. januar og begynte dagen etter å sette ut selvskudd etter bjørn.

Borch brukte bistasjonen hyppig, og han var alltid alene der. Kameraten hverken turde eller ville være med ut der, og så var han for glad i flaska.

Det meste av fangsten, både av rev og bjørn, ble tatt ved Hyttevika. Borch likte seg godt der og forteller:

«*Tross mange vanskeligheter gikk vinteren fort. Jeg var hele tiden ute på bistasjonen, og trivdes godt der ute. Jeg syntes naturen var så ekstra skjønn der ute, og så var både dyrelivet og fuglelivet mye rikere der ---. 7. mai kom det store svermer av gås og landet på myren for å hvile seg før dem drog videre*».

Den 7. juli kom polakkene for å overta stasjonen. Borch hadde alt klart, og tre dager senere kom *Brandal* og hentet dem.

Fangst: 57 bjørn, 37 hvitrev, 5 blårev, 18 gås, 60 kg røye, 100 polarmåkeegg, noen snadd, kobbe og dun.
Kilde: Hans Borch pers.medd.

Isbjørnhamna, Hornsund 1960-61

Hilmar Nøis og Bjarne Nordnes.

Fangst: 9 bjørn.
Kilde: Hilmar Nøis pers.medd.

Sveagruva, Van Mijenfjorden 1961-62

De tre utlendingene Charles Seeburger,

Arnold Zonneveld og Paul Adams fangstet i Sveagruva.

Fangst: 3 bjørn og 6 hvitrev.

Sassen (Fredheim) og Skansbukta, Billefjorden 1961-62

Brødrene Hilmar og Edvin Nøis planla en vinter i Hornsund. Hvorfor det skulle bli Hornsund når de to hadde fangstfelter i Isfjorden og på nordsiden av Spitsbergen? Jo, grunnen var at bjørnefangsten ga utbytte, mens revefangsten ga nesten ingenting. Det skulle bli et familieforetagende. Hilmar ville ha med seg Helfrid og Edvin sin kone Anna og sin 16 årige sønn Arne. Det var Arnes første overvintring.

Proviant og utstyr ble ordnet og reisen gikk med kullbåt til Longyearbyen. Her møtte de fire Hilmar. Avtalen var at de skulle få frakt ut med *Nordsyssel*, men den var i Norge for reparasjon så det ble å vente en hel måned til 17. september før *Nordsyssel* kom.

I fint vær kom de til Hornsund. Men hva hjalp det når det var så stor dønning at det var umulig å komme på land. De reiste til Calypsobyen i Recherchefjorden, men husene der var så dårlige at de ikke kunne legge seg til der. Ikke hadde de nok materialer til å reparere med heller. Enden på det hele ble at de gikk tilbake og ble satt i land i Sassen og Skansbukta. De var enige om samfangst.

Skansbukta

Det var langt ut i september. Det er sent å starte på en overvintring. Men her var Hilmar og Edvin så kjent med terrenget og hytter at det ikke var noen tvil om å sette i gang. Edvin, Anna og Arne slo seg ned med hovedstasjon i Skansbukta.

For Arne ble det en spennende tid. Det hele var nytt for ham med oppsetting av feller, jakt på snadd, kobbe og rype. Anna ble også med på roturene da hun syntes det ble langsomt å vente i hytta. Den 17. november fikk de besøk av *Nordsyssel* med post.

Vinteren forløp uten noen uhell, men fangsten var ikke den beste. Det var for lite is i fjordene så trekk av rev og bjørn uteble. Ofte frøs det is på fjordene, men vind og strøm førte den raskt vekk igjen.

Sassen

Selv om den ikke var planlagt så kom Hilmar og Helfrid igjen til å vintre i sitt hus Fredheim. Her var han jo så godt kjent så selv om det ble en sen start så mente han å få noe ut av det likevel. Hilmar var glad å ha Helfrid med. Fem års sykdom hadde tatt på, og ofte ville han ha Helfrid til å kontrollere pulsen sin så han var sikker på at hjertet arbeidet som det skulle.

Vinteren forløp som vanlig og noen rever ble det. Hilmar visste så godt hvor fellene skulle settes opp. Helfrid fikk en sjelden kamerat å stelle med. Det var en reinbukk som kom på besøk og virket så tam. Hun la ut mat til den på trappa og gikk inn og fulgte med gjennom vinduet. Bukken åt maten med velbehag, og få dager senere spiste bukken fra hånden hennes. Den fikk navnet Torfinn.

Om sommeren sanket mannfolka drivtømmer og klarte å rette opp noe av økonomien på den måten.

Fangst: Skansbukta: 6 bjørn 35 hvitrev.
Fangst: Sassen: 1 bjørn 50 rev.

Kilde: Nøis, Edvin Dagbok 1961-62, privat eie.; Jacobsen, Tor. 1979. Ishavskvinne. Historien om Hilfred Nøis. Gyldendal Norsk Forlag; Arne Nøis pers. medd.

Isbjørnhamna, Hornsund (1962-63)

Bjarne Nordnes og Thomas Larsen.

Fangst: 62 bjørn.
Kilde: Bjarne Nordnes pers.medd.

Sassen (Fredheim) 1962-63

Etter at Hilmar og Helfrid Nøis hadde feiret sølvbryllup i 1962 på Fredheim, fortsatte Hilmar arbeidet med å sanke tømmer rundt fjorden. Det ga langt bedre inntekter enn pelsfangsten.

Etter et av slepene med rektømmer til Longyearbyen, møtte han en fremmed kar på kaia. Han spør om han kan bli med til Sassen og bo der vinteren over. Det er Arnold Zonneveld, en teologistudent fra Nederland. Sysselmannen har gitt ham god attest.

Da Hilmar presenterer ham på Fredheim var Helfrid langt fra begeistret. Hun likte ikke å ha ansvaret for en fremmed utlending på Fredheim. Det ble til at Arnold ble boende som en hjelper for Hilmar. Arnold ble tatt godt vare på av Helfrid. Det var siste vinter på Svalbard for Hilmar og Helfrid. Nå måtte Hilmar gi seg. Han hadde satt rekord med 38 overvintringer.

Fangst: 1 bjørn, 48 hvitrev 2 blårev.
Kilde: Jacobsen, Tor. 1979. Ishavskvinne. Historien om Hilfred Nøis. Gyldendal Norsk Forlag .

Hilmar Nøis ble født i Risøyhavn på Andøya i 1891. Allerede 18 år gammel var han med på en overvintring. Han var gift to ganger. Først med Ellen Dorthe og de fikk to barn, en gutt og en jente. Andre gangen giftet han seg med Helfrid 22. august 1937 i Fredheim. Han feiret også sølvbryllup på Fredheim i 1962. Hilmar hadde 38 overvintringer på fangst på Svalbard og var 71 år gammel da han sluttet fangstlivet i 1963.

Halvmåneøya, v/Edgeøya 1963-64

Andreas Bjørnsvik arbeidet i Ny-Ålesund vinteren 1963. Det var usikkert med videre drift ved gruven så han bestemte seg til å forsøke seg som fangstmann. Andreas var født og oppvokst på Svalbard så dette hadde han drømt om lenge. Han slo seg sammen med Kjell Johansen (39). Etter at beslutningen var tatt var de ivrige til å samle sammen materialer som var kastet fra anlegget. Det var mye som kunne komme til nytte på Halvmåneøya som de hadde sett seg ut som fangstfelt. For det var bjørn de ville fange.

Den 21. august kom de til Halvmåneøya ombord i sysselmannens tjenestefartøy *Nordsyssel* og ankret opp foran Bjørneborg. Etter bare en halv time måtte de forflytte seg til sørvestspissen av øya på grunn av drivisen. Her måtte alt utstyret settes på land. De bygget et lite hus for å stable all provianten i.

De var kommet i seneste laget i land og fått satt utstyret i land mange kilometer fra hytta, så starten var ikke den beste. Det

var et slit å få materialer og annet utstyr til hytta og ofte la drivisen hindringer i veien så de måtte bære utstyret. Hunder hadde de ikke med. De satte i gang å bygge på et nytt rom på hytta så de fikk det riktig romslig.

Men de fikk mer trøbbel med utstyret. Under et kraftig pålandsvær skylte sjøen ut mange fat med solar, parafin, bensin og 15 sekker kull. Det var et stort tap, men det var ikke noe annet å gjøre enn å sette i gang å bygge ut feltet med selvskudd. Selv om de trodde de hadde sikret utstyret der sør så vasket sjøen igjen ut mange sekker med salt og en kasse med klær i en storm.

I begynnelsen av oktober kom *Nordsyssel* på besøk og de ble lovet å få nye forsyninger ved neste besøk. Den store motorbåten som *Nordsyssel* hadde på slep da de kom til Halvmåneøya hadde de flere dagers jobb med for å få på land. Med en nikketalje gikk det til slutt.

For å ha noe å gi tilbake til mannskapet ombord i *Nordsyssel* bestemte de seg til å ta en tur til Edgeøya for å skyte ryper. (Noe de ikke visste var at det aldri er mange ryper å se der). Den 9. oktober dro de med to båter over til den gamle bistasjonen som står ut for Negerdalen ut mot Negerpynten. Det ble fem tøffe døgn før de klarte å komme tilbake igjen. Andreas skriver i dagboken sin:

«*Ja så mye har jeg aldri frosset i min tid. Det var jo bare en bordsjå så hver dag måtte vi måke snø inntil veggene og på taket. Til slutt så den ut som en iglo. Det nyttet ikke å fyre i det hele tatt, vi satt rundt den tingen som heter ovn og fyrte det vi klarte, men det blåste like forbannet tvert gjennom både hus og oss. Vi kunne ikke komme oss derfra på grunn av dønning og mye vind---*».

De klarte til slutt å komme ut med den ene båten og Andreas skriver videre: «*Så endelig kunne vi dra start på motoren, så var det å gå i sørpe og den ble tjukkere etterhvert som vi kom ut i stredet. Til slutt hadde vi bare en ting å gjøre, det var å ro sammen med motoren for å forsere sørpa. Den var da en 30 cm tjukk. Endelig kom vi gjennom, da var det så mye sjø og dønning og i en åpen båt så det ikke lyst ut med stiv kuling og 8 kuldegrader---.*

Da vi sto i fjæra ute ved depotet helt gjennomvåte og frossen klarte vi ikke å røre oss, så det var bare så vidt vi ikke mistet båten. Helt fri for votter med bare noen dårlige strømper å ha på. Jeg frøs to fingre på hver hånd, men det var litt bedre med Kjell så han skulle få varene i land. Båten ble liggende i fjæra. Vi maktet ikke mer ---.

--- Vi brukte 6 timer over i åpen båt så det er ikke noe rart at vi var gjennomfrosset, men heldigvis berget vi livet».

Forfrysningene på fingrene var han plaget av til langt ut på nyåret. Han mistet huden flere ganger.

I midten av oktober kom *Nordsyssel* på besøk med forsyninger av drivstoff og kull. Også denne gang måtte det settes på land sør på øya. Noen ryper fikk de ikke med seg da hele fangsten på Edgeøya var to ryper.

I slutten av oktober får de første bjørn på selvskudd og fangsten er i gang. Det er ikke bare bjørn de får i selvskuddene, en rev hadde vært oppe i kassen og trukket av. Den ble skutt i filler.

Til jul hadde de fått 56 bjørn og bestemte seg til å ta inn geværene i julehelgen. Det er svært få fangere som har gjort det. Bjørnene visste ingen ting om julefredningen så den tok mange av spekkåtene og slo ned kasser. Det ble mye arbeid å starte opp igjen.

Den 6. mars får de på selvskudd en binne som hadde en ett års gammel unge ved siden av seg. De ville ikke skyte den så de jaget den vekk mens de flådde mora: «*Men vi fikk nu ledet den fra mora med spekk så vi kunne få flå den. Ungen for rundt oss hele tiden så når vi var ferdige med flåingen, var den jammen og tok seg et par glefs med spekk av sin egen mor. Jeg ble forbanna på den og jaget den unna. Vi måtte grave ned skrotten av mora så vi kunne få med oss ungen hjem, og det gikk bra. Fikk nu skinnet på sleden min og når jeg begynte å dra på sleden fulgte den villig med et langt stykke. Men så slo den seg vrang og satte seg bare til å brumme. Jeg prøvde å lokke den, men ei. Kjell var et stykke foran med sin kjelke med en bjørn på. Han måtte gå tilbake for å jage den tilbake til kjelken min. Når den endelig kom fulgte den lettvint med til hytta. Vi ga den nu mer mat og så fikk den mora å ligge på, så nu har vi husdyr igjen. En årsgammel isbjørn, det er det ikke mange som har*». «*Brumlebass*» foret de ved hytta i fire dager, men så forsvant den.

I slutten av mars dro de over til Edgeøya og fant den båten de måtte legge igjen. Fire dager senere var de over sundet igjen og hentet den til hytta på en kjelke.

Kontakt med omverdenen klarte de å få til langt ut på vinteren da de fikk senderen til å virke. De fikk også flyslipp med brev og aviser. Den 29. april kom Alfred Tiefenthal på besøk med sitt småfly fra Longyearbyen, og Andreas ble med til Longyearbyen. Der ble han en uke til Tiefenthal fløy ham tilbake.

Om våren hadde de en stri tørn for å få dratt hjem skinn og frosne bjørner. Alt måtte dras på sleder med håndmakt. Den 16. juni er de ferdige med spekking og salting av fangsten og tre dager senere kommer *Signalhorn* til iskanten foran hytta. De er heldige og får alt ombord og drar til Longyearbyen.

Fangst: 117 bjørn, 1 hvitrev, 2 kobber, 7 snadd og 2 ryper.
Kilde: Bjørnsvik, Andreas: Dagbok frå Halvmåneøya 1963-64. Privat eie.

Camp Morton, Bellsund 1963-64

Einar Sletbakk og Audun Paulsen hadde arbeidet i gruven i Longyearbyen i to år da de bestemte seg til å forsøke seg som fangstmenn. De satte Camp Morton i stand og brukte den som hovedstasjon. Hyttene på Kapp Martin, i Vårsolbukta, Fridtjofhamna og Blåhuken brukte de som bistasjoner. Så bygde de et lite hus av drivtømmer i sørenden av Akseløya, rett ved restene av Hagrup-hytta fra 1898. En interessant opplevelse hadde de kort tid etter at de var kommet ned. Sletbakk forteller: «*Vi var på vei fra Fridtjofhamna til Vårsolbukta og hadde passert det bratteste under Ingeborgfjellet. Jeg gikk langs fjæra og Audun langs fjellfoten for å gjøre oss kjent over alt. Uten å vite det kom vi midt i en flokk moskus som gikk spredt og beitet. Dyrene ble skremt og fikk nærmest panikk. Jeg huket meg ned bak en stein og så at dyra raste frem og tilbake så mosen sprutet og ulldottene hang igjen i lufta. Da det stilnet gikk jeg*

Einar Sletbakk med reveskinn opphengt til lufting og bleking Camp Morton. (Foto: Einar Sletbakk).

frem fra skjulet og så moskusene hadde dannet en ring (caré) et stykke ut på sletta, og stod der og stampet i bakken og blåste i nesa. Så så jeg Audun stående oppe på en stor stein. Helt rolig stod han med børsa i den ene handa og i den andre dinglet tobakkspungen, mens han rullet en sigarett mellom to fingre. Da han fikk se meg ropte han: «Når æ kjem hjæm te ho mor, ska æ fortæll ho at på Spitsbergen spring han tykjen i flokk».

Det var deres første vinter på fangst og det var et stort felt de hadde valgt, men de lå ikke på latsida. For det meste røktet de terrenget hver for seg for å få sett over det så ofte som mulig. To revefeller hadde de helt inne ved Sveagruva. De satte ut fem selvskudd etter bjørn, og de fikk 11 bjørn på dem. Resten skjøt de, de fleste i nærheten av hovedstasjonen.

Sletbakk forteller videre: «*Rundt påsketider fikk vi besøk av to telegrafister fra Isfjord Radio. De hjalp oss med å kjøre frem noen frosne bjørner som vi hadde fått helt sør på Akseløya. Plutselig blåste det opp med en storm og snøføyke fra vest. Vi berget oss inn i hytta der og lå værfast. Det var på andre døgnet at vi hørte noen skrape på døra. Alle tenkte likt: «Bjørn». Planen var straks klar. Jeg skulle rykke opp døra og de andre stå klar med riflene. Jeg rykket opp døra, og heldigvis så ble det ikke løsnet noe skudd. Men han var farlig nær de evige jaktmarker den hvitkledde skikkelsen som sto ute i snøkovet. Vi slapp han inn. Det var en russer. Han var sliten, men han ropte på russisk noe som ingen av oss forstod, gestikulerte, pekte vestover mot uværet og ropte: kamerat, kamerat! Vi forstod da at det var flere og i en fart fikk vi på oss og dro avsted*».

Etter en stund traff vi på en til. Vi gjorde tegn til at han skulle følge oss, men han pekte mot uværet og ropte: «*Kamerat - kamerat*»! – Vi satte så nesa mot uværet og dro i vei. Etter en stund traff vi nummer tre. Var det flere nå? Vi pekte mot hytta og sa «*Kamerat*». Så pekte vi mot uværet og sa «*Kamerat*»?. Etter reaksjonen på vår kommunikasjon så forstod vi at det ikke var flere.

Etter at de var varmet opp og bespist i hytta fikk de forklart med fingerspråk og tegninger at de var dratt på isbjørnjakt. Uværet kom over dem og de skulle da til en hytte, men havnet i Van Mijenfjorden. I Berzeliusdalen så de noen forblåste spor og fulgte disse. De var heldige så de kom til folk til slutt. Vi tok det for gitt at de kom fra Barentsburg.

Det ble folksomt i den lille hytta på 10-12 m² som vi hadde bygd om høsten. Foruten oss selv hadde vi to gjester fra Isfjord og så tre russere. Vi laget til en flatseng på gulvet til dem, mens vi andre fire lå anføttes i køyene.

Stormen ga seg omsider og vi begynte å arbeide utendørs. Russerne ble inne, de koste seg, bladde i det lesestoffet vi hadde, slappet av og var bare interessert i å kommunisere med oss. Tiden gikk, men de gjorde ikke tegn til å ville dra. De ble ikke ettersøkt heller. Vi ventet så smått å se de store russiske helikoptrene som var fast stasjonert i Barentsburg. Jeg ble litt mistenksom også fordi de ville overhodet ikke la seg fotografere. Dette var jo da den kalde krigen var som varmest og like etter krisen på Cuba.

Jeg bestemte meg for å røyne dem, og om kvelden før sengetid, bakset jeg inn en stivfrossen bjørn og plasserte den midt på det lille gulvet. De andre protesterte ikke, men russerne ble litt storøyde, sa ingenting og krøllet seg rundt bjørnen og sovnet inn.

Vi hadde satt navn på dem etter det vi oppfattet av geberder og tegninger. Vi ga dem navnene Lenin, Moskva og den russeren som var lengst østfra i Sovjetsamveldet kalte vi Korea. Vi norske moret oss litt med noen kommentarer: Nå rør bjørnen på seg og livnerden til nå så får Moskva baklabben i skrittet og Lenin forlabben i trynet, og glir den over så kommer Korea underst. Vi hadde det morsomt en stund mens bjørnen tinte, men det foregikk så forsiktig at våre russiske gjester ikke merket noe. Hytta var jo stappfull av rifler og nyslipte tollekniver. Det ble etterhvert en fortettet atmosfære inne. Vi røkte alle sammen, russisk og norsk tobakk. Det ble lite søvn den natta.

Da morgenen kom var bjørnen såpass tint at vi dro den ut og flådde den. Mens vi flådde diskuterte Moskva og Lenin intenst. Vi forstod såpass at de var enige om å sende Korea tilbake til Barentsburg. Det var ikke oss i mot. Vi gjorde i stand en diger niste med varm kjøttbuljong, søt te, mye brødmat og store stykker med kokt og stekt kjøtt. Tørre klær fikk han også i sekken, og vi fulgte ham til Berzeliusdalen. Her ga vi ham en kartskisse vi hadde tegnet og satte ham på rett spor. Omkring et døgn etterpå kom et stort helikopter. Det landet flere hundre meter fra hytta, og ut kom det mange menn. Noen hadde uniformer skreddersydd i Astrakan og noen i vanlige klær. Alle gikk rundt og så på bjørnene vi hadde kjørt sammen og tittet inn i hytta. Alle ristet på hodet, ble bryske og truende «*Njet, Njet*» da vi tok frem kameraet. Da de dro tok jeg et bilde av dem – bakfra.

Så dro helikopteret. De satte igjen noen pakker inne i hytta, en sekk brød, hermetikk, smør og vodka. Da vi åpnet alt dette fikk jeg litt dårlig samvittighet. Jeg sa til de andre at det var dumt det der med bjørnen. Jeg skulle ikke dratt den inn. De andre var ikke enige for de mente de tre ville hatt virkelige store problemer uten oss. Nå har de noe å fortelle sine kamerater, barn og barnebarn om den gang de gikk seg vill under Nordpolen og kom til ei lita hytta hvor det bodde fire nordmenn og en stivfrossen isbjørn. Det var fire døgn de var i hytta vår.

Sletbakk forteller fra en annen episode: «*Senere på våren så vi en slede noen hundre meter ute på isen en morgen. Bak sleden så vi folk, de liksom gjemte seg seg og vi lurte lenge på hva det var. Vi sendte Donna i vei. Hun ble klappet og stelt med. Det viste seg å være fjellklatrer Arne Randers Heen med to mann. De var satt i land i Hornsund fra en kullbåt – hemmelig oppdrag. De hadde levd på havregryn, og nå ble de bespist med helstekt gås og fett mørkokt kjøtt.*

Siden kom Einar Sverre Pedersen og en major. Da fikk vi vite at det foregikk oljeutmåling og at Randers Heen jobbet for ham. Det gjorde vi også og fikk en aksje hver».

De kom bra gjennom vinteren. Audun var en utrolig barsk type, og han startet vinteren med den teori at han kunne herde seg til å gå uten lue hele vinteren. Han prøvde. Det endte med forfrysninger og to blomkålører.

Fangst: 22 bjørn, 52 hvitrev, 18 storkobber og ca 60 snadd.
Kilde: Einar Sletbakk pers. medd.

Gråhuken, Nord-Spitsbergen 1963-64

Dette året ville Edvin Nøis igjen til sitt fangstfelt på Gråhuken. Med seg hadde han igjen sin kone Anna og sin sønn Arne? De brukte tre bistasjoner.

Fangst: 50 hvitrev, 3 blårev, 17 bjørn, 50 snadd og 5 kobber.
Kilde: Edvin Nøis pers. medd.; Sysselmannen.

Tjuvfjorden (Andréetangen), Edgeøya 1964-65

Etter at jeg hadde vært i Alaska et år og erfart hvor vanskelig det var for de som forsket på isbjørn å få tak i materiale, bestemte jeg meg til en overvintring. Jeg fikk på vintringen samlet et meget godt materiale av isbjørn og det ble en avhandling av det. I tillegg var det selvfølgelig å få oppleve fangstlivet en gang til som drog.

Med meg denne gangen fikk jeg Per Johnsen (20). Den 21. juli startet vi fra Tromsø ombord i kullbåten *Binny* og gikk til Longyearbyen. Straks la sysselmannskøyta *Nordsyssel* seg ved siden av *Binny* og vi lastet alt vårt ombord der. *Nordsyssel* skulle en tur til hytta i Kvalvågen i Storfjorden med noen kullsekker og da var det ikke langt til hytta vår i Tjuvfjorden. Det var for mye is så vi kom ikke inn i Kvalvågen. Etter to forsøk på å komme inn i Tjuvfjorden returnerte vi til Longyearbyen. Per tok seg jobb på anlegget og jeg passet på og mosjonerte våre seks hunder.

Den 7. august var det avgårde igjen, men vi var ikke kommet lenger enn til Isfjord Radio før skuta ble kalt tilbake. Polarinstituttet skulle ha båten. Vi fikk lastet alt ombord i *Signalhorn* som Polarinstituttet disponerte. Etter å ha besøkt flere partier på vestkysten gikk vi inn til Tjuvfjorden. Her ankret vi opp foran hytta 11. august i godt vær og fikk alt på land. Hytta var halvfull av is og alle vinduene slått ut, men ellers i god stand etter 9 år uten at noen hadde brukt den siden jeg forlot den.

Det var fort gjort å få hytta beboelig og få alt på plass. Vi bestemte oss til å fange på begge sider av Negerpynten, også denne sesongen. Det var derfor nødvendig med en bistasjon. På østsiden av pynten, sørøst for Negerdalen, sto en hytte som var bygd i 1905 . Da den sto på en tørr rabbe hadde den beholdt formen. Bjørn hadde brukt den som hvileplass, all papp var forlengst borte og noe av veggen borte, men vi fikk reparert den og den gjorde god nytte. Det viste seg å være en vanskelighet. Det var at den er problematisk å finne i mørket og snødrev. Hytta på vestsiden av Negerdalen var bare som et krypinn om nødvendig. Heldigvis slapp vi å bruke den. Noen år senere var den blåst ned.

I slutten av august hadde vi fått orden på det aller meste bortsett fra hundemat. Isen var blåst ut av fjorden og det var ikke fangst å få. I september bedret det seg og vi fikk nok kjøtt både til oss og hundene.

Den 10. september fikk vi den første stormen. Det var en god smakebit på spitsbergenværet for Per som opplevde det for første gang. Selv båten vår som var bundet med kort line til en påle ble slengt rundt. Men vi mistet intet da jeg var forberedt og hadde opplevd storm der tidligere.

Denne gangen laget jeg en ny type selvskudd. Et som skjøt rett ned. Dessverre laget jeg bare ett, for det viste seg å virke perfekt.

Den 23. september fikk vi besøk av *Nordsyssel* etter at den hadde satt i land karene på Halvmåneøya. De hadde med seg en sekk poteter, brever og et lass med aviser og magasiner. Vi kunne lese gamle nyheter i månedsvis.

Dagen etter var vi en tur innover fjorden. Vi fikk flere snadd, men det skjedde en ulykke. Per hadde satt fast en patron halveis i kammeret på geværet sitt. Han tuklet med den for å få den løs, og da kjørte han ved et uhell neste patron frem. Spissen på denne traff fenghetten på patronen som ikke var kommet på plass. Det smalt. Jeg snudde meg raskt da jeg hørte det ikke var et vanlig skudd. Da sto Per og svaiet. Geværet hadde han sluppet. På høyre hånd og i ansiktet hadde han blod, men ingen metallsplinter merkelig nok. Patronen hadde blitt sprengt i filler. Kula fra den første patronen satt langt inne i løpet. Hylsene, også de i kammeret, var stuket sammen. Per hadde fått et hardt slag i hånden da sluttstykket ble slått tilbake. Dette hendte i begynnelsen av turen, men Per ville ikke at vi skulle kjøre tilbake til hytta. Han var tøff. Om kvelden satt han med speilet foran seg og plukket ut kruttkorn av ansiktet. Han fikk ikke mén av hendelsen.

Den 12. oktober var vi hardt ute. Vi holdt på å drukne! Vi hadde vært inne i fjorden for å se etter snadd og kobbe, men ikke fått noen. På veien hjem ville vi se om det var noe mellom noen store

iser som sto på grunn ved den nærmeste øya. Per styrte og jeg sto foran i vår 14 fot plastbåt. I det han kjører mellom isene ser jeg en isfot som stikker langt frem og vi hadde kurs rett mot den. Jeg gir tegn til Per, men han klarte ikke styre unna og båten gjorde et hopp over isfoten. Jeg stupte fremover mot rekka og båten setter nesa rett i sjøen. I det jeg går under ser jeg Per forsøke å stoppe motoren i det den uler som en flymotor da hele motoren er i luften. Han klarte ikke slå av motoren da han hadde store votter på og han måtte klamre seg til båten da den vippet over isfoten.

Da jeg fikk hodet over vannet så jeg Per svømme mot flaket og berget seg. Jeg svømte etter. Da jeg kom til flaket ser jeg at båten flyter med bunnen opp. Jeg svømte da tilbake og fikk tak i fanglina og kom meg til flaket.

Vi fikk tømt båten for vann. Alt ombord var vekk. Vi mistet tre geværer, ammunisjon og kikkerten. Årene fløt med strømmen. De fikk vi tak i ved å padle oss frem med hendene. Så rodde vi full fart til hytta. Det var ikke mer enn 500 meter. Våte og iskalde kom vi inn i hytta og fikk fyrt i ovnen. At vi reddet livet kom av at båten hadde flytetanker på hver side og selv om motoren hang på fløt den likevel. Vi hadde ikke hatt den minste sjanse hvis båten hadde gått under.

I midten av oktober fikk vi drivisen inn i fjorden og vi satte ut selvskuddene og gjorde klar til bjørnefangsten. For å røkte feltet vårt på Negerpynten måtte vi gå i fjæra langs fjellet i bukta før det la seg sikker is. Det laget mange vanskeligheter for oss for det var langt mer snø i fjellet denne vinteren enn hva jeg hadde opplevd tidligere. Snøras gikk det hele veien og vi brukte en time for å komme forbi der.

Den 12. desember hadde vi en tur hjem fra bistasjonen jeg ikke glemmer. Fra vi forlot bistasjonen på østside av Negerdalen og til vi kom ut av dalen på vestsiden så vi ingenting. Vi gikk på kompass og vinden. I det vi kom ut av dalen fikk vi full storm rett imot under fjellet. Vi ble gang på gang slått overende i bygene. Dino, hunden vi hadde med, ble flere ganger tatt av vinden og forsvant i store byks i mørket. Vi måtte legge oss ned og krølle oss sammen i de verste bygene. En gang ble jeg sopt avgårde med vinden. Skiene måtte vi ha på ellers ville vi ha mistet dem. Da vi kom forbi fjellet og gikk langs bukten fikk vi vinden på tvers og ble blåst avgårde. Vi ble slått overende gang på gang og vi hadde blå hofter i mange dager etterpå. Halvveis i bukta klarte vi å kvitte oss med skiene ved å stikke dem inn i et vedlager. En stund tvilte vi på om vi ville klare å finne hytta, men vi kom frem til en steinrabbe som vi kjente igjen og tok riktig kurs. Det føltes ubeskrivelig godt å se hytta dukke frem i stormen og mørket. Per hadde fått frostskader i kinnene og jeg frostsår på håndleddene.

Teknikken var å komme så fort som mulig forbi rasstedene for ble en tatt i et ras var en håpløst fortapt. Isen la seg i bukta etter nyttår og da unngikk vi rasene ved å gå på isen. I noen av rasene var det så store mengder snø at raset pløyde seg gjennom isen og skrudde den opp foran seg til 100 meter ut fra fjæra. Jeg forsto etter den vinteren hvorfor Rudi og Jakobsen i 1947 ikke hadde brukt bistasjonen i mørketiden.

Vi hadde seks hunder, derav tre tisper, og selvfølgelig ble det valper. Vi fikk 18 i alt, men da vi ikke kunne ta vare på dem måtte de avlives. Utover vårvinteren fikk vi en alvorlig sykdom på hundene. Vi måtte avlive fire. Det begynte med at pelsen på magen løsnet i store flak og det luktet surt av hunden. Så ble de aggressive, gikk ustøtt og ble til slutt blinde (se Polarboken 1965-66).

Karene på Halvmåneøya fikk flere ganger dropp av post fra fly. Vår post ble også droppet der for flygerne hadde vanskeligheter med å finne hytta vår. Den 19. januar var første gang de kom med post til oss. De brukte snøscooter og gjorde turen hurtig. En gang jeg var ved Negerpynten så jeg fly over Halvmåneøya og regnet med at det droppet post. Jeg kastet av det lasset jeg hadde på sleden og tok turen dit bort og hentet posten til oss. Hjemveien gikk raskt. Fra hytte til hytte brukte jeg 2,5 timer. Hundene småløp hele veien for de syntes det var moro med tom kjelke. I alt besøkte vi hverandre syv ganger.

I de siste dagene av april tok Per hundespannet og gikk over fjorden til Kvalpynten og videre nordover flere mil langs vestkysten av Edgeøya. Tre dager senere kom han tilbake etter å ha fått tre bjørn og tre levende årsunger. Et flott resultat. Det var to binner. Den ene hadde en unge og den transporterte han i en kasse. På veien tilbake midt i fjorden skjøt han den andre binna med to unger. Disse måtte han la ligge igjen. Dagen etter hentet vi dem. Det ble en tur i dårlig sikt og litt føyke, men vi klarte å følge sporene fra dagen før og fant dem. Det ble en tur på mer enn ti timer uten stans.

Den 20. april hørte vi flydur og to digre russiske helikoptre landet. Ut strømmet 15 russere som alle håndhilste på oss. To av dem snakket brukbart engelsk. Vi fikk stablet alle inn i hytta til slutt. De spurte om alt mulig. Vi fant frem noen flasker konjakk som raskt ble tomme. Så var Per på loftet og fant frem alt av magasiner vi hadde fått i flydropp. De bladde ivrig i disse og pekte på bilder av biler og spurte prisen på dem, og så spurte de om prisen i Norge på de russiske bilmerkene. Det var tydelig at flere av dem hadde planer om å kjøpe bil når de kom tilbake til Russland.

Da den siste konjakkflaksen var tom tok en av russerne den ene tomflasken og gikk ut i helikopteret og fylte den med 96 % sprit. Så tok de med seg alle bladene med bilder, særlig et par pornoblader gjorde lykke. De var ute for å se om det var noen brukbare hytter som noen geologer kunne bo i noen dager. Vår hytte visste de ikke om. Vi sa de kunne bruke vår bistasjon øst, og dit fløy de. Samme kveld så vi helikopterne fløy tilbake.

Dagen etter var jeg og besøkte dem. Det var tre geologer som var blitt igjen for å orientere seg til sommerens arbeid. Lederen Jurij spurte om vi hadde mat nok. Jeg svarte at vi var forsynt med alt. Da jeg kjørte hjemover med god fart på spannet tror jeg at jeg gjorde et godt inntrykk for de sto alle tre foran hytta og viftet med armene så lenge vi så hverandre.

Da jeg to dager senere igjen tok en tur dit var de blitt hentet. Inne i hytta hadde de ryddet og alt var i orden. Så hadde de lagt igjen to store rugbrød, sukret melk, sardiner og en boks hermetisk fisk.

Våren kom seint og vi kunne ikke begynne å spekke skinnene før i begynnelsen av juni, men da gikk det greit unna.

Bjørnungene roet seg etter en tid, og vi lot dem løpe løs hver dag. I timevis kunne de bade i hyttevannet.

Så var det frakten til Tromsø. Karene på Halvmåneøya hadde telefoni og kontakt med Hopen og Longyearbyen. Først fikk de en melding om at *Nordsyssel* ville komme og hente dem og oss 22. juli. Straks etter kom ny beskjed at de ikke kunne komme før etter 21. august en gang. Karene på Halvmåneøya bestemte seg derfor til å bruke sjarken de hadde til å gå til Longyearbyen. Den 4. august kom de over til oss, og etter noen timer reiste de videre da isforholdene ved Kvalpynten var gunstige. Per ble med, og jeg ble alene igjen. Fem dager senere klarte jeg å oppfatte en melding i radioen om at de var fremme i Longyearbyen. Senere fikk jeg vite at sjarken forliste i Agardhbukta (se detaljer i stykket om Halvmåneøya samme år nedenfor).

Jeg var igjen med bjørnungene og de to siste hundene og trivdes med det. Jeg jaktet når været var lagelig. Den største bjørnungen, Bonso, som hadde vært stri og vanskelig å stelle, ble virkelig fin. En dag jeg skulle slippe ham løs ble jeg stående bøyd og tukle med noe. Bonso kom da og la hodet sitt inn til mitt og gnikket seg forsiktig i skjegget.

Radioen var nesten død, men ved å slå på et minutt før jeg ventet en avtalt melding hørte jeg 18. august: «*Nordsyssel fast i isen i Tjuvfjorden – kommer neppe i natt*». Det gjorde den heller ikke. Den 26. august landet et helikopter og føreren ville ha meg med til Longyearbyen for at det var vanskelig for skuter å komme gjennom isen. Jeg avslo, jeg kunne ikke reise fra alt.

Endelig 8. september klarte *Nordsyssel* å ta seg inn til meg, og i løpet av fem timer hadde vi alt ombord. Så gikk vi til Halvmåneøya. Der var det vanskelige isforhold, men etter mye strev fikk vi alt ombord. Per og de to fra Halvmåneøya var med i båten.

Nå var båten til Norsk Polarinstitutt *H.U. Sverdrup* på vei hjem etter endt sesong. De viste en enestående velvilje til å hjelpe oss. Det ble til at *H.U.Sverdrup* og *Nordsyssel* møtte i lett drivis utenfor Hornsund, og alt vårt ble lastet over i *H.U.Sverdrup*. Deretter gikk ferden for full fart til Tromsø.

Fangst: 82 bjørn, 3 levende bjørnunger, 17 hvitrev, 11 kobber, 2 grønlandssel, 55 snadd, 23 ærfugl, 47 alker, 4 gås, 1 rype. Det ble også felt 3 rein til Zoologisk museum i Oslo.
Kilde: Lønø, Odd. Dagbok 1964-65; Lønø, Odd: En ukjent sykdom på sledehundene. Polarboken 1965-66 s. 124.

Halvmåneøya, v/Edgeøya 1964-65

Etter en ferie i Norge var Andreas Bjørnsvik og Kjell Johansen igjen bestemt på en ny vinter på Halvmåneøya. Den 22. september ankret *Nordsyssel* opp foran hytta. Men som året før ble det på grunn av drivisen nødt til å sette i land alt utstyret på sørvestodden av øya. Nå hadde de med seg en snøscooter og fem hunder så nå skulle det være slutt med å bære og dra tunge sleder med håndmakt.

De kom mye hurtigere i orden enn året før. Allerede i slutten av oktober hadde de alt i hus. Året før dro de hjem de siste saltsekkene i mai. I arbeidshuset bygget

de inn et rom med ovn så de kunne spekke skinnene hele vinteren.

Den 13 oktober får de den første bjørn og får jevnt med fangst utover høsten. Over radioen snakker de med Hopenkarene. Der er det isfritt og ingen bjørn, men det endret seg utover vinteren og sluttresultatet for radiofolkene der ble ny rekord med i alt 89 bjørn.

Andreas hadde året før vært plaget en del av gikt. Det var han denne vinteren og. Noe ekstra ble han utsatt for den 8. november: «*Jeg var ute for et lite uhell. Jeg sto oppe på en sten og kikket etter bjørn. Jeg skulle være forsiktig, men var det ikke. Jeg ramlet ned og slo meg noe jævlig i bakhodet. Jeg var antagelig borte en liten stund for jeg kom til meg sjøl med at Vaika og Gutten sto og sleiket meg i ansiktet. Jeg kom meg da såpass at jeg kom meg bort til en bjørn som lå ved et skudd der i nærheten*». Andreas hadde fått en kraftig hjernerystelse og ble liggende til køys i mange dager.

Jula kom, og de gjorde forberedelser til å feire den. De bakte 8 sorter kaker og i flydropp rett før jul får de også kaker. Alt i alt hadde de 11 sorter, og da de hadde fått 75 bjørn var alt bare glede.

Denne vinteren lå jeg på fangst i Tjuvfjorden sammen med Per Johnsen. Flyet som kom fra Tromsø med post til Svalbard droppet også post til oss. Nå hadde flyet droppet fem sekker på Halvmåneøya, to av sekkene var til oss. Så den 19. januar kjørte de til oss med posten. Det ble noen hyggelige timer med fangstprat i hytta. Det ble en kald tur for dem. Det var -32°C. Andreas skriver i dagboken etter han kom hjem: «*Etter vi hadde spist og pratet, og de hadde skrevet telegrammer til sine respektive måtte vi tenke på hjemveien. ---Skal hilse og si det var noen som var glad når det var nørt opp og ordentlig fyr i ovnen, og med noen aquaviter innabords begynte livet å vende tilbake. Sa til Kjell, jeg synes det var rart vi ikke fikk en dram når vi var der hos Lønø. Det var det minste vi hadde fortjent*».

Nå, vi hadde nok av brennevin, men da vi aldri selv brukte det så glemte vi det i all pratinga.

Den 24. februar så Andreas et hundespann med to mann ute på isen. De hadde peiling på hytta på Halvmåneøya. Det var selvfølgelig fangstfolket fra Tjuvfjorden. «*---Først fikk de nu postsekken sin. Mens de leste brevene sine kokte jeg kaffe, serverte så småkaker, siste rest av julebaksten gikk med for det var gutter som hadde matlyst, så et stort kakefat forsvant fort, men det var jo bare trivelig*».

«*Sov veldig urolig i natt, antagelig pga fremmen folk i huset. Tørna ut ved 6 tia, fikk fyr i ovnen og satt over kaffekjelen. Lønø tørna også ut da, det var fint vær ganske stille men fytti grisen så kaldt. Stelte til en svær frokost til dem av det vi hadde å by på i huset, skal hilse og si det gikk med en del mat. Kjell syntes dem var grom til å spise, men det synes jeg bare er trivelig folk med god matlyst. De syntes vi hadde det så fint her de var godt fornøyd med oppholdet her på hotellet på Halvmåneøya som de selv sa*».

Da lyset kom tilbake hendte det at vi traff folket fra Tjuvfjorden nede ved Negerpynten. Vi jaktet der. Den 30. mars hadde Andreas og Per en nifs opplevelse. Andreas hadde kjørt robåten ned der for å jakte på snadd i den råka som tidevannet

Fangsthytta "Bjørneborg" på Halvmåneøya 1958. (Foto: Norsk Polarinstitutt 1958).

lager der. Mens de ser etter fangst kommer en bjørn mot dem. De sårer den og den løper til råka og kaster seg uti. De satte ut båten og rodde etter og fikk drept den. Andreas forteller videre: «---*vi ble tatt av isen som var i drift for plutselig var vi innesperret av isbaks og på drift ut fra land. Vi var i en meget prekær situasjon. Per ble meget oppskjørtet og jeg må innrømme at lyst på denne situasjonen så ikke jeg heller. Det var bare å begynne å dra og bære båten over is, gjennom sørpe og drit og over store isbakser i jækla djupsnø på isflak. Per sa : «Hvis jeg kommer levende fra dette skal jeg aldri mer i småbåt i isen her oppe for dette er andre gangen jeg holder på å gå i vei». Etter mye slit med draging og bæring, var det to karer som var glad når vi endelig kunne sette oss ved årene og begynne å ro mot fastiskanten. Men det var langt å ro for vi var kommet 5-6 km sydover fra Negerpynten*».

I alt fikk de droppet post fra fly tre ganger. I tillegg til dette kom Alfred Tiefenthal med sitt småfly fra Longyearbyen noen ganger med post. På en av turene hadde han med seg søsteren til Andreas.

Utover sommeren lå det tett med is i alle retninger og muligheter til å bli hentet var små. Da de fikk beskjed at *Nordsyssel* ikke kunne komme før tidligst i slutten av august bestemte de seg til å forsøke å nå Longyearbyen med motorbåten.

Den 5. august kom de over til oss i Tjuvfjorden. Her ble de noen timer. Da det så ut til å være gode muligheter for å komme seg til Kvalpynten reiste de. Per ble med. Den 11. august lyttet jeg tilfeldig

til radioen og fikk melding om at de tre var kommet frem til Longyearbyen.

Det som var skjedd var at de var kommet vel frem til Kvalpynten og videre over Storfjorden, men ved Agardhbukta ble de fast i isen og skrudd ned. De hadde ikke noe annet å gjøre enn å ta småbåten og ro til lands. Fra Agardhbukta gikk de over til Sassen. Her lå de over i hytta til Nøis. Derfra gikk de videre til Longyearbyen.

Den 9. september kom *Nordsyssel* til Halvmåneøya etter at den hadde tatt med meg og alt mitt ombord. Det var en del isvansker i fjæra foran hytta, men ikke verre enn at alt kom ombord. *Nordsyssel* kom seg vel tilbake til Longyearbyen.

Fangst: 144 bjørn, 15 kobber, 5 snadd og 50 alker.
Kilde: Bjørnsvik, Andreas: Dagbok frå Halvmåneøya 1964-65. Privat eie.; Lønø, Odd: Dagbok 1964-65.

Isbjørnhamna, Hornsund 1964-65

Einar Sletbakk og Audun Paulsen ønsket å overvintre igjen, og etter en rask tur på tre uker i Tromsø og der fått solgt unna fangsten, rustet de seg ut igjen. Denne gangen ville de prøve nordsiden av Hornsund. Til hovedstasjon brukte de husene til polakkene i Isbjørnhamna. Som bistasjoner satte de i stand Tunheim (Hyttevika) innenfor Dunøyane og ei hytte ved Burgerbukta (Gnålodden). Her likte de seg godt. Det var et rikt dyreliv, rype og gås i massevis og røye fisket de også.

Under arbeidet med å lage hull til et ovnsrør i taket på det værelset de brukte i Isbjørnhamna måtte de gjennom en ventilasjonskanal. I kanalen lå det en pakke. Spent åpnet de den, og der lå en uåpnet vodkaflaske. Vodkaen gjemte de til jul. Etter å ha satt husene i stand reiste Paulsen til Tunheim, og de lå for det meste hver for seg under vinterfangsten. Jul bestemte de seg for å feire sammen i Isbjørnhamna. Det utviklet seg ikke helt etter planen. Sletbakk forteller: «*På en liten kolle like nordvest for brakka hadde jeg gjort klart et digert bål. På ettermiddagen lille julaften da jeg ventet Audun slo jeg mye parafin og diesel på og tente på. Det flammet opp. Det skulle ønske Audun velkommen. Jeg hadde laget mye god mat, åpnet vodkaflaska og smakte på den. Audun skulle bli møtt med en varm toddy – en «Kommar».*

Plutselig sto Audun der, eller rettere sagt, han hang over skistavene. Svetten dampet av anorakken hans. Det gnistret av øynene og han ropte ut: «Du er meg vel en hellvettes tykje». Jeg hadde aldri sett Audun sint før. Øyeblikkelig fikk jeg en ny kraftsalve, og nå ble det slik at det ene ordet tok det andre, da hundene hans kom pesende opp til oss med tunga ned i snøen. Det var nå gått opp for meg hva det dreide seg om, men for sent. Audun røsket ryggsekken av sleden og sprang inn. Jeg løsnet hundene og satte dem i hundegården bak brakka. I det jeg var ferdig med det kom Audun ut igjen, nå med tung ryggsekk. Han surret den til sleden, hentet uthvilte hunder og satte kursen tilbake til Tunheim. Vi feiret julen hver for oss».

Det som hadde skjedd var at Audun fra Worcesterpynten, fem kilometer unna, hadde sett flammene fra det digre bålet i polarmørket og trodde hele brakka brant.

Han heiet på hundene og løp alt han orket på trå ski til han sto foran brakka og «hilste» på Einar.

Den 15. februar dro Einar til Tunheim. Audun var ikke hjemme, men alt var i orden så han la, da han gikk, igjen en innbydelse til solfest i Isbjørnhamna 20. februar med god mat og vin. Sletbakk forteller: S*olfesten hadde jeg forberedt lenge. På lageret til polakkene hadde jeg lånt sukker. På en 50-liters ballong hadde jeg sukkeret, gjær og tørrede frukter. Ved siden av ovnen gjæret det livlig en måneds tid. Deretter satte jeg ballongen kaldt for at vinen skulle klarne.*

Den 20. februar kom Audun. Jula ble ikke nevnte, men vi hadde mye å prate om. Vi smakte på vinen, spiste rype, gås, bjørnekjøtt, selkjøtt krydret med spennende krydder fra lageret til polakkene og drakk vin igjen.

Jeg kan ikke huske at jeg sovnet, men skal aldri glemme da jeg våknet. Maven svulmet, rumlet og sydet, halsen brant som ild og tørsten var voldsom. Fra brisken under vinduet hørtes svake stønn fra Audun. Omtrent samtidig brekte vi oss på gulvet. Jeg kom ut i gangen og fikk opp ytterdøra – aldri har vel kald polarluft smakt bedre. Etterpå gikk jeg ut og hentet King og Bamse. Litt motstrebende fikk jeg dradd dem inn, men da de fikk se all herlighetene på gulvet ble det en voldsom slafsing og knurring. På noen minutter var gulvet som nyvasket. Audun lå rett ut og så på uten å foretrekke en mine».

Tidlig neste morgen fikk vi se to bjørner med kurs for naustet hvor vi hadde lagret alt kjøttet. I ly av naustet kom vi lett på hold og felte begge. Nå bestemte vi oss for å se over feltet i det fine været med mulighet for å se solen. På odden sør for husa lå en bjørn foran et selvskudd. På veien utover langs fjorden lå det en til i selvskuddet på Worcesterpynten. Herfra så vi isbaks så langt øyet kunne se. Vi fortsatte utover og ved Rotjesfjellet så vi flere bjørnespor. Det var mange bjørn som hadde gått på land det siste døgnet. Vi fulgte sporene og i ei fonn oppe i fjellsiden så vi et hull. Bjørnehi! Vi løsnet Bamse og sendte ham oppover. Bamse var en snodig hund, faren var engelsk setter og moren grønlandshund. Et øre sto rett opp og det andre hang rett ned. Utrolig sterk var han, men litt lurere og forsiktigere enn de andre. Ved hikanten ble han stående og lukte, snudde så og kom nedover. Da han så fikk se at alle hundene og vi to så opp mot ham, snudde han resolutt og gikk opp til hiet igjen. Nå gikk han til kanten på oversiden av hullet , snudde ryggen til og gjorde sitt fornødne ned i åpningen. Det ble for mye for beboeren. Bjørnen kom ut som et skudd, langer ut med labben og treffer Bamse i halen. Bamse setter i et hyl og løper full fart opp fonna.

Jeg sto fremme og holdt hundene under kontroll. Audun sto bak sleden. Hundene rykket til samtidig som jeg prøvde å få geværet mitt av skulderen. Jeg falt overende med skiene på og hundene over meg. Mens jeg i dette virvaret kjempet for å få av meg geværet så smalt det. Bjørnen sank sammen, rullet over på ryggen, strakte alle fire beina i været og kom seilende nedover med hodet først som et vikingskip. Skyt igjen ropte jeg til Audun der jeg lå mellom hunder og kjelken og prøvde forgjeves å få av meg geværet. «*Ikke nødvendig*» sa Audun rolig, «*han er dau*». Jeg vred meg fri fra hundene som styrtet fram og beit i pelsen på bjørnen og slikket blod. «*Hvorfor skaut du ikke flere skudd*» spurte jeg. «*Ikke nødvendig. Jeg satte inn et perfekt hjerteskudd*» svarte Audun. Vi flådde den. Det var en stor gammel hannbjørn. Skuddet hadde gått inn foran bogen og videre skutt av et par hals virvler. Jeg kunne ikke dy meg og spurte om bjørnene hadde hjertet i halsen.

Da vi kom til Tunheim i Hyttevika så lå det en bjørn foran selvskuddet der også. Om kvelden stekte vi store bjørnebiffer krydret med tørret hvitløk og soyasaus fra forrådet til professor Siedlecki. Vi var fornøyde. Seks bjørner på en dag og alle var flådd. Det var god stemning i hytta.

Vi var ofte hos hverandre nå når sola var kommet. Fangsten gikk greit. Vi ble enige om å feire 17. mai i Isbjørnhamna. Dagen før tok vi et realt bad, og da var det at jeg så Audun for første gang pusset tennene. Han brukte såpe og stålull.

De tøffeste turene på dette feltet var turene inn til Burgerbukta til hytte vi hadde på Gnålodden. Jeg måtte gå overhengeskavler som stupte rett i sjøen. Her brukte jeg bare en hund når jeg gikk over. Når sola steikte der om våren var det en fantastisk opplevelse å gå under fjellet og se og høre titusener av fugler som skreik. Ofte slåss fuglene om plassene og rett som det var ramlet de kjempende ned i ura. Da kunne en se reven som lynrapt løp frem og sikret seg en fuglesteik.

Om våren samlet vi ganske mange egg som vi solgte både i Longyearbyen og i Tromsø.

Fangst: 52 bjørn, 44 hvitrev, 2 blårev, 12 storkobber, ca 40 snadd og en del egg.

Kilde: Einar Sletbakk pers. medd.

Gåshamna, Hornsund (1965-1966)

Anders Opphaug og Asbjørn Voldset ble satt i land av Sysselmannskøyta i Gåshamna. Dette må ha vært sent på året fordi skøyta etterpå gikk til Tjuvfjorden og hentet Odd Lønø.

Palfyodden, Hornsund (1966-1967)

Einar Sletbakk og Terje Ovlien. De laftet en stor hytte av drivtømmer som de brukte som hovedstasjon.

Fangst: 36 bjørn, 29 rev, 4 storkobber, 40 ringsel.
Kilde: Einar Sletbakk pers. medd.

Halvmåneøya v/ Edgeøya 1966-67

Erik Forfang og Arild Strand lå på Halvmåneøya denne vinteren. De hadde med radio og sender og hadde kontakt med Hopen og Longyearbyen. Dermed fikk de vite når postflyet kom med dropp til dem. Et dropp traff blink. Det traff taket så papp og planker for veggimellom. Et annet dropp 11. mars var det også noe spesielt ved. Pakken hadde vært 14 dager på veien. Først ble den fløyet til Longyearbyen. Da det var -46°C returnerte flyet tilbake til Norge. Der ble pakken lagt på varmlager. Da de åpnet pakken på Halvmåneøya var pakken full av kav rotten frukt!

Den 22. mai fikk de besøk av Alfred Thiefenthal med sitt privatfly. De ble

Per Johnsen i ferd med å halvsåle skistøvlene sine, Andréetangen 1969. (Foto: Per Johnsen).

enige om at Erik kunne bli med til Longyearbyen. Erik fikk pakket noe nødvendig i en fart for Thiefenthal måtte straks tilbake. Men i det Erik går opp i flyet glapp fotfestet og han tråkket tvers gjennom flyvingen. Erik måtte bli igjen, men dagen etter kom Thiefenthal tilbake etter å ha reparert flyet. Erik ble med til Longyearbyen og dro derfra med kullbåt til Norge.

Fangst: 74 bjørn, 4 levende, 5 hvitrev, 11 snadd, 2 storkobber, 7 ærfugl, 1 gås og 1 lom.
Kilde: Forfang, Erik: Dagbok 1966-67 Privat eie.

Isbjørnhamna, Hornsund (1967-1968)

Frederik Ruback og Odd Ivar Ruud.
Fangst: 65 bjørn
Kilde:Lønø, Odd 1970. The polar bear (*Ursus maritimus* Phipps) in the Svalbard area. Norsk Polarinstitutt Skrifter 149.

Ryke-Yse Øyane, v/Edgeøya (1967-1968)

Kristian Torsvik og Steinar Ingebrigtsen skulle prøve fangst på en jomfrulig plass. De tre små øyene som utgjør Ryke-Yse Øyane, som ligger like øst av Edgeøya, hadde aldri tjent til overvintringsfangst.

De ble satt i land 20. august og bygde hytte på den største av øyene, Heimøya. Fangsten gikk bra og de overvintret to sesonger sammenhengende.

Fangst: 65 bjørn.
Kilde: Kristian Torsvik, 1970, Alene igjen på Ryke Yse. Polarboken 1970-71:141-154.

Ryke-Yse Øyane, v/Edgeøya (1968-1969)

Kristian Torsvik og Steinar Ingebrigtsen tok en ny overvintring uten å ha vært nede. Under overvintringen omkom Steinar Ingebrigtsen. Torsvik har skrevet om dette i Polarboken 1970-71:

«*Steinar Ingebrigtsen kom bort mellom kl. 1600-2000 den 14. mai. Etter sporene å dømme har han falt i åpen råk, eller kommet ut på is i drift. Har forsøkt å oppnå kontakt over radio fra 15. mai. Uten resultat*».

Fangst: 44 bjørn
Kilde: Kristian Torsvik, Alene igjen på Ryke Yse. Polarboken 1970-71:141-154; Kristian Torsvik pers.medd.

Palfyodden, Hornsund (1969-1970)

Arne Sissener og Svein Moe.

Fangst: 52 bjørn, 18 rev, 5 storkobber, 20 ringsel, 50 gås.
Kilde: Arne Sissener pers. medd.

Calypsobyen, Bellsund (1969-1970)

Svein Magne Olsen

Fangst: ukjent
Kilde: Svein Magne Olsen pers. medd.

Kvalpynten (Svarttangen), Edgeøya (1969-1970)

Audun Paulsen og Kristian Larsen

Fangst: ukjent
Kilde: Sysselmannen.

Halvmåneøya og Tjuvfjorden, Edgeøya 1969-70

Per Johnsen, Arild Strand og Svein Ytreland (Johnsen på Andréetangen, de to andre på Halvmåneøya).

Den 3.mai da Svein var alene på Halvmåneøya hender det et uhell:
"--- men idet jeg skulle dra aggregatet bort til den åpne kjøkkendøra for å få ut eksosen, kom jeg bort i dynamoviften med venstre underarm og fikk to stygge kutt i den så blodet rant. Vifta løsnet fra dynamoen og bendet seg i slaget og den ble sittende fast inne i genseren, skjorta og armen min. Jeg fikk ut den og vasket sårene i lunkent vann samt lagt på et førstehjelpsbind så blødningen stoppet. Jeg fikk gjort klar eskimosleden, spente bikkjene for og dro straks til Tjuvfjorden for å prøve å få fly til Longyearbyen for å sy kuttene som så ganske stygge ut. Det var ikke flyvær. Da blodåra hang i bue ut av såret så sydde Per 22 sting, mens Arild var assistent". Det gikk fint og han fikk en sprøyte penisilin.

Fangst: 140 bjørn (88 tatt i Tjuvfjorden), 1 levende bjørn, 1 blå og 6 hvitrev, 3 kobber, 7 snadd og 7 rein.

Kilde: Ytreland, Svein dagbok 1969-70 Privat eie.

Hyttevika og Isbjørnhamna, Hornsund (1969-1970)

Frederik Rubach og Odd Ivar Ruud.

Fangst: ukjent.

Calypsobyen, Bellsund (1970-1971)

Svein Magne Olsen og Jan Bakkerud.

Fangst: 1 bjørn, 30 rev, 6 storkobber, 100 ringsel.
Kilde: Svein Magne Olsen pers. medd.

Halvmåneøya, v/Edgeøya (1970-1971)

Per Johnsen lå alene.
Fangst: 20 isbjørn.
Kilde: Per Johnsen pers. medd.

Palfyodden, Hornsund (1970-1971)

Arne Sissener og Svein Moe.

Fangst: 15 rev, 18 storkobber, 15 ringsel, 50 gås.
Kilde: Arne Sissener pers. medd.

Isbjørnhamna og Hyttevika, Hornsund (1970-1971)

Frederik Rubach og Odd Ivar Ruud.

Fangst: 4 bjørn, 15 rev, 20-30 sel.
Kilde: Polarboken 1971-72.

Isbjørnhamna og Hyttevika, Hornsund (1971-1972)

Frederik Rubach og Odd Ivar Ruud.

Fangst: 3 bjørn.
Kilde: Polarboken 1971-72.

Kinnvika, Nordaustlandet (1972-1973)

Frederik Rubach og Odd Ivar Ruud.

Fangst: 11 bjørn.
Kilde: Odd Ivar Ruud pers. medd.

Rødnebbternas trekk kartlegges med ny teknologi

Av Fridtjof Mehlum

Fridtjof Mehlum er forskningssjef ved Naturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo. Han er utdannet biolog og har tidligere arbeidet i mange år som forsker ved Norsk Polarinstitutt. Mehlum har vært leder av Norsk Polarklubb siden 1993.

Det har lenge vært kjent at rødnebbterna er blant de fuglearter som foretar de lengste vandringer mellom hekkeplassene og vinteroppholdsstedene. Svein Haftorn skriver i sitt standardverk "Norges Fugler" (1971): *"Rødnebbterna har rekorden blant langttrekkende fugler, idet den pendler mellom sine arktisk-boreale hekkeplasser i Europa og vinterkvarteret som for de fleste individers vedkommende ligger helt ned i antarktiske farvann, selv om en del stanser opp langs kysten av V- og S-Afrika".*

Rødnebbterne i flukt. (Foto: F. Mehlum).

Tidligere tiders antakelser om rødnebbternas trekkveier har vært basert på observasjoner av fugler gjort i felten, gjenfangster av ringmerkete individer og museumseksemplarer med kjent opprinnelse. Allerede under den tyske Antarktisekspedisjonen i 1902 ble det rapportert om observasjoner av rødnebbterner nær Wilkes Land i Øst-Antarktis. Senere dukket det også opp nye observasjoner av rødnebbterne i ulike deler av Antarktis i tillegg til enkelte eksemplarer som var innsamlet i Antarktis og som oppbevares i naturhistoriske museer. Tidlig på 1900-tallet antok man derfor at rødnebbterna foretok et formidabelt trekk mellom Arktis og Antarktis, men dette var basert på svært lite dokumenterbar kunnskap. Et vesentlig problem er at det i Antarktis hekker en nærstående art, antarktisterne (*Sterna vittata*), som er svært vanskelig å skjelne fra rødnebbterna i felten. Dette kan ha forårsaket at mange påståtte observasjoner i Antarktis er feilbestemte observasjoner av antarktisterne.

Etter at ringmerking av fugler ble mer vanlig utover på 1900-tallet, fikk man et tydeligere bilde av rødnebbternas trekkveier. Likevel har ringmerking

sine begrensninger, siden det er sjelden ringmerkete fugler blir gjenfunnet på havet eller i tynt befolkede områder. Finn Salomonsen har i sin bok "Fugletrækket og dets gåder" (1967) gitt en oppsummering av kunnskapen på den tiden. Han konkluderte med at rødnebbterna kunne fly 17000 km hver vei mellom hekkeplassen i nord og vinterkvarteret i sør. Han påsto også at amerikanske og grønlandske rødnebbterner trekker tvers over Atlanteren til Europa. Trekket dreier mot øst mellom Labrador og Grønland og går sør for Island over til England og Frankrike, for deretter å fortsette sørover til Vest-Afrika og Antarktis. En del krysser også over fra Vest-Afrika til østkysten av Sør-Amerika. Som vi skal se senere i artikkelen, så holder mesteparten av Salomonsens beskrivelse av rødnebbternas trekk fortsatt vann.

Moderne teknologi har nå gjort det mulig å dokumentere detaljer i rødnebbternas trekkruter. I de senere år har miniatyriseringen av satellittradiosendere og dataloggere gjort det mulig å feste slike gjenstander på flyvende fugler og derved kunne følge deres bevegelser. Det er bl.a. gjort en rekke studier av store sjøfugler, inkludert albatrosser, som med stor detaljrikdom har dokumentert deres omfattende vandringer på verdenshavene.

En forskergruppe ledet av Carsten Egevang ved Grønlands Naturinstitutt har nylig (2010) publisert en artikkel i det ledende vitenskapelige tidsskriftet *"Proceedings of the National Academy of Sciences"* om rødnebbternas trekkruter basert på bruk av en type dataloggere som lagrer variasjon i lysstyrke. Forskerne festet små loggere til fotringer på rødnebbterner fanget på hekkeplassen på Sandøen (74° 43′ N, 20° 27′ W), Young Sound, Nordøst-Grønland og Flatey (65° 22′N, 22° 55′W), Breiðafjörður, Island, i juni 2007. Loggeren og ringen veide til sammen 2 g eller 1.9 % av fuglens kroppsvekt. Dette er så lite at man ikke skal forvente at det vil forårsake endret atferd som følge av vektendringen. Året etter ble flest mulige av disse ternene gjenfanget på hekkeplassen og loggerne tatt av. I alt klarte man å få tilbake og tappe data fra 11 loggere, 10 av 50 påsatte loggere fra Grønland og 1 av 20 fra Island. Ut fra dataene i loggerne kunne man beregne daglengden og klokkeslett for soloppgang og solnedgang, og derved regne seg frem til lengde- og breddegrad. I periodene nær vårjevndøgn, hvor daglengden er lik på hele jorda, fikk man bare registrert lengdegrad men ikke breddegrad. Man kunne heller ikke bestemme posisjon i tilfeller hvor det var lyst 24 timer i døgnet. Nøyaktigheten på posisjonene som beregnes fra loggerne har ved tidligere studier vist seg å være omkring 185 km. Det er derfor en viss usikkerhet knyttet til hver posisjon, men dette betyr lite i beskrivelsen av de enorme trekkrutene som fuglene har fulgt.

Hva fant så forskere ut fra dataene i disse loggerne? Jo, etter hekkesesongen i nord vandret de sørvestover til Newfoundland-bassenget og den vestlige skråningen av den midtatlantiske rygg på mellom 41–53° N. Her holdt de seg gjennomsnittlig i 25 dager. At ternene raster her i dette produktive grenseområdet mellom kalde og varme vannmasser er helt ny viten. Deretter vandret alle de 11 fuglene sørøstover i Nord-Atlanteren og videre sør til Kapp Verde-øyene. Deretter

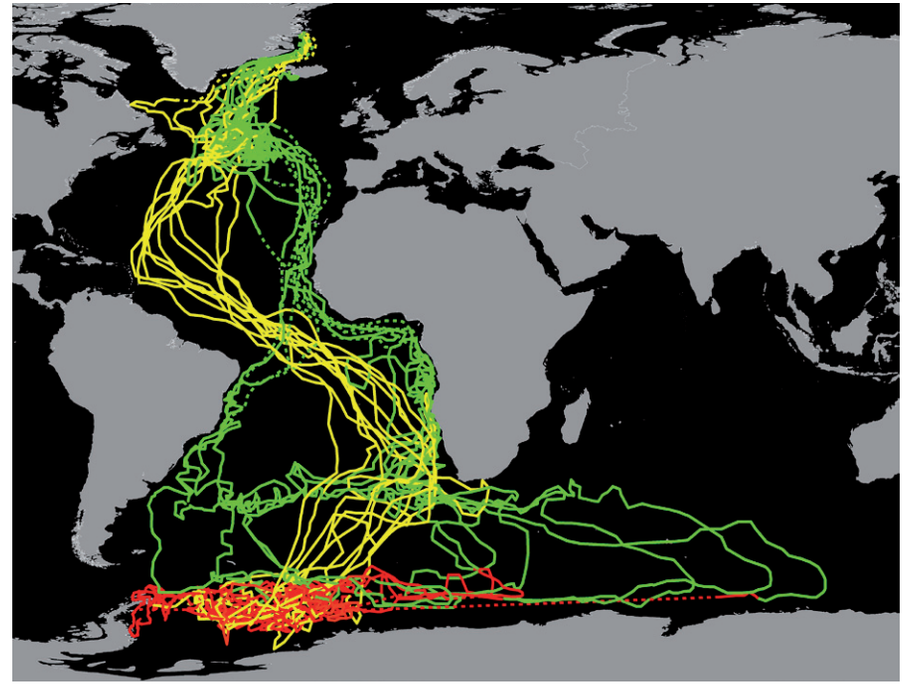

Fig. 1. Trekkruter for 11 rødnebbterner fra hekkekoloniene i Nordøst-Grønland (10 fugler) og Island (en fugl). Grønn = høsttrekk (august-september), rød = vinteropphold (desember – mars), gul = vårtrekk (april-mai). Stiplete linjer binder sammen posisjoner under vårjevndøgn og høstjevndøgn. (Kilde: C. Egevang m.fl., PNAS (2010) 107: 2078-2081).

skilte de lag. Sju fugler fortsatte sørover langs kysten av Vest-Afrika, mens fire krysset Atlanterhavet og fulgte deretter kysten av Brasil videre sørover. Detaljene i trekkrutene for hver enkelt terne er vist i figuren.

Etter at ternene var kommet til omtrent 38–40° S, begynte de å spre seg hovedsakelig i øst-vestlig retning, og tre av fuglene vandret så langt øst som 106° E. Deretter tilbragte de de sørlige sommermånedene ned mot drivisbeltet i den atlantiske sektor av Antarktis sør for 58° S og mellom 0 og 61° W.

Alle de 11 ternene startet trekket nordover i første halvdel av april. Alle fulgte en S-formet trekkrute fra Weddellhavet i Antarktis nordøstover til den østlige del av Sør-Atlanteren og krysset over til den vestlige del av Nord-Atlanteren i nærheten av Ekvator. Som under høsttrekket valgte de ruter som utnytter de fordelaktige vindene som dannes av de store generelle værsystemene i Atlanterhavet som vestavindsbeltene i nord og sør og passatvindene nærmere ekvator. Da de i slutten av mai ankom det samme området hvor de rastet i august- september under trekket sørover, stoppet tre av fuglene opp i 3-6 dager før de fortsatte mot hekkeplassene.

Når man regner litt på dataene fra

disse rødnebbternene, får man virkelig et begrep om de enorme prestasjonene disse små sjøfuglene yter under trekket. Totalt vandret disse rødnebbternene gjennomsnittlig over 70 000 km fra de forlot hekkeplassen på sensommeren og til de kom tilbake igjen på forsommeren neste år. I gjennomsnitt vandret hver fugl 34 600 km på trekket sørover fra hekkeplassen til vinteroppholdsstedet i Antarktis. Under trekket nordover vandret hver fugl gjennomsnittlig 25 700 km. De brukte mer enn dobbelt så lang tid på trekket sørover (gj. sn. 93 dager) som på trekket nordover (gj. sn. 40 dager). I tillegg kommer vandringene i antarktiske havområder i vinterhalvåret som omfattet gjennomsnittlig 10 900 km.

Salomonsens beskrivelse fra 1967 av rødnebbternas trekkruter var altså slett ikke så gal, selv om man på den tiden ikke hadde dagens moderne teknologi med miniatyrloggere til rådighet. Ternene som var utstyrt med loggere hadde riktignok betydelig lengere trekkruter enn den 17 000 km Salomonsen beskrev. Han kjente ikke til rasteplassen i Nord-Atlanteren før trekket sørover starter for alvor. Han hadde heller ikke data som viste at ternene krysser over til den vestlige delen av Atlanteren når de passerer ekvator under trekket nordover.

Man kan bare beundre disse små sjøfuglenes evne til å gjennomføre disse fantastiske vandringene. Selv om vandring-ene kan være strevsomme, så er tydeligvis ternene godt tilpasset til å klare disse. Mange rødnebbterner kan leve i over 30 år og gjennomfører altså en rekke turer til og fra Antarktis i løpet av sin levetid.

Rødnebbterne på hekkeplassen på Svalbard. (Foto: F. Mehlum).

Norsk Polarklubb

Klubben hadde 31.12. 2009 690 medlemmer, derav 117 livsvarige. Klubben har hatt følgende møter i 2008 og 2009, alle på Polhøgda:

2008

- 26. mars - Forskningssjef Fridtjof Mehlum, Naturhistorisk museum, Universitetet i Oslo: *"Hva betyr klimaendringer for plante- og dyrelivet i Arktis"*. Møtet var årsmøte. Nytt styre ble: Leder Fridtjof Mehlum, styremedlemmer Vidar Bakken, Susan Barr, Trond Eiken og Øystein Wiig, varamenn Magne Bentzen og Armann Norheim, revisor John Sundsby.
- 22. oktober - Førstebibliotekar Frode Skarstein ved Universitetet i Tromsø: *"Polarforskeren Adolf Hoel"*.
- 19. november - Lagdommer Rune Bård Hansen: *"Miljøkriminalitet på Svalbard"*

2009

- 11. februar - Direktør ved Frammuseet Geir O. Kløver: *"Roald Amundsen og hans foredrag om Gjøa- og Sydpol-ekspedisjonene - nye detaljer"*.
- 18. mars - Seniorforsker ved Meteorologisk Institutt Inger Hanssen-Bauer: *"Hva skjer med klimaet på Svalbard?"*. Møtet var årsmøte. Nytt styre ble: Leder Fridtjof Mehlum, styremedlemmer Vidar Bakken, Susan Barr, Trond Eiken og Øystein Wiig, varamenn Magne Bentzen og Armann Norheim, revisor John Sundsby.
- 21. oktober - Ivar Liseter, Fridtjof Nansens Institutt: *"Fridtjof Nansen og Polhøgda"* etterfulgt av omvisning i bygningen.
- 18. november - Dr. philos. Thor Larsen: *"Isbjørnforskning på Kong Karls Land. Gjensyn med Kongsøya etter 27 år"*.